

२८३८

संयोगता हरण नाटक.
रत्नी प्रणट कर्ता,
ठाकोर दोलतसिंग हरिसिंग.
भाटवा—मैराष्ट्र.

संयोगता हरण

नाटक ४ अंकी.

(द्वितीयपति पृथ्विराजानो कनोज प्रसंगानो जयवन्त)

भाजिनी छंद,

परम धरम धार्यो, दुःखमते आप धार्यो;
दण्ड सङ्ग कार्यो, भामलानां भव्यार्यो;
परम पिथल जह्यो, कीरतिभां के गव्यार्यो;
सज्ज सरस पार्यो, आप अवा सु रार्यो.

२थी प्रगट करनार,

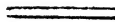
हाडेर दोलतसिंग हरिसिंग.

पाटवा - सौराष्ट्र.

अमदावादमां

भामनी हवेली मध्ये पुताष्टेट प्रिन्टिंग अने
६४० एन्जन्सि कंपनी "लिमिटेड"ना प्रेसमां
रागुछोटलाल गंगाराने छाप्युं.

संवत् १९४३. धर्मिनी सन १८८७.

(कापीराइटने हक राख्यो छे.)

किंमत ३०-१२-०.

અર્પણપત્રિકા.

નેકનામદાર ગરીબપરવર દાકોરસાહેબ શ્રી

વૈરેશાલજી.

સુમતી રોહા જાગીરદાર.

સાહેબ:-

આપ કચ્છ પ્રાંતમાં મુખ્ય દરજ્જાના જાગીરદાર છો; પેસ્તર આપ કચ્છ રીજન્સી કૉંસીલના મેમ્બર હોવાથી આપની કચ્છ પ્રાંતમાંજ નહીં, પરંતુ બહાર પણ ઘણી સારી પ્રસંસા ફેલાયેલી છે; કચ્છના સરદારોમાં આપની સારી કીર્તિ પ્રસરેલી છે; આપની રૈયતની રૂઢી રોતની સંભાળ રાખો છો; રાજ્યકામમાં જાતે લક્ષ આપો છો; વિદ્યા તરફ સારી પ્રીતિ ધરાવો છો; વિદ્વાનોની યથાશક્તિ કદર ખુબો છો તથા ગ્રંથ-કર્તાને આશ્રય આપો છો; આપનો સ્વભાવ નમ્ર અને માયાળુ છે; વળી દુર્ગુણોથી દૂર રહેલા છો; આવા આપ એક કુળવંત ક્ષત્રીના ઉત્તમ ગુણોથી લોભાઈ ક્ષત્રીવટ દર્શક આ પુસ્તક આપનેજ ભેટ કરવાની મને હૌષ થતાં નમ્રતાપૂર્વક અર્પણ કરું છું.

હું છું,

ઉછરતો ગ્રંથકર્તા,

એક ક્ષત્રી,

દોલતસિંગ હરિસિંગ.

ગ્રંથ પ્રસ્તાવના.

સકળ આર્યવૃત્તમાં પ્રખ્યાતી પામેલો અને વિક્રમતા તેરમા સૈકાના મહાભારત સંગ્રામને માટે જાણીતો, યશ્મેલો એવો ચંદનો પૃથિરાજરાસો સર્વ કોઈથી અજાણ્યો નથી. મહાભારતમાં જેમ પ્રખ્યાત પ્રાચીની (ભારતવાસી વીર પુરુષોનાં વીરત્વ વરણબ્યાં છે,) તેમ પૃથિરાજ રાસામાં અર્વાચીન (પૃથિરાજ સમયના) રાજાઓનાં વૃત્તાંત વીરત્વ વાણીથી વરણાએલાં છે, તેથી મહાભારતની પછી ઐતિહાસિક બીના તરીકે જાણવા માટે પૃથિરાજ રાસાને એક સાધન ગણવામાં કાંઈ ખોટું નથી. તેનો જેટલો મહિમા ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં છે તેટલો મહિમા પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનમાં નથી. તેમજ તે સંપૂર્ણ સંગ્રહ પણ મળ્યો અતી દુર્લભજ. કોઈ કોઈ ખારોટો ચંદના રાસા માંહેલા છંદો બોલે છે પણ તેમની પાસે પણ તેનું પુરું સાધન નથી.

આર્યવૃત્તના નૃપતિઓનાં થોડો ઘણી હકીકતને માટે પૃથિરાજ રાસો એક ઇતિહાસિક સાગર છે. જેનો નાયક દિલીનો છેલ્લો રજપૂત રાજા પૃથિરાજ ચહુવાણ હોવાથી તેની બીના અથથી ઇતિ સુધી સમાએલી છે. દરેક નૃપતિની કારકીર્દિ જેમ જોઈ, જમીત અને જરના સંબંધમાં બનેલી હોય છે, તેમ પૃથિરાજનું વૃત્તાંત પણ તે વિષયનો ભોગ થઈ પડે તેમાં નવાઈ નથી. ખારમા સૈકામાં જ્યારે રાજપૂતી વિનાશનું લડાઈરૂપ વાદળ ઝોકાં ખાતું હતું અને દિલી, કનોજ, અજમેર અને ગુજરાતના મહાન ભૂપતિઓ સ્નેહ સંબંધ તોડી નવોઢા સ્ત્રીઓના પાણીગ્રહણ કરવા લડી મરતા હતા તેવામાં કીરમાણ અને બલ્લખજીખારાની ખીણમાં ઘડાઈ ઘુંટાઈ અહીંના મહાન ભૂપતિઓની કીર્તિ, બડાઈ અને ટેક તોડાવવા શહાબુદ્દિન સલ્જુક થતો હતો. ભરતખંડના પરમ પરાક્રમીઓ પોતાના મદના આવેશમાં પોતાનો વિનાશકાળ પાસે આવતો નારખી શક્યા નહીં અને સગા સ્નેહીઓનો સંબંધ વીસરી અન્યોઅન્ય વૈર પાથરી બેઠા. બળવાન શત્રુ પાસે છે તેના ઉપદ્રવથી બચવા તૈયારી કરવી તેઓ વીસરી ગયા. અંતે કાળરૂપ યવનેશ્વર મહામદ શાહાબુ-

દિન છેવટ કાળરૂપ થઈ પડ્યો, વહાલામાં વહાલાં અને પવિત્ર ધર્માશ્રમો વટાવ્યાં; સુશેખિત દિવ્ય મકાનો બાળ્યાં; ઉત્તમ ગણાતું સર્વકાંઈ તોડ્યું; તેવાઓની સામને દીર્ઘ દ્રષ્ટીથી અગમચેતી વા- પરી નહી. શી પૃથિરાજની બહાદુરી કે તેની સહાયે ભરતખંડના નીપણ મહારાજાઓ હોત, તો તેના જીવતા લગી પણ કદી મુસલ- માનો પોતાનો દિનનો ઝુંડો રોપી શકત નહી. અને કાળાંતરમાં પણ ફેર પડી જત. જેમ સ્વદેશભિમાની પંજાબી અનંગપાળની સાથે કોઈ ન હોવાથી પોતાનું રાજ્ય ખોઈ ખેઠો તેમ તનહા સ્વદેશસેવા બજાવતાં પૃથિરાજ પણ માર્યો ગયો અને અવર ક્ષત્રીઓએ પણ એક પછી એક રાજ્ય ગુમાવ્યું. અને વિજયી રજપૂતો હાલ શૌર્ય બળ વિનાના બની એક શાણી ઇંગ્લીશ રાણીના શરણ તળે સુખ શાંતા કરેછે, કદી ન આવ્યા હોત બળિષ્ઠ ઇંગ્રેજ તો શું થતું તેમનું, એ કહી શકાતું નથી. પણ હાલ અણધારેલા વિષયપર ઉતરી જે વિષયપર વિવેચન કરવા નિરધાર્યું છે તે ઉપર જવાય તો ઉત્તમ.

જે સમયમાં દિલ્લીમાં પૃથિરાજ ચહુઆણ રાજ્ય કરતો હતો તેવા વખતમાં ગંગા કીનારે કનોજ શહેરમાં જયચંદ્ર રાઠોડ રાજ્ય કરતો હોય તે વખતમાં દિલ્લીથી અધિક સ્પર્ધા કરનાર અને વધારે કહેતાં સર્વોત્કૃષ્ટ કનોજ નૃપતિ “મહારાજાધિરાજ” મનાતો હતો. સત્, ત્રેતા અને દ્વાપરયુગના મહાન રાજાઓ રાજ્યસુ યજ્ઞાદિ અને અશ્વમેધાદિક બીજાં કૃત્યો કરી પ્રસિદ્ધ થતા, તેમ આ વીરપુરુષની ઇચ્છા થયેલી. પણ આ સમયમાં કાળરૂપ પૃથિરાજ તેનો પ્રતિરોધ કરનાર દિલ્લીમાં હતો તે કળીવર્ણત યજ્ઞની સામે આડો આવ્યો. તેની હાક આપ્યા ભરતખંડમાં વિજયની સાથે વાગતી હતી. જેમ ધણા નૃપતિઓ પાસેથી જયચંદ્ર ખંડણી લેતો તેમ પૃથિરાજ પણ સ્વ બળે કરી અવર નૃપતિઓ પાસેથી રાજખંડણી લેતો. અન્યો- અન્ય બંને મહાનરાજાઓ ભ્રાત હોવા છતાં તેઓમાં કલહનું મૂળ બીજ રોપાયું હતું. —મહાન અનંગપાળ નામે દિલ્લીપતીએ પોતાની વડીલ પુત્રીના પુત્રને વારસો ન આપતાં કનિષ્ઠા પુત્રીના પુત્ર પૃથિરાજને અર્પણ કરેલો હતો તેથી, તથા કેટલાએક જયચંદ્રના લગ્ન સમારંભના સમયમાં પૃથિરાજ કન્યાઓનું વીરત્વથી હરણ કરી જતો, તેથી તેમનામાં કુસંપતાની ગાંઠ બંધાણી હતી અને એક

એકનો વિનાશ કરવાને તાકી રહ્યા હતા. જેમાં પૃથિરાજ કેટલીક ફતેહ પામી વિજયી કહેવાયો હતો. કાળને ધર ખતાવ્યાની ખરાખર જયચંદ્ર શાહાશ્વદિને પોતાની વતી પૃથિરાજની સામને લડવા મોકલતો પણ પરાક્રમી મહારાજ તેને નિસ્તેજ કરતો.

બંને પક્ષો સમય સુચકતાવાળા હતા પણ પ્રકાશિત મેદાન પડ્યા નહતા. અંદરખાનેથી તેઓ લડતા અને અન્યોઅન્યનો વિનાશ કરી પરસ્પરે નબળા થતા. આવા સમયમાં કનોજમાં અશ્વ-મેધનો સમારંભ થયો અને તેના સાથે પોતાની પ્રિય પુત્રી સંયોજતાનો સ્વયંવરમંડપ આદ્યો. ભરતખંડના ઘણા ભૂપતીઓ કન્યા વરવાની આશાએ તથા ઘણા લાભદાર તરીકે જયચંદ્રની તેનાતમાં હાજર થયા પણ બહાદુર દિલ્લીપતી પોતાની તાતી તેગ તકાવી અલગ રહ્યો અને જાહેરાત મેદાન પડ્યો. ઐકંડની રણભૂમીમાં જયચંદ્રના સૈન્યનો પરાજય કરી તેના પ્રિય ભાત બાહુકનો વધ કરી તેણે અશ્વમેધ ભંગ કર્યો અને સ્વયંવરમાં કન્યાનું હરણ કરવાનો શક જયચંદ્રના હૃદયમાં ઉતરાવ્યો. શૂરો પણ અવિચારી જયચંદ્ર ડાપ્યો પણ પાછો હડ્યો નહિ. અંતે પૃથિરાજ બળિષ્ઠ લઘુ સૈન્યથી કનોજમાં આવ્યો અને કન્યાનું હરણ કરી ગયો, જેમાં હજારો પ્રાણ હતાઓ થઈ; રૂધીરોના પ્રવાહો આઘ્યા અને તેમાં લાખો મુડદાઓ તણાયાં. કનોજથી દિલ્લી લગીનો રસ્તો માંસ મુડદાઓ અને રૂ-ધીરોથી ભરાયો અને ફાડી ખાનારાં ગીધ, સમજા, કાગડા, કૂતરાં અને સિંહ, શીઆળોથી વર્યો. આથી પૃથિરાજને એક સ્વરૂપા સુંદરી મળી, 'પોતાનાં શૂર અને ટેકાદિક લક્ષણ તેણે દાખ્યાં, વિજયી કહેવાઈ બળિષ્ઠપણાને માટે પંકાયો; પણ વસ્તિના હિત તરફ બંને નૃપતિઓનાં લક્ષ રહ્યાં નહીં. પોતાની સરવ સમૃદ્ધિ નકામા યુદ્ધારંભના અણગમતા અવસરમાં વાવરી રાજ્યબળને વિશેષ લાભકારી ન કરી. સ્વયં પકાશિત થયા અને બ-વિષયના મનુષ્યોમાં તેઓ પંકાયા પણ મહાન વિક્રમ, બો-જાદિક જેવી સગુણ કીર્તિ મેળવવાને તેમણે તાક્યું નહીં. સગા સહોદરમાં સંપતાનો વાસો નહીં કરતાં બીલકુલ કુસંપતારૂપ કૂરાંકુર દેખાડ્યો. એ બાદ કરતાં જોઈએ છીએ તો આ નાટ્ય ભૂમીરૂપ

સૃષ્ટી ઉપર અનેક રાજ્યરંગ, ધર્મરંગ અને વિધવિધ રંગના ચિતા-
 કર્ષક અને હૃદયભેદક બનાવ બની ગયા છે. મોટા મોટા ભૂપતિઓ
 મહાભારત સંગ્રામ લડી સદાને માટે પૃથ્વીમાં સમાઈ ગયા છે;
 પણ સ્વદેશ હિત ચિંતક સ્વતંત્રરૂપ વીરત્વ દાખવનાર અને મહા-
 ભારત રણજંગ રોપનાર બહાદુર પૃથિરાજ જેવા થોડાકજ માતાઓ
 જણાયે. રણસંગ્રામનું રણશીંગું સાંભળી પોતાની તાતી તેગ લઈ
 એકદમ મેદાન પડતો અને વિજય મેળવતો પરાયા રાજ્યોપર સર્વો-
 પરી સત્તા મેળવવાને સદા ઉત્કંઠી રહેતો. તાબેદારી સ્વીકારી સેવામાં
 હાજર થવું તેને તે મોત સમજતો. તેથી આસપાસના મંડળીક રા-
 જ્યો ઉપર છાપા મારી પોતાને મહારાજ કહેવડાવતો. દિલ્લીમાં
 નાનાની ગાદીપર બેસી તેણે અધિક રાજ્ય કર્યાં. હિંદુ, મુસલમાન,
 સરવને તાબે કરી પોતાની આણ મનાવી ઓગરદમ વિજયની હાંક
 વગાડી રૈયતને આબાદ કરી મહાન ગણાયો અને વિજયી કહેવા-
 યો. હરેક કાર્યમાં વિક્રમની પેઠે આગળ પડી પાર પડતો. પરાધિન
 રહી મંડળીકપણામાં અપવા કરતાં રણે ચડી મરી મુક્ત થવું, એ
 બહેતર સમજતો. સ્વપરાક્રમે કીર્તી મેળવવા તલખી રહેતો પણ
 અવરોધેના મહાન ભૂપતિઓને શરણે જઈ નીચ એજતા સંપાદન
 કરતો નહીં. ક્રોધ કરી બહાદુરીનું પદ મેળવતો પણ પરરાજ્યોથી
 હલકાબ મેળવી તુચ્છ પદ પ્રાપ્ત કરતો નહીં. મનરંજન કરવા આ-
 પની રાજધાનીને શણગારતો પણ અર્ચાચીન સમયની પેઠે ઉપરી
 રાખને રીઝવવાજ વખતે બહારની શોભા બતાવવા તલખાતો નહીં.
 અફસોસ ! કે એવા નીપણ રાજકર્તાઓ ! એજ ભૂપતિઓ !! અ-
 ને અજીત મહારાજ્યોથી આપણા દેશની પરમ કીર્તિ ક્યારે વળે ?
 ક્યારે આ ઝાંખા અંધકાર દૂર થઈ પ્રદાશિત પરાક્રમીઓ પ્રગટે
 અને દેશની ઉન્નતી કરે !!! તથાસ્તુ !!!

આવા એક મહાન ભૂપતિને વરી પોતાનો જન્મારો સફળ
 કરવા ખરી હિમતથી મેદાન પડનાર અને સ્વકાર્ય સાધનામાં અનેક

૧ અનંતપાળના સમય સુધી ભરતખંડની રાજધાની દિલ્લી ગણાતું હતું, અને તેજ
 ગાદી ઉપર જ્યારે પૃથિરાજ વારસ કરી બેઠો ત્યારથીજ તેને મહારાજ વિરાજ કહેવડાવવા-
 નો હક હતો. જયચંદ્રે પોતાને મહારાજની પદવી અંગે માટે અશ્વમેધ યજ્ઞ આરંભ્યો;જે
 પૃથિરાજે શાસાનુસાર ભંગ કર્યો.

મંકટો સહન કરનાર ધીર સંયોગતાને ધન્ય છે. પ્રેમાળ દિલની ખરી સતી સંયોગતા સિવાય જ્યેષ્ઠ મળવાની કે જે અમળાએ પોતાના કમળરૂપ મુખમાંથી નીકળેલું વચન સત્ય કરી આપ્યું હોય. આપ-ત્તિ કાળમાં પણ સ્વયંવરનો ખરો વેશ ભજવવામાં જોણે કશી મ-ણાજ રાખી નહીં અને રાય રાણી તથા રાજસભાની આંખો આંજી સ્વકાર્યની પવિત્ર ફરજ અદા કરવી દુરસ્ત ધારી. ધન્ય છે એ સુંદરી-ને કે સ્વયંવરનો ઉપર ઉપરનો આકાર જીતે કરી બતાવવા હિંમત ચલાવી, અને નિમીત્ત કરેલા કેહિરકંડીરને નીરાળો કરી સ્વયંવરની પવિત્ર રીત દાખવી. જેવારે સુંદરી સંયોગતા સ્વયંવર મંડપમાં પોતા-ના સકોમળ કરચક્રી એકાદા રાજકુંવરનું નશીબનું પાંદડું ખોલવા વર-માળા આરોપવાને આવી. સર્વ કોઈ દિંગ થઈ ગયા અને કપો રાજકુંવર સ્ત્રી રત્ન ધરેણું પહેરી પાવનથાય છે, તે જોવા લાગ્યા. સર્વ સ્થળે શાંતતા પ્રસરી અને ચુપાચુપ થઈ રહ્યું. બણીડણી બેઠેલો કે-હીરકંડીર નક્કી સમજતો હતો કે આ સ્ત્રી રત્ન ખસીત મનેજ મ-ળવાનું અને જયચંદ્ર સમજતો કે તે મારી ધારણા પ્રમાણે થવાનુંજ; પણ તે બર્થ. સ્વયંવરની પવિત્ર રીત પ્રમાણે તેણે સર્વોત્તમ રાજકું-વરની પૂજા કરી. શરણાંગત આવેલા સર્વકોઈ રાજકુંવરોને તેણે વુજ્જ કર્યા; તેઓની નમજાઈ અને શક્તિ પર મનમાં હથીને તેમને પોતાને માટે ખાતલ કર્યા. ખરી કસોટી કેમ સોનાના કસને નહોં પારખે? સ્વતંત્ર મહારાજ પૃથિરાજને વરવાનું તેણે જાહેર કર્યું અને પ્રસિદ્ધ સુવર્ણ પ્રતિમા જે પ્રત્યક્ષ પૃથિરાજની હતી તેને વરમાળા આરોપી ફૂંભી ઠોકાવ્યાં. સાબાશ! એવી નૃપતિઓની વીરસ્વ પરી લોક સંયોગતાને !! અને ધન્ય છે એવી દૃઢ આશાઓ ફળીભૂત

૧ પોતાની પુત્રીને પોતાને ત્યાં રાખી ભરતખંડના રાજાઓમાંથી કોઈને વરાવવા તેનો વિચાર હતો નહીં. પણ કેહીરકંડીર નામના સરદારનો ખ્યાતી વધારવા સાર અ-મથો સ્વયંવર રચી તેની સાથે સંયોગતા પરણાવવા ધારતો હતો, પણ સંયોગતાનો વિચાર સ્વયંવર મંડપમાંથી હિંમત વર શોધી તે સાથે વરવાનો હતો. તેથી “જે રાજકુંવરો મારા પોતાની ધાકથી હરી શરણ આવેલા તે મારું શું ભલું કરશે ?” એવા વિચારથી કોઈ નિ-જ્યો મહારાજ સાથે વરવાની તેને હોંશ હતી. જેમાં સર્વ કરતાં શક્તિવંત બહાદુર પૃથિ-રાજ જણાયા, પણ તે પોતાની ટેક સમાલવા સ્વયંવરમાં આવેલા નહોં તેથી તેની સુવર્ણની પ્રતિમા બનાવી દારપાળની જગ્યાએ ગોઠવેલ તેને સંયોગતાએ વરમાળા આરોપી.

કરનારે નોડરે પતીવ્રતાએને. આખરે તે જાપતામાં પડી પણ અં-
તે ક્ષેત્ર પામી. સત્ય આખરે કેમ નહિ તરે ? શું તેણે સ્વયંવરની
રીત જોઈ જાણીપણે અમલમાં આણી હતી ? કે શું તેણે એક જ-
મથી અવરે નૃપતિને ધારી કોઈ અવર ઉપર દ્રષ્ટી કરી હતી ? નહિ
નહિ, તેણેતો જે ધાર્યું તેજ કયું. ત્યારે કહો તે કેમ પછાત પડે ને
હારે ? જ્યારે સ્વયંવર મંડપ આદરેલો અને વરાવવા માટે તો એક
અમુકનેજ નામી રાખેલો ત્યારે તે સ્વયંવર કેમ કહેવાય ? અને સત્ય
રીતે તેના ધારણા પ્રમાણે તે પાર પણ કેમજ પડે ? નજ પડે. એતો
આખર “ સત્ય તણો જ્ય નાદ ”

અવની તળ ઉપર એકે અખળાઓ એવી નહિ અવતરેલી
હોય જે અંકુશ વીણ વડીલોની આસા પાળવાને અંતીલી બની
હોય ત્યારે સંયોગતા તે પીતાનું કેવી રીતે માને ? એ આરોપ સંયો-
ગતા પર મુકીએ પણ સ્વયંવરના રીવાજ પ્રમાણે એજ નૃપતિને પામી
હમેશ મુખવિલાસમાં નિમગ્ન રહેવું તેતો તેનો ધર્મજ હતો. એ-
ટલે પોતાનાહિત તરફ કેમજ લક્ષ ન આપે ? જે પોતાનું હિત કર-
વા શક્તિવંત હોય નહિ તે પારકાનું હિત શું કરી શકનાર છે ? વિશેષ
વળી પૃથિરાજ પર પ્રથમથીજ મોઢેલી એટલે પોતાના લાભ તરફ-
થી વળી એક હલકા દરબજાના સરદારને કેમજ વરે ? જો તે પો-
તાની સમર્તી પ્રમાણે ન વર્તે તો તેથી તેને પોતાના ધાર્યા જેટલો
શુભ લાભ ન મળે. ગમે તેવો પણ કેહીરકંઈર એક સરદાર અને
તેના આજીવીકા એક નોકરી ઉપર. ગમેતો તે મહારાજનો જમાઈ
થતો તો પણ શું થતું ? રાજદ્વારી મામલાઓમાં ખટપટી દોરી ઉપર
સરદારોનાં સુખ દુઃખ રહ્યાં છે. કેમકે જે સરદાર પર મહારાજની
અધિક કૃપાદ્રષ્ટી હોય તે સરદાર વધારે એજ ગણાય અને તેના
ધાર્યા પ્રમાણે સર્વ અને ત્યારે તે પોતાના વિરુદ્ધ પક્ષ વાળાનો વિનાશ
કરવાનું કેમજ ચૂકે. જેમ ક્યમાશ તથા ચામુંડ રાયની ચડતી સ્થી-
તિથી અદેખા સરદારો અતડાઈ રહેતા હતા અને તેનો વિનાશ
કરવા તાકી રહેલા હતા, તે જ્યારે કાંઈ છિદ્ર દેખે ત્યારે રાયના કાન
બંભરવાને કેમજ ભુલે. આખરે ચામુંડરાયને કેદ કરાવ્યો અને કય-

માથ રૂપ રાજસ્થંભ મરાઓ તારેજ એનમાં પડ્યા. માટે એ વિચારથી પણ સંયોગતા એક સરદારને પસંદ ન કરે તેમાં નવાઈ નથી. પોતાનું હિત સાધવા સંયોગતાએ માતા પીતાના પ્રેમને ઢાંકી સ્વકાર્યમાં તક્ષીન રહી તેથી “દુહિતા” બલી ન એક” એ બોલવાનો જ્યસંદ્રને વખત આપ્યો. પણ સંયોગતાનો સ્વાર્થ સેમાં હતો? સ્વયંવર વરી એજ વર મેળવવાને માટે તેણે તે કામ ફળીભૂત કર્યું.

આવા એક ઉત્તમ વિષય ઉપર મારી કલમ ચલાવી પૃથિરાજ સમયનો પુદ્ગરંગ તથા યુવાન સંયોગતાના સ્વયંવરનો ચીતાર નાટક રૂપે ચીતરી સ્વદેશીજનો સમક્ષ ધરવા સાહસ કર્યું. મારી અદ્યપમતી પ્રમાણે પ્રસંગોપાત આગળના જમાનામાં રાજસભામાં જે મહાન નૃપતિઓ મળવાથી થતા ઉત્પાત તથા તેમાં બચાવને માટે કેવું જોખમ ખેંચવું પડતું? તથા ગુપ્ત વેશે દુશ્મનને ત્યાંથી ખરી જાનુસી મેળવવા પોતે કેવી હિમ્મત ધરતા હતા? વીગેરે વીગેરે જણાવી આગળના સમયનું કાંઈક જાન અહિં લાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. સિવાય સર્વ શક્તિવાન ઇશ્વર તરણનો મેરુ અને રજનો ગજ કરવા કેવો શક્તિવંત છે તેનો અદ્ભૂત દાખલો આ નાટક પૂરો પાડે છે. મહા સમય અને જેની તુલના ભરતખંડમાં કોઈ ન કરી શકે તેવા જ્યસંદ્રની સામને પૃથિરાજ ફેટેહ કરી ગયો એ ખરેખર હિમ્મતવાન, સ્વદેશાભિમાની અને દેશ દાઝત પુરૂષને સ્વતંત્રતાઈ રૂપ શણગાર ધારણ કરાવનાર દાખલો છે. “દુહિતા બલી ન એક” એ વિષયને પણ સંયોગતાના ચરિત્ર પરથી ટેકો મળે છે. દાસી તથા દુતીઓ પોતાની આતુર્યતાથી કેવા મનહરણ કરી સર્વથ જાણી જાય છે તેને પ્રભાવતીના દાખલાથી પુષ્ટી મળે છે. સ્ત્રી ચરીત્રનો ચીતાર આપવામાં પણ આ નાટક પછાત પડેલું નથી. કારણ કુર્ણાટકીએ સ્ત્રી ચરીત્ર રચી પૃથિરાજને કેવો ઉગારી લોષો! અને વિશેષ “જેર, જમીન ને જર, એ ત્રણે કળ્યાનાં ધર” તેમાં એક સ્ત્રી વરવાને માટે કેટલાં મહાભારત સંગ્રામ થયાં? વિગેરે વિગેરે આ નાટક જણાવી આપે છે, એમ મારા મુખથીજ મારા પુસ્તકના વખાણ

કરવા એ બ્યાજખી કહેવાય નહીં. વર્તમાન કાળના વર્તાતા વજણ પ્રમાણે હાલમાં નાટક વિષય ઘણોજ ઉતરી ગયો છે અને તેથી વિદ્વાનોના મત તે તરફ સારા નથી છતાં મેં સાહસ વાપરી આ કામ માથે લીધું અને તે તરફ કાંઈજ ધ્યાન ન આપતાં જેમ અને જેમ પુસ્તક સુંદર તથા રસિક કરવા કાળજી રાખી છે. પ્રથમ આ નાટક ફક્ત ઓપેરા ૩૫ ૨૨૫ું હતું અને તે પ્રસિદ્ધ કરવા જાહેરખબર પાણી કહાડી; પણ તેતો “ફક્તરાગ જાણનારાઓજ બાંચો શકે અને અવર પુરુષો તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ શકે નહીં, તેમ ગદ્યનો ઉભરો હોય તે પદ્યમાં પૂરો પાડવો પણ કઠણ” એવી સુચના એક વિદ્વાન સંજ્ઞાન તરફથી થતાં તે ફેરવવું દુરસ્ત ધાર્ડું અને તેમાંનાં સઘળાં ગાયન રાખી ગદ્યનો વધારો કર્યો તેથી ધાર્યા કરતાં કદ અને પ્રસિદ્ધ થવાના કાળમાં ઘણો વધારો થયો છે. તો પણ પ્રથમથી સંજ્ઞાન પુરુષોએ બતાવેલી દીલોજનીની મદદને શરણ રહી ક્રીંમતમાં કાંઈ વધારો કર્યો નથી. પુસ્તક મોડું બહાર પડ્યું તે બાબત મિત્રો ક્ષમાદ્રષ્ટી રાખશે.

આ આમૂખ સમાપ્ત કરતી વખત મારે કહેવું જોઈએ કે આ બિના મૂળે સરસ ધડો લેવા લાયક છે તે પ્રમાણે નાટક બન્યું નહીં હોય. ખરેખર માણસ બૂત્ત જાહેરું તો છેજ અને વળી અલ્પજ્ઞાન-વાળાથી તો તેમાં વિશેષ ભૂલો થાયજ એ સ્વાભાવિક છે, તો પણ આ મારો પેહેલ વેહેલાનો ઉગતો આયાશ જાણી સંજ્ઞાનો ક્ષમાની નજરથી જોઈ સાર સાર ગ્રહણ કરશે. જો આ આવૃત્તિને સ્વદેશીઓ તરફથી યોગ્ય આશ્રય મળ્યો અને બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવાનો સમય આવ્યો તો તેમાં અધિક વધારો અને યોગ્ય ફેરફાર કરી અધિક રસિક વિષય બનાવવા શક્તિવંત બનીશ.

આ નાટક છપાવી બહાર પાડવામાં રા. રા. મહેરબાન પતજી બાઈ નયુમાઈ સુમરી રોહા કારબારી સાહેબે જે અમુલ્ય મદદ અપાવી છે તેનો આભાર માનવાં આ અંત બખતાર ખરી તક લે છે.!!
અંતકંતા.

૨૯૩૯

સંયોગતા હરણ

નાટક પ્રારંભ.

ના ટકપાત્રો.

જયચંદ્ર...કનોજનો મહારાજ. સંયોગતાનો પીતા.
બાલુકરાયજયચંદ્રનો લઘુ ભાત.
જીન્હાઈજયચંદ્રની અર્ધાંગના, સંયોગતાની માતા.
સંયોગતાજયચંદ્રની પુત્રી, પૃથિરાજની યનાર પ્રિયા.
સુમતિજયચંદ્રનો પ્રધાન.
પ્રભાવતીરાણી જીન્હાઈની દાસી.
શુરસેન...સિપાઈ.
શાહાબુદ્દિન.ગીજનીનો સુલતાન ગોરી.

સિવાય સેનાપતીજી, શાસ્ત્રીજી, અનુચર, ચોપદાર, દાસી, કો-ટવાળ અને સૈન્ય વિગેરેવિગેરે.

પૃથિરાજદિલ્લીનો મહારાજ, સંયોગતાનો પ્રાણ જીવન.
કયમારાપૃથિરાજનો શાળો તથા પ્રધાન.
ચામુંડરાયપૃથિરાજનો સાળો તથા સેનાપતી.
કન્હ...પૃથિરાજનો કાકો.
ચંદપુંડિર ગોવિંદરાય	}	...લશ્કરી મહાન સરદાર.
ચંદબારોટ, રાજકવી.
કર્ણાટકીપૃથિરાજની માસવાન. પછીથી સંયોગતાની સખી.
સિવાય ચોપદાર, કાસદ, દાસી, અનુચર, રૂશી, વિદુષક વીગેરે.		

સ્થળ.

બિન બિન સમયનાં બિન બિન સ્થાન.

સંયોગતા હરણ.

નાટક ૪ અંકી.

આમૂલ.

નાન્દી.

સુત્રધાર—

શાર્દૂલ વીક્રિડિત.

કીધી શી રચના હરી જગમહીં, બ્રહ્માંડ માંડી કરી;
કીધાં સાગર ઝાડ પર્વત ઘણાં, પ્રાણી સુ સ્થાપી કરી;
મૃત્તીના મૃજનાર હે સુખકરા, નામી કરી તુજને;
માગુછું સુસહાય આ અવસરે, આપો પ્રભુ તે મને.

વિદુશક—(પ્રવેશ કરીને) બોલ તારે શાની જરૂર છે ? આવા

વિકટ અરણ્યમાં કેમ બેઠોછે ? અને શું માંગેછે ?

સુત્રધાર—અરે! આ શો આશ્ચર્યજનક દેખાવ !! પ્રાર્થનાના

પ્રભાવમાં પડેલાને વિધિિક મનુષ્યની પ્રાપ્તી !!

વિદુશક—અરે આપતી આપતી શું બોલેછે, કહેને કે આ-
પતો, એટલે જે માગે તે હું આપું.

સુત્રધાર—અરે તું કોણ છે અને શું આપેછે?

વિદુશક—તું જે માગે તે આપું. બોલ તારે શું જોઈએ છીએ?

સુત્રધાર—અરે તું શું આપીશ. આપનારનાં લક્ષણ આવાં
હોય? પૂરી કંથા પણ નથી. ધરે તો ચાર ખુણે ચાર એકાદશી અને
વચમાં જનમાષ્ટમીનો વાસો હશે.

વિદુશક—તારે લક્ષણની અને બીજી શી પંચાત. પ્રાર્થના
કરી માગવાની વૃત્તિએ બબડતો તો બહુ હતો. તારે લક્ષણ પૂછવાની
ધૃતિ હોય તો કહે કે તું કોણ છો?

સુત્રધાર—હું કોણ છું—હું સુત્રધાર છું.

વિદુશક—સામાથ મિત્ર, સામાથ! કાંઈજ મૂર્ખાઈ! કાંઈજ
નહીં. આતો પાણીની ધાર નહિ, તેમ તેલની ધાર પણ નહિ; ધી
; કુધ શું, પણ પ્રવાહી પદાર્થની ધાર પણ નહિ આતો આશ્ચર્ય!

જડ પદાર્થ સુત્રની ધાર ! છીટ, છીટ, તારાં કર્મ પણ તેવાંજ હશે તો. એતો હશે, પણ તારો ધંધો શો?

સુત્રધાર—દેશની ઉત્તરી. કારણ, પ્રાચીન અને અર્વાચીન સુકૃત નાટક વિદ્વાનો સમક્ષ ધરવાં અને સુમતિ પ્રવરતાવવી.

વિદ્વાન—જો તુજ સરખાથી દેશની ઉત્તરી થતી હોય તો શું જોઈએ. કેમકે તારાથી અવણ કરેલું મહાન ગણાતા વિદ્વાનો પં-ણ એક કાનેથી કહાડી નાંખે છે. એતો જાહેરાત બહાર પડવા તરત વર્તમાન કાળના વર્તતા વલણ તરફ જુજ લક્ષ આપેછે, બા-કી સર્વ કોક. શું તારાથી પણ પુનર્લગ્ન થયુંછે? બાળલગ્ન બંધ કર્યુંછે? હશે કદાપી કેટલાક આધારે એ ન થયું તો શું પ્રાચીન સમયમાં સર્વોત્તમતાએ પહોંચેલો સ્વયંવર મંડપનો રીવાજ ચાલુ કર્યોછે? સ્ત્રી સુધારાનો સાથી હોતો શું સુધારા વાળાજ તેને અંત-કરણથી ચલાય છે? બલકે એમના ઉત્તર તો નાજ. પણ તારે બાવ થકી એ વિષેનું બાવણ પણ સુણતા નથી. વળી તુંમાં પણ “યથા નામઃ તથા ગુણઃ” નથી. તું જોલેછે તે પણ ક્યાં સત્ય કરી આપે છે. તારે તારા શ્રોતાઓ શું કરી શકે?

સુત્રધાર—(સ્વગત) બડો કોઈ વિદ્વાન હીસે છે. તારે મહા-પુરુષ મારે શું સત્ય કરી આપવું જોઈએ?

વિદ્વાન—પ્રથમ તો તું નાકટોછો એટલે નાકજ ક્યાં કાપેલું છે. જ્યારે તારે સર્વસ્વ ખોટું તારે તારે બાવણ પણ તેવુંજ. અં-દરખાનેથી તું અવર વૃથા.

સુત્રધાર—નહીં મહારાજ હું નાકટો નથી, પણ નાટકકાર એટલે નાટક કરી બતાવનાર સુધારાનો સાથી છું.

વિદ્વાન—ખરે તું નાટક બજવી બતાવી સુધારો સ્થાપનાર-માં અગ્રેસર હો, તો પંડે તું એવી રીતે વર્તિ શક્યોછું? શું તે સ્વ-યંવર મંડપમાંથી કન્યા મેળવી યા આપીછે? તું સ્વયંવીચારનો પણ નહીં હો.

સુત્રધાર—નાના તેમતો નથી થયું. એમ કરવાથી જાતબા-ધઓનો પ્રતીરોધ ખરો કે ના.

વિદુશક—તારે કહેવા કરતાં કરી બતાવવું મુશ્કેલ. બુલ કા-
ઢવી ભંગીયાને પણ આવડે. હરેક કાંઈ આદરવામાં અણુધારી
અડઅણો પડે છે, પણ ધીરવીર તે પાર પાડેજ અને અન્ય તેમનો
ખેડ કરેજ માટે તારે કહેવા કરતાં કરી બતાવવું હોય તો તારા જ-
માતની સંમતીને સામેલ કર. તેમને ગળે આવાં સુકત ઉતાર અને
સુધારામાં તેજ થા. જે તારા નાતીલા મળ્યા ને આદરેલું ઉપાડ્યું
તો પાર પડ્યા જાણવા. પણ મારા સાંભળવામાં આવેલું છે તે
ખરું કે ?

સુત્રધાર—શું ! ?

વિદુશક—તારા સાથીઓ તારા મતને અનુસરી રહેછે, પણ
સમય આવે સટકી જાયછે, ખરા કે ?

સુત્રધાર—ખરેખર ઘણી વાર.

વિદુશક—તારે એવા વેશ પાલટુથી કશું થવાનું નથી. “બ-
હારકી તો અચ્છી બની, ભીતરકી તો રામ જને” તારે હથે, તે
વાત પડતી મૂક, અને કહે કે તું મૂળમાં માંગનાર શું હતો ?

સુત્રધાર—તારે આપ મને ખરી સહાય આપશો ?

વિદુશક—બેશક ! બંદો સહાય આપવા શક્તિવંત છે.

સુત્રધાર—પણ કહેવા કરતાં કરી બતાવશો ?

વિદુશક—હોવે, હું તારા સાથીઓ અને વેશધાર સુધારકો
સરખો નથી તો. ખરાખર કરી બતાવું તેવો છું.

સુત્રધાર—પણ આપ જે તીખા બની જાઓ તો મુશ્કેલી.
કારણ આપની લાલ આંખ સંકટ આપવાની નિશાની આપે છે.

વિદુશક—નહિ, નહિ, એતો તારા સાથીઓના કર્તવ્ય પર
ક્રોધાયમાન થએલો એટલે. પણ તને તો અંતઃકરણથી સહાય
આપવા મેદાન પડેલો છું માટે બોલ કે કેમાં સહાય જોઈએ ?

સુત્રધાર—તારે એક વખત તો મને તમારું નામ દો.

વિદુશક—(ખીસા તપાસે છે.)

સુત્રધાર—શું સોંપાછો ? કાંઈ વીસરી ગયા શું.

વિદુશક—તારી પવિત્ર પ્રાર્થનાથી સહાય તો આવ્યો પણ
નામ લાવતાં વીસરી ગયો.

સુત્રધાર—અરે નામ તે વીસરાતું હશે! આપ તો વિદ્વાનજો ને બલા.

વિદુશક—અરે તું ચુ-કે-છે. મને અસરાફને બલો કહેછે. નહિ, નહિ, મને અસરાફને બલો નહિ કહેવો.

સુત્રધાર—વાહ! સહાયક તો સારા. આપની હાંસિક વિદ્વતા-ધથી જણાયછે કે આપ આનંદી છો. પણ તમારું નામ કહો.

વિદુશક—(પોતાનો કાન પકડી) હવે સમજ્યો, સમજ્યો ત્યારે એમ કહેને કે આપ કેવી રીતે ઓળખાઓજો? (સુત્રધારને કાન પકડીને) હવે સમજ્યો કે? નામ તે વળી હાથેવતી દેવાય. ?

સુત્રધાર—ઠીક હવે સમજ્યો. ત્યારે બોલો જોઈએ આપ કેવી રીતે ઓળખાઓ? જ્યારે આપનો કોઈને ખપ પડે ત્યારે આપને કેવી રીતે બોલાવે ?

વિદુશક—ઓળખવાનાં એવાં ચિન્હ તો અનેક. કસ્તુરી જેમ સુગંધ પરથી ઓળખાયછે તેમ હું હાસ્યવક્તા હોવાથી લોકોમાં વૈહાસિક કહેવાઈછું; ઉભય પક્ષમાં રંગ મચાવું તેથી રંગલો કહેવાઈ ઉડબંગ લોકોની ગમત વખતે ડાગલો કહેવાઈ. અને મૂર્ખ લોકોમાં મને જંગલી કહેછે. સિવાય પણ ઘણી રીતે ઓળખાઈ છું.

સુત્રધાર—પણ સાધારણ રીતે આપ કેવી રીતે ઓળખાઓ છો.

વિદુશક—મારું વિખ્યાત નામ વિદુશક છે.

સુત્રધાર—ત્યારે મિત્ર વિદુશક! તમે મને સહાય કરશો કે ?

વિદુશક—ઘણી ખુશીની સાથે. પણ તે સેમાં ?

સુત્રધાર—પ્રથમ કહેવા કરતાં તમારી પરીક્ષા કરવી એ પરીક્ષકનું કામ છે.

વિદુશક—બોલ ત્યારે તારે શાની પરીક્ષા કરવીછે ? જો-હું બાધીકરણ શીખ્યોછું; પાડા પંચોતરી પઢ્યો છું, અઠારે પુરાણના કુચા કરી નાખ્યા છે; યૌદ વિદ્યા કચરઘાણ છું; બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થયો છું; અફલની કઠી કરીનાંખી છે; યૌદ કવ્વમોની તો ઠાંકો તોડી છે. સિધાંત કૌમુદીના અર્ધ પાનાં આમ અને અર્ધ પાના આમ નાંખી

સોંસરવો સટ ગયો છું; ખેસતાં તો ગીરવાણની ધારા વહેછે. અને વધુ કહેતો હોતો વળી મારી સ્ત્રી પાસેથી સ્ત્રી ચરીત્ર પણ શીખ્યો છું, સિવાય શું શું શીખ્યો છું તે તો મારાં નામ ઉપરથી જાણતો હ-
મથ. ખાલ એમાં તારે શું પૂછવુંછે? પૂછ.

સુત્રધાર—ના વિદુશક ખરો રંગ મચાવ્યો હો, મારે કાંઈ પરીક્ષા નથી લેવી, હું તો પૂછું છું કે તમે પરણ્યા કેવી રીતે?

વિદુશક—સ્વયંવરમાં સ્થંભ બન્યો ને સ્ત્રીને ગમ્યો.

સુત્રધાર—વાહવા! મારો પણ એજ વિષય છે. તેમાં તમે સહાય કરશો! કાંકે!!

વિદુશક—પુશીધી. પણ તેનો સારાંશ સમજ્યા સિવાય હું કેવી રીતે સહાય આપીશ. માટે તેમના નાયક, નાયીકા, ઉપનાયક, ઉપનાયીકા વીગેરેનાં કર્મ તો બતાવવાં જોઈએ.

સુત્રધાર—સાંભળ વધારે લંબાણ કરી શ્રોતાજનો આગળ વાત ખેવડાવવા ધારતો નથી. તો પણ સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—
કનોજ નૃપતિ અને દિક્ષીપતીનો દ્વેષભાવ, તેનું કારણ તથા તેમાંથી ક્ષણપ્રાપ્તિ, “કુહીતા બલી ન એક” તે ઉપર અસરકારક વિવેચન, પતી પ્રેમનો અદ્ભુત ચોતાર, દાસીની ચાતુરી અને પા-
સવાનનાં કર્મો, આગળના વખતમાં જે નૃપતિઓ મળવાથી ઉપજ-
તા ઉત્પાત, અને થતી હજારો જાતની ખુઆરી. “જોર, જમીન ને જરે, એ ત્રણ કજીઆનાં ઘર” તે પ્રમાણે સંયોગતા સ્વયંવરનું મહા ભારત મંડાણ શૃંગાર રસથી વર્ણવી વીર પુરુષોનાં વીરત્વ બતાવવાં એ મારો ઉદ્દેશ છે.

વિદુશક—બસ. બસ. એટલા ઇસારા પર તો હું આખી ઇ-
ભારત બાંધીને પાડી પણ નાંખ્યું તેવો છું. બાવાર્ય તો એટલો કે ક-
નોજપતી જયચંદ્રના અશ્વમેધનો ભંગ ને સ્વયંવરમાં સંયોગતાનું હરણ. કે તે સિવાય કાંઈ.

સુત્રધાર—શુરવીર ક્ષત્રીઓની અડ્ડા ટેક અને અનોપમ ધડો લેવા લાયક વિષય છે. ચાલો પાત્રો જઈ તૈયાર કરો એટલે ઇશ્વર સ્તુતી કરી કામ નિર્વિઘ્ને પાર ઉતારીએ.

વિદુશક—બહુ સારૂ. હાલને હાલ તૈયાર. જેમાં કાંઈપણ વા-
રજ નહિ. (જયછે અને પડદો ખુલેછે. સર્વ પાત્રો હાજર હોયછે).
સર્વે મળી ધ્વજર મુતી કહેછે.

લાવણી.

બારા જેરી ના મીલી સખીરે.—એ રાગ.

સકળ કળા અજનાર જગતના, હે મૃત્તી શાંતી દાતા;
વંદન કરીએ વિષ્ણુ પતિ, શુભ કાર્ય થવાને સિદ્ધ ત્રાતા. ટેક.
વિષ્ણુ હરણ શાક્ષાત સદાશીવ, હર્ષિત હૃદયે હર્ષ ધરો;
તન મન અમથી કાર્ય આ સરવા, મનવાંચિત આશા પૂરો.
કૃપા કરો હંમેશ વીરંભર, દીગંબર કૃપા પારા;
શરણ ચરણ તુજ ગ્રહીને વદીએ, સરસે અર્થો સૌ સારા.
અલ્પ મતિ રતિ કાંઈ મળે નવ, સતીત્વ સાહે દે સરવા;
ગરવા ગુંથું ગ્રંથ ગોકની, ચરણ મહિ તારા ધરવા.
ભુદ્ધિ શાળક પાળક તું છો, ટાળક તાપ તનુજ તણા;
કાલું ઘેલું એવું વદયું, અલ્પ મતિમાં અલ્પ મણા.
મહા ભારત મહા કાર્ય ઉડાવ્યું, મહા મંગળ પદ મેળવવા;
વંદન વંદન વંદન કરીએ, કાર્ય સંધુ સાહે સરવા.
પરાક્રમી પૃથિરાજ પૃથિવ પર, મહાન ગણાયો જયકારી;
વર્ણન તેનું આજ આદ્યું, પાર પાડજે શુભકારી.
બનો નૃપતિ ભરતખંડના, સરસ પૃથુધી પરાક્રમી;
સ્વતંત્ર સરખાં માન મેળવે, સુખ શાંતાની નહીં કમી.
અડ્ડા ટેક ને પરમ પરાક્રમી, અગ્રત રાજા જયકારી;
દેશ ઉન્નતિ હિત ચિંતકતા, આપો ગુણ એ ગુણકારી.
આર્ય તનુજો, શ્રોતા સક્ષો, બનાવ એવા સુખકારી;
દેશ દીનતા થકી ડોલતો, ગતી સુધારે વિસ્તારી.
શાષ્ટાંગે સુ પ્રણામ કરી, કહી અંતઃકરણથી જે વાણી;
સકળ કરીદે સત્વર ધ્વજર, દોલત અવિચળ કર વાણી.

પડદો પડેછે.

ગદ્યપદ્યાત્મક.

સંયોગતાહરણ.

નાટક ૪ અંકી.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ કનોજનું દીવાનખાનું.

જયચંદ્ર, પ્રધાન, સેનાપતી, રાજસાસ્ત્રી વીગેરે રાજમંડળ.

જયચંદ્ર—પ્રધાનજી, આપે મારા સરવ રાજ્યમાં કેવી તરેહ-થી ખંદોખસ્ત રાખ્યોછે ? રૈયતમાં ખેદીલી તો નથી ? અમલદારો જુલમ કરી વસ્તિ પાસેથી દસ્તુરાઈ કરતાં અધિક કર તો નથી લેતા ? સરવ કોઈનું રક્ષણ સારી રીતે થાયછે કે કેમ ? કેમકે રાજ-નીતિ શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે :—

ક્ષત્રીયસ્યપરોધર્મઃ પ્રજાનામેવપાલનં ॥

નિર્દિષ્ટફલભોક્તાહિ રાજાધર્મેણયુજ્યતે ॥ ૧॥

મૌહાદ્રાજાસ્વરાષ્ટ્ર્યઃ કર્ષયત્યનવેક્ષયા ॥

સોઽચિરાદ્રુશ્યતેરાજ્યા જ્ઞીચિતાચ્ચસર્વાંધવઃ ॥ ૨॥

અર્થઃ—પ્રજાનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. તેમાં વળી જે રાજા કરે લેછે તેતો પ્રજાનું પાલન કરવા ખંધાએલોજ છે ॥ ૧॥ જે રાજા મોહથી (પોતાના અજ્ઞાનથી) પોતે જોયા વિના પોતાના રાજમાં (પ્રજાને) પીડા કરેછે, તે રાજા (પ્રકૃતિ એટલે પ્રજા આદિના કોપથી) તાત્કાલ રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ પોતાના કુટુંબ સહિત સમૂલો નાશ પામેછે. ॥ ૨॥

સુમતિ—મહારાજ, આપના રાજ્યનો બંદોબસ્ત બહુ અચ્છી રીતે રાખેલો છે. વસ્તિ સંપ જંપથી અહરનીશ સ્વકાર્યમાં તક્તિન રહેછે. સુખ શાંતાથી દેવ પુજન વિગેરે ધર્મવિધિ કાર્યમાં નિમગ્ન છે. શાસ્ત્રાનુસાર તેમની પાસેથી હરેક દશાંશ લેવામાં આવે છે. વસ્તિ ઉપર કશી તરેહનો જીવનમ જનમની કરવામાં આવતો નથી. અને સરવ કોઈનું એવી ઓકશાઈથી રક્ષણ કરવામાં આવેછે કે દ્વારને તાણુ વાસવાની પણ અગત્ય રહેતી નથી. ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રમાણે ન્યાય ચાલી આપનું ધર્મરાજ્ય સર્વકોઈ રચળે પ્રકાશી રહ્યું છે. દેશમાં સંપ, જંપ હોઈ કોઈ મનુષ્ય દુષ્કિત નથી. અર્થાત આપની સઘળી વસ્તિ આબાદ હોઈ આપને અહોનીશ આશિષ આપેછે.

જયચંદ્ર—સેનાપતીજી, આપણા સૈન્યની અંદર ગેર બંદોબસ્ત હોઈ બહાદુર સિપાઈઓનાં દિલ દુભાતાં તો નથી. ? ધનુર્વિદ્યા આદિના અડ્ડા, ભાલા, ગદા, ચક્ર, શંખ, ધનુષ્ય, બાણ, ભુશુંડી (બંકુક) પરીધ, વજ્ર, રક્તિ, દંડ, પાશ, શાંગ, તરવાર, ફરશી, બિદિયાલ (ગોફણ) પદ્ધિશ, મુશળ, કટાર, ખરછી, ગુમી, ઢાલ, બાથા અને કવચ વિગેરેની તો સઘળી રીતે સાચવેતી રાખવામાં આવે છે કે નહિ? જંજળ, નાળ, તોપ તથા અગ્નિ બાણના સાધનરૂપ દારૂ ગોળાનો સંગ્રહ સંપૂર્ણ રીતે કરવામાં આવ્યોછે કે કેમ ? હર કોઈ શત્રુને જરે કરવામાં આપણું લશ્કર પછાત તો નથી પડતું ? હે સત્યવક્તા સેનાપતી, જેવી બીના હોય તેવી સત્વર વિદિત કરો.

સેનાપતી—મહારાજ, સૈન્ય સાજની સઘળી રચના આપના પ્રતાપથી સંતોષકારક છે. આપના અડ્ડા અને અનમી એસી લાખના કૈશરી લશ્કરની આગળે કયો દુષ્ટ નૃપતિ પોતાનો પ્રાણ ખોવા જોખમમાં પડશે. લંકાથી હિમાચળ પર્વત અને માગધથી ગાંધાર સુધી આપની આણ પ્રવર્તે છે. સિવાય *તિર્હત આદિ સકળ હીંદ આપનાજ સ્વાધીનમાં છે. સત્યયુગ, દ્વાપરયુગ અને ત્રેતાયુગના હરકોઈ પ્રસિદ્ધ રાજ્યકર્તા કરતાં આપનો મરતબો ઉતરે તેવો નથી.

આપનો એક પણ પુત્રો એવો નથી જે રણભૂમીમાં પોતાની કીર્તિ પલાયન કરતી મૂકે. આપના પરાક્રમી સૈન્યે ગોરી અને ગુર્જ-
રનાં ગાત્રને ગાળી નાંખ્યાં છે. મોટા મોટા મહિપતીઓને માનહિણુ
કર્તા છે. આપ ભારત જેવા ભારત ભૂમિમાં રામરાજ્ય સમાન રા-
જ્યમાં બીરાજી અધિક જયતાને પામો છો.

સુમતી—સકળ ગુણ સંપન્ન મહારાજા ધિરાજ આર્યવૃત્ત
ભુમિ હાલ આપનાજ છત્ર તળે સ્થાપિત થયેલી છે.

જયચંદ્ર—અને પ્રિય પ્રધાનજી, એથી હું ઘણોજ હર્ષિત
થયો છું. મારા રાજ્યની મેં કેવી સ્થિતિ જોઈ તે સાંભળો:—

ભોપાલી કલ્યાણ.

(શ્રી જગત્પતી, પ્રભુ આપ સુ મતી).—એ રાગ.

શુણ મંત્રી સુમતિ, ધરી કહું ખરી મતિ.

વાહ! રાજ વાહ! સર્વ એષ્ટ મુજ રતિ; ટેક.

રાજ કાજ મુજ તાજ સરવેનો શિર તાજ,

કનોજ નૃપતિ જયચંદ્ર હું મહારાજ. શુણ૦

દુર્ગ ક્ષેત્ર શહેર નેહેર કિલ્લા દોઢી જેહ,

સરવે પ્રબલ દટ હટે નહિ તેહ. શુણ૦

એશી લાખ મહા અગુલ, દળ કટક દમગાણ,

ભારત ભૂમીમાં મારી ચારે ઝર આણ. શુણ૦

દેશ દેશના નરેશ હમેશ નમેજ;

ખંડણી ખચીત ચિત ચુંકથી બરેજ. શુણ૦

રણધીર વીર શૂરવીર સરદાર,

નીમક હલાલ નેક કામ કરનાર. શુણ૦

મુલતાન સર પૂરવાન એ સમેત,

જીગલ જોડીને હાથ મુજને નમેલ. શુણ૦

એવો અધિરાજ મહારાજ હું કહેવાઈ,

એજતા ગ્રહી સર્વથી નેજતા કહેવાઈ. શુણ૦

શાસ્ત્રીજી, જ્યારે રાજ્યનો આવી તરેહનો ખંદોખસ્ત છે ત્યારે નૃપતિએ કેવી રીતે વર્તવું અને શું કરવું જોઈએ ?

રાજાશાસ્ત્રી—એટલે રાજે શ્યાં શ્યાં આચરણ આચરવાં જોઈએ તે નીતિશાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યાં છે કે:—

પ્રજાનાંરક્ષણંદાન મિજ્યાધ્યયનમેવચ ॥

વિષયેશ્વપ્રશક્તિશ્ચ ક્ષત્રીયસ્યસમાસતઃ ॥૧॥

શ્રૌતસ્માર્તક્રિયાહેતોર્વૃણુયાદેવચર્ત્વિજઃ ॥

યજ્ઞાન્ઃશ્ચૈવપ્રકુર્વીત વિધિવદ્ભૂરિદક્ષિણાન્ ॥૨॥

અર્થ:—પ્રજાનું રક્ષણ તથા દાન કરવું, યજ્ઞ કરવા, વિદ્યાભ્યાસ કરવો અને વિષયોને વિષે આશક્તિ રાખવી નહીં. સંક્ષેપમાં એ ક્ષત્રીયનાં કર્મ કલ્પ્યાં ॥૧॥ શ્રૌત (અગ્નિ હોમાદિ) સ્માર્ત (ઔપાસનાદિ) કર્મને વાસ્તે રત્વીજ વરવા (આશ્રીત કરી રાખવા) ધણી દક્ષિણા વાળા યજ્ઞ તથા વિધિ કરવા. ॥૨॥

જયચંદ્ર— આશાવરી—મસનવી.

(અરે દેવ કર કરેત ખે દાદકા)—એ રાગ.

શાંભળ પ્રિય સુમતિ શાણા પ્રધાન,

મારી આણ હિંદમાં છે તે તું જાણ.

મારો છે વિચાર અશ્વમેધ તણો;

થયો છે વિચાર બહુ દિનનો.

હતા પાંડવો બળિયા બહુ રાય;

થયા રામ તેવા પ્રિય સુમતિ બાઈ.

કર્યો અશ્વમેધ તેણે સુમતિ;

હવું સૈન્ય મારા જોવડું આતી.

મારી ખરોખરી તે કોણ કરે;

ભૂમી પર એવડું તે કોણ કરે.

તે સાથે સંયોગતા મારી કન્યા;

વિવાહ કરવા છે આ સાથે ખીના.

તેનો સરંજમ પ્રધાન કરો;
 જોઈએ જે ધારજમાં તે લાવી ધરો.
 માટે થાઓ તૈયાર હમણાં પ્રધાન;
 ક્યાં જે મેં હુકમ તે તુંતો માન.

સુમતિ—કહું કરી વિનતી શુભો અધિરાજ;
 કળીયુગનો વપ્ત છે જુઓ મહારાજ.
 થયા બળિયા વિક્રમ બહુ;
 જેની આણુ ધરતાતા રાય સહુ.
 તેણે ધારણા ન ધરી આવી;
 સંવતની સાલ જેણે કહાવી.
 છે આપણ ઉપર શત્રુ ઘણા;
 ગૌરી શહાબુદિન જેમાં નહિ મણા.

(સભામેં દોસ્તો ઈંદરકી આમદ આમદ હે).—એ રાગ.

મહારાજ કાર્ય એ કરવા મના ક્યાં માહેરી છે;
 બલે એ કાર્ય કરો રાજ પુશી માહેરી છે. ટેક.

મહારાજ હાલનો સમય નથી એ કામનો;
 માટે હાલ એ ન કરવા ઈચ્છા તો મારી છે. મહારાજ.

વપ્ત બારીક જમાનો જુડો સ્વામી અતી;
 કળીયુગે થાય નહિ માટે મનાનો મારી છે. મહારાજ.

સ્વયંવર મંડપનો રાય કરો પુશીયી;
 અશ્વમેધ હાલતો કરવા ન પુશી મારી છે. મહારાજ.

મહારાજ આપની ઈચ્છા પ્રમાણે તો કરો;
 સલાહના કાર્યમાં ખરી સલાહ આ મારી છે. મહારાજ.

મહારાજ ધિરાજ હાલનો વપ્ત કેવો બારીક છે તે આપ
 સાહેબ જાણોછો. માટે વધારે કહેવાની કાંઈ અગત્ય તો નથી.

જયચંદ્ર—પ્રધાનજી, હજી આપ શું કહેવાના છો, તે સુ-
 ખેથી કહો.

સુમતિ—સાહેબ આ સમય અશ્વમેધ કરવાનો જરા પણ

નથી. આગળનાં રાજ, આગળના જમાના અને આગળની રીતી-
ઓતો આગળજ ગૃહ વળી પણ અશ્વમેધાદિ યજ્ઞ કળીવર્તીત છે,
માટે તે વિચાર ફેરવો તો સારું.

જયચંદ્ર—આગળ શું હતું અને હાલ શું નથી? પાંડવ પાસે
મારા જોડેલી સેના હતી તેના પરીભંગે કરી તેઓએ અશ્વમેધ કર્યો
કે નહિ? મારી પાસે એંસી લાખનું તો ફક્ત લશ્કર છે, શુંજેર
તથા ગૌરીને મેં નમાવ્યા છે, બીજાઓના ગર્વ સમાવ્યા છે, યુદ્ધ-
ઓને રણમાં રમાડ્યા છે, તથા દક્ષિણના રાજાઓને મારા હાથ-
ના સ્વાદ ચખાડ્યા છે; માટે મારી બરોબરી કરનાર હાલ કોણ છે?

સુમતિ—આગળ છળભેદ થતા નહિ, કુસંપ કરતા નહિ,
સકામમાં ડરતા નહિ, તેમ ન થવાનું કર્મ આચરતા નહિ; માટે
તેઓ કામમાં પાછા પડતા નહિ, હાલમાં દગા ફટકા ચાલે છે, દુશ્મનો
દુશ્મનાઈથી માલે છે, સઘળા રાજાઓ પોતાના રાજ્યમાં કુસંપને
ધાલે છે તથા જેની વાત બાલે છે એવા રાજાઓ હાલને કાળે છે.
માટે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો વિચાર બંધ રાખો. જેથી તમારા રા-
જમાં કાજમાં ને તાજમાં કાંઈ એમ ન લાગે. આપને આ બા-
જબી દીસે છે કે ગેર બાજબી?

જયચંદ્ર—મારા ખડ્ગના ભેરથી અને મારી ધાકથી કોણ
શીર ઉચકનાર છે? જે દિવસથી સુલતાનને મેં હરાવ્યો છે તે દિ-
વસથી હિંદુસ્થાનને હરખ ભેર મળ્યો નથી, ચાલુક્ય રાજા મારી
ધાકથી સુખે નથી, અને બીજા રાજાઓનો જીવ ચળ્યો નથી કે
મારી સામુને થાય, માટે હુકમ મુજબ યજ્ઞારંભ અને સ્વયંવરના
સાજની તૈયારી કરો.

સુમતિ—તારે સૂરવીર જયચંદ્ર આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવા
તાત્કાલિક રૂપસદ ચાહું.

જયચંદ્ર—સામાજ! પ્રિય પ્રધાન ધન્ય છે, સ્વામીની સેવા
બજવી ધર્મ દુરંધરનું પદ ધારણ કરાવવામાં ભાગ્યપો, (સરવેભય છે)
પડદો પડે છે.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—કનોજની રણભૂમિ.

સેનાપતી—(સિપાઈઓને) બહાદુર અને શુરવીર ક્ષત્રી બ-
ન્ધાઓ આપણા મહારાજ જયચંદ્ર દક્ષિણના ખંડિયા રાજાઓને
વશ કરવાને ચડેલો છે એવો સમય સાચવી મ્લેચ્છાસુર ગોરી શા-
હાબુદિન સ્વારી લઈ ઉલટ્યો આવે છે; લાયક છે તમોને કે તે-
માના એક એક નરને અહીં ઠાર કરવા.

(લશ્કરની ગોડવણી કરેછે તેવામાં ગોરીનો પ્રવેશ)

શહાબુદિન—(પોતાના સિપાઈઓ સાથેજ બોલે છે.)

“લટકે મટકે જીવું લડવા, લડવાની છે મને બહુ હામ”

એ રાગ.

આલો પારો રાજ યધને કનોજ ઉપરે તો જાયે;

ખિન રાજાનું રાજ્ય લહીને મહારાજ તેના યાયે. ટેક.

જયચંદ્ર તો લશ્કર લધને દક્ષિણની ઉપરે ગયો;

એવો દાવ લધને યારો, કનોજ મારી મોજ લઇએ.

આલો પારો.

શહેર તણા તે રક્ષણ માટે, સૈન્ય સામટું છેજ નહિ;

માટે એ નમજાનો હમણાં, લાભજ સેવાને જઇએ.

આલો પારો.

મારી કૂટી લૂંટી જૂંટી, ધૂળધાણી કરવું કનોજ;

લશ્કર તેનું થોડું છે ત્યાં મારીને નિર્ભે યઇએ.

આલો પારો.

(ખેન લશ્કરની અથડાઅથડી થાયછે.)

મારો પારો કાફર આબ્યા, તલવારો સર સર મારો;

બહાદુરીથી મારી એને, બહાદુરીથી જય લઇએ.

આલો પારો.

(આ. જ્યંકર-લડાઈનો શો પરીણામ આવેછે તે સંયોગતા

જરૂરમાં બેસી નિહાળે છે. તેવામાં પૃથિરાજ લશ્કર સહિત આવે છે.)

(મોખરે ચડીને)

રાગ ઉપરનો.

માર મારે યો માર તરફ સૌ હાલ કરો બે હાલ અતિ;

રેદું રાજ દેખીને પોતે યાવા આવ્યો રાજ પતિ. ટેક.

પૂર પૂર તલવારેજ એવો શૂર શૂરથી સૌ મારો;

મ્લેચ્છોને તો મસળી નાંખો નેથી કજીઓ જાય પતિ.

પૃથિરાજ—(સૂરના આવેશમાં) કૈશરીસિંહો આજે તમારા ગર્જનાના ઘાંટાને ઘાટ કરી મ્લેચ્છોની ઘટાને તમારા બાણ ઘંટાર્થી ઘટાડી તોડી પાડો. તુચ્છ તુરકડાઓને તકાવી તકાવી તમારી તલવારો તેના તનમાં ખાંસો; અને વિજયનો વાવટો હરાડો.

(લડાઈ ઘણા જોશથી થાય છે.)

ચંદ્રપુંડીર—(શહાપુદિન પ્રત્યે) અરે દુષ્ટ અધમાસૂર, સત્વર શરણ આવ; નહિતો આ ખડ્ગ વડે તારું શીથ ધરણી પર ઢોળુંધું (કેટલીક વખત ખંનેનું ઢંઢ પુદ્ધ થયું, તારે ખાદશાહ પકડાઈ જવાથી.)

શહાપુદિન—પ્રતાપી ચંદ્રપુંડિર, શરણાંગતનું રક્ષણ કરવું એ તમ નેવા શૂરવીર રાજપુત્રનું લક્ષણ છે, માટે ખચાવ.

ચંદ્રપુંડિર—(કેદ કરી શાહાને પૃથિરાજ સમક્ષ ધરી) દુષ્ટોના સૈન્યને હેરાન પરેશાન બનાવી આ પાપીષ્ઠ ખાદશાહને પકડી તરફડતા મીનની માફક આણ્યો છે.

શહાપુદિન—(નમન કરી હાથ જોડી)

(ઓ કહાં ગયો શાહાનદા જનની પ્યારો.)—એ રામ, માર કરો મહારાજા મુજ માથે, સલાહ કરે તુજ સાથે. ટેક.
આપ આધીન હું રાજ કરે નીત (૨) મ્નેહથી રહું સદા સાથે
માર કરો મહાં
ઢોઈ દિવસ હું આડો ન ચાલું, (૨) બળિયો મળ્યો તું માથે.
માર કરો મહાં

જ્યારે નોકરીનો હુકમ કર્યો, (૨) ત્યારે આવીશ હું તમ સાથે
મે'ર કરો મહાં.

આઠ હજાર હું તો ખાર આપું (૨) નજરાનું તમ આગે.
મે'ર કરો મહાં.

દિન દિન તમથી પ્રેમ વધારીશ (૨) જાવા દીઓ પડું પાગે.
મે'ર કરો મહાં.

પૃથિરાજ—પાંચ વખત તો જીવતો મૂક્યો, છઠ્ઠે મૂક્યું આજે.

શહાં—મે'ર કરી મહારાજા મુજ માથે.

હવે કદી હું આભાર ન જીવું (૨) રહુ કુડ કપટ તજી તામે
મે'ર કરો મહાં.

(આવી સરતે શહા છુટી જાય છે. તેવામાં જ્યાં અટારીએથી
રાજકુંવરી સંયોગતા મોહિત થાય છે.)

સંયોગતા—(શુદ્ધિ આણી, ફળ જાણી, નરનારી જણાવે)

એ રાગ.

શૂર દેખીને હુંતો મોહી તુંને ખરેરે, પ્રાણ પત્ની થઈ તારી ખરે. ટેક
સ્નેહ થકી તું તારીજ કરજે, તેંતો મારી કઠારી ખરી પ્રેમ ભરે રે;

શૂર દેખીને મોહીં.

દીવજની જોઈ દરશન તારાં, મારા પ્યારા પધારો કરી પ્રેમ ખરેરે;

શૂર દેખીને હુંતોં.

કામ કઠારી મારીજ તેંતો, પ્યારા ધાયજ કીધો છે કામ ખાણે ખરેરે;

શૂર દેખીને હુંતોં.

કારી જખમનો ધાતો રૂઝવ તું, લાવી પ્યાર પધાર મારે મહોલે ખરેરે;

શૂર દેખીને હુંતોં.

મુજને જો તું મૂકીને ચાલ્યો, આ પ્રાણ જોજિયું પછી મેલે ખરેરે;

શૂર દેખીને હુંતોં.

સંયોગતા મુજ નામ ખરું છે, મળુ હુંતો આવીને મારી મળે ખરેરે;

શૂર દેખીને હુંતોં.

પૃથિરાજ—(પ્યારી નામ સાંભળીને થયોયું ઉદાશ)

એ રાગ.

કેમ તુજ પાસે આવું, મન છે ઉદાસ; કેક.
 સુધ ખુધ મારી તે વીસરાવી, આવીશ હું તુજ પાસ. કેમ૦
 રણ મધે સંગ્રામ હું જીત્યો, બંધાણો મોહ પાસા કેમ૦
 મુજ કારણ તું જંખી મરેછે, ક્યમ કરું હું નિરાશ? કેમ૦
 વિણ કંઠે હું બચાવ કરવા. આ-ઓધું આ અવાસ. કેમ૦
 ભલાઈ સાથે ખુરાઈ કરવી, તેથી થજોધું ઉદાસ. કેમ૦
 પીતા પ્યારી તારો નથી અહિં, તેથી જોડુંધું આ આશ. કેમ૦
 બચાવ કરતાં કીધી યોરી, યાય કલંકનો વાસ. કેમ૦
 માટે અહિંથી તો જઈ જલદી, સાચી આપુંધું આશ. કેમ૦
 નિરાશ પ્યારી તુજને કરું નહિ, રાખીશ હું મુજ પાસ. કેમ૦
 સંગ્રામ કરીને મેળવું તુજને, પુરી પાડીશ તારી આશ. કેમ૦
 કહ્યા વિના તું થઈજો પ્યારી, છેનો ન આપું પાશ. કેમ૦
 જલદી હુંતો આવીશ પાછો, પ્યારી મ થાજે ઉદાસ. કેમ૦
 ધીરજ ધરજે પ્યારી હૃદયમાં, મૂકીશમાં મુજ આશ. કેમ૦

સંયોગતા— ઇંદ્રસલાની ગજસ.

પ્રાણધારે પ્રાણ મારો જડ્યોછે તમ સાથ;
 મરે કરી પ્યારી તણો સાહી લેશો હાથ.
 પળ તે એક જુગના જેવી વિયોગ માંહી જાય;
 જો વિસારો સ્વામી નાથ પ્રાણ તર્ત જાય.
 સહાય થાશે વેગે વેહેલા પ્રાણધારે નાથ;
 પાણી ગ્રહી સ્વામી મારો રાખશે સ્વ સાથ.

(પ્રથિરાજે જતાં જતાં સાંભળ્યું.)

પ્રવેશ ૩ નં.

સ્થળ દિલીનું દીવાનખાનું.

પૃથિરાજ, કપમારા, ચામુંડરાય, ગોવિંદરાય વીજેરે.

નેપથ્યમાં.

સોરઠો.

અખંડ રહો પૃથિરાજ, દેવી કૌવચ રક્ષસે;

ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ, દુઃખ હરો સૌ દેવતા.

પૃથિરાજ—પ્રધાનજી દ્વાર પરથી કોઈ કવીનો હત્રક આવેછે માટે તેમને સત્કાર પૂર્વક દાખલ કરો.

કપમારા—જેવી મહારાજની આત્મા. (દાખલ કરે છે)

ખારોટ—(પ્રવેશ કરતાં)

સિંહાવજોડી સવૈયાની ચાલ.

ડંકા બજે સખ દેશકી અંદર, હુકૂમ બજે એક હાંકલમૈં;

કીર્તિ તોહી નવ ખંડમે બ્યાપત, યાવત હૈ જય પા પલમૈં;

થર થર થર થર ધુજકે થાકત, શત્રુ તોહા સખ આગનમૈં;

કહા જ્યું તોરો શુર બહુત હે, એસો નહિ કોઈ રાજનમૈં.

બીમકો મારે દીયા જય રાજન, તાજમ તો ઉસનેજ બજાધ;

મહમુદકો પકડા રનમે તખ દંડ દીની ફીર લીની રજાધ;

પીર પેગંઝર શાંઝરમૈં જય, આન લગે તખ દીની સજાધ;

રાજન 'કો' પૃથિરાજકે આગેહી, હોવે કજુ ને આધ કજાધ.

બારથ બીમ હો લડતાં, નવ રાજ પૃથુ કજુ પુંડ ખતાવૈં;

રંનકો મંડપ દેખી ડરે નવ, દુશ્મનકો ઓહી ખુબ સતાવૈં;

રંનકો રંગ રચાવત બહાદુર, શસ્ત્ર થકી સખ ખાત પતાવૈં;

રાજ મહા અધિરાજ પૃથુ, તીન લોકહી મેં તુજ નામ છતાહૈં.

ગોવિંદરાય—વાહ કવિરાજ વાહ! આપની કાવ્ય શક્તિની અમરકૃતિએ તો સંઘજાને રંજન કીધાં.

ચામુંડરાય—જ્યારે સરસ્વતી માતનો સંપૂર્ણ પ્રસાદ પામ્યા ત્યારે શાની ખામી.

પૃથિરાજ—કવિજી ! સરસ્વતીજી તથા લક્ષ્મીજીને હમેશાં દ્વેષભાવ હોવાનું શું કારણ. જ્યાં લક્ષ્મી સંગ્રહ થાયછે ત્યાંથી માતાનો પ્રસાદ સંકોચ પામતો અને વિદ્વાન પંડિતો લક્ષ્મી હિન થતા જોવામાં આવે છે.

પારોટજી—તમારું કહેવું કેટલેક દરજે સત્ય તો છે. પણ વિદ્વાન શાસ્ત્રસંપન્ન પારાંગત સજ્જન, લક્ષ્મી કરતાં વિદ્યાને વધારે મહાત્મ છે. કારણ લક્ષ્મી ચોરાયછે, છુટાયછે, ખોવાયછે, જાયછે ને આવેછે; પણ સદ્વિદ્યા ઠગારી નથી, છુટાતી નથી અને ખોવાતી નથી; તેમજ જેમાંથી સહોદર ભાગ પડાવતા નથી, ભ્રષ્ટતા થતી નથી, નૃપતિ દયાંશ હક લઈ શકતા નથી, પ્રતિ દિવસે અરુચવાથી ન ખૂટતાં વૃદ્ધિ પામે છે. જેમની પાસે સદ્વિદ્યારૂપી કોહિનુર દેદિપ્યમાન છે તેની આ ક્ષણિક સંસારની અંદર સાર્વભોમમાં ચેષ્ટતા છે. ત્યારે તેની અંદર તલમાત્ર દુઃખદાયી લક્ષ્મી શ્યાલેખામાં મોટેજ મુમુક્ષુ લોકો તેની આકાંક્ષા રાખતા નથી.

પૃથિરાજ—સત્ય છે કે આ મોહાપાસમાં બંધન થએલાએને મોક્ષકર સદ્વિદ્યા અવશ્યે લાભકારી છે. કરોડાધિપતી હશે પણ તે એક સદ્વિદ્યા રૂપી મણીનું સ્તવન કરતાં વિસર્પો તો નફી જગત નિયંતાનો ગુન્હેગારે ઠરવાનો. માયા મોહીનીમાં ફસાએલો પ્રાણી મનુષ્ય પોતાની કરણી ધર્મશાસ્ત્રની ઈશ્વરી લીલાનું મનન કરી પાર ઉતરે છે. શાસ્ત્ર સંપન્ન તથા સદ્વિદ્યા સેવનાર સજ્જન ગૃહસ્થ માયા બીજમાં લુબ્ધ થવાનો નથી. એજ અરો વિજયતા.

(ઓપદારનો પ્રવેશ.)

ઓપદાર—આપની મુલાકાતનો ઇચ્છિત દ્વારપર આવેલોછે. આજ્ઞા હોયતો પ્રવેશ કરાવું. મહારાજ !

પૃથિરાજ—ઘણીજ ખુશીથી દાખલ કરો.

કાસદ—(પ્રવેશ કરેછે તે નમન કરી મહારાજના કરમાં એક પત્ર આપે છે. મહારાજ તે પ્રધાનજીને વાંચવા માટે આપે છે.)

કપમાશ—(નમન કરેછે અને કાગળ લે છે.)

મોતિદામઝંદ.

મહા શુભરથાન દિલ્લી જગ જાણ,
 લખું તુજને ગુણવાન સુજાણ;
 મધ્યે મુજ ભાત પિયુકર રાજ,
 વધી તુજ લાજ પ્રકાશિત તાજ. ૧
 લખીતન દેશ કનોજ નરેશ,
 બિરાજ રહ્યા જયચંદ્ર નરેશ;
 વિશેષ કરે તુજને પરણામ,
 ધરી ખુબ હામ ભણું મુખ રામ. ૨
 બધા મુખ ચેત કરે દિન રેત,
 વળી નર નાર તથા મુજ સેત.
 કરેછ કલોલ ભણી શુભ જોલ,
 થયો સુ પ્રતાપ પ્રમેશ અતોલ. ૩
 કરે છર્જી અધ સુમેધ પ્રમાણ,
 લખું શુભ પત્ર તને પિયુ જાણ,
 કર્યા સધળા વશ રાય અનેક,
 મહા નર રાય તણી ગઈ ટેક. ૪
 કર્યો હિંદ દેશ નરેશ સમાન,
 થયા વશ રાય તજ સ્વ ગુમાન;
 જીત્યા નર રાય મહા બળવાન,
 હણ્યા નૃપ કાંઈ મહા બળવાન. ૫
 શુણી શુભ આ મુજ હુકમ જીક,
 પધારજવા ધરવી મન ટેક;
 મહિતર હાલ ખરાબજ થાય,
 ઘટી જગ મધ્યધિ મજત જાય. ૬
 કરી જય દેશ મહાછે નરેશ,
 નથી વિણ મૂજ નરેશજ વેશ;
 રહ્યા જણ બે પૃથિરાજ મહુવાણ,
 રહ્યા શુભ શેખર સિંહ સુજાણ. ૭

ગણું ગણના ગણતાં મન એમ,
 કંઈ હુકમો મુજ જાતને કેમ ?
 વિચાર કંઈ ધરિ રાજ્ય સુરીત.
 સગાપણમાં ઠરી ખેદી છ પ્રીત.
 ગ્રહી મન સાથ જરા સુ વિચાર,
 નકી જલદી પ્રિય આમ પધાર;
 નહિતર યોગ્ય ઉપાય ગ્રહાય,
 ગણું નવ એ લગની સુખદાય.

૬

૯

ગોવિંદમય—(વાંચી રહ્યા બાદ કોઈ ન જોઈયું તેથી) આ

કળીયુગમાં કોણ છે કે યત્ન કરી શકે ? સત્પુગના સમયમાં બળી
 રાજાએ કરીને ત્રેલોક્યનું રાજ્ય દાનમાં આપ્યું, ત્રૈતાયુગમાં શ્રી
 રામચંદ્રે યત્ન કર્યો કે જેમાં કુષિરે સોનાની વૃષ્ટિ કરી હતી. તથા
 જોણે બાર વર્ષ સુધી અન્ન ઉદક અને નિદ્રા વર્જિત કરેલાં એવા
 લક્ષ્મણ જાત હતા. દ્વાપર યુગને મધે શ્રી ધર્મ રાજાએ અશ્વમેધ
 કર્યો કે જેના સહાયક નર (અરજુન) નારાયણ સરખા હતા. (કા-
 સદને) પણ હે અંધેષ્ટ ! તારા રાજાને એવું સાધન શું છે ? વળી
 અન્ન તાપિદાર કે સેવક નથી. હજી સર્વભોમ પર પ્રતાપી પૃથિરાજ
 છે. તારે કોણ છે કે યત્નરંબ કરી શકે ?

(પૃથિરાજના મૂખ કમળ ઊપરથી પારખી)

આમુડરાય—

(શુણ દિલી તજ ધરનાર ક્ષત્રી કલંક કેમ લેશે.) એ રાગ.

શુણ અનુચર અજુધ અપાર, આર ધર ધ્યાન મહી રે.

કોણ જ્યચંદ્ર રૂપ ગમાર, આર ધરે.

નહિ લાયક યત્ન કરણ, આર એ કરશે તો જાશે ધણી. આર.

નહિ કોઈ કળીમાં પાત્ર, આર જે કરશે તો બાગીશું ગાત્ર. આર.

નહિ યોગ્ય પૃથુની સમાન, આર તોડીશું એ નૃપનો ગુમાન. આર.

પૃથિરાજ—(કાસદને) તુંને આપુલું જીવતદાન જાણ જાશે પ્રાણ ખરોરે

ઠહેજે વુજ નૃપને નાદાન, બાન વિષ્ણુ ખરખરો રે.

(કાસદ જાયછે)

કપમાસ—સાહેબ જયચંદ્રનું બળ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતું છે; તેના તાબાની અંદર હિંદુસ્થાનના તમામ બુપતીઓ હાજર થયાછે; આપણે મુઝીબર ચહુઆણોએ એ દળ કટકનું અપમાન કર્યું માટે એતતા રહેવું ઉત્તમ છે. આપણ સધળાઓએ મદાંધ બની બકી દીધું છે પણ એજ કદાપિ હાનીકારક બને. પણ થયું તે થયું, હાલ સમય સુચકતા વાપરવાનો અવસર હાથથી જવા દેઈશું તો વિપરીત. માટે પુદ્ગરંમ અને સરંજામનો સાહિત્ય સંગ્રહ હાલ અવલનો છે.

આમુડરાય—જ્યાં સુધી સુરવીર ક્ષત્રી બંધ્યાઓની નાડોન્ન અંદર ક્ષત્રી લોહી ઉછળી રહ્યું છે. તો શત્રુઓના તન પતંગના રંગની માફક તરફડાવશે. જ્યારે અવશર આવી ચડશે ત્યારે વીર પુરુષોનાં વીરત્વ વાદળંથી પણ ઢાંક્યાં રહેશે નહિ. જ્યાં સુધી આ તનની અંદર સાંસ છેને અવર ક્ષત્રી વીરજનને હશે ત્યાં સુધી એકે એક ક્ષત્રી વીરત્વ દાખવા ધર્મ પુદ્ગનો અનાદર નહિ કરે. જ્યારે શત્રુઓને ફરી ઠામ નહિ બેસવા દેવાનો ક્રોધાગ્ની પ્રદિપ્ત કર્યો તો જ્વાળામય શીખાઓના સોજાઓ તેમને કેમ નહિ બાળે? શાંતતાના સમયમાં સધળા પુદ્ગાઓ સુખ એતમાં નીમગ્ન રહેછે ત્યારે મહારાજના ધર્મ પુક્ત વચનામૃત પાળવા તત્પર નહિ થાય? મનુષ્યને મરવું નિશંતાએ નિમિત્ત કરેલું છે. ત્યારે શું મૃત્યુથી ડરશે? એક અવસર તો મરવાનો છેજ, ત્યારે કેમ પછાત પડશે? ધરખુણે દમાઈ મરવા કરતાં શત્રુ સંહારના કાવત્રામાં મરવું બહેતર છે. જ્ય મેળવેથી જીવતે જીવ પણ કીર્તિ ગવાશે એટલુંજ નહિ પણ પાછળના ભવિષ્યના પુદ્ગાઓને પુઠી કારક થશે. શું સુરવીરતાથી મરણ પામતાં સ્વર્ગ દૂર છે? પુદ્ગાઓના તો બંને હાથમાં મોઢક છે.

પૃથિરાજ—ધન્ય છે. મારા શુરવીર આમુડરાય! વીર વાણીને માટે તું વખણાએજો છે. રાજની અને રાયની શક્તિ તમ જેવા સરદારો ઉપર રહી છે. તમારા પીતાઓએ રણભૂમી ગજવી પોતાની કીર્તિ પલાયન કરતી બેઈ નથી ત્યારે તમે શું બેશો? નહિ

નહિ, એથી અધિક એજતા મેળવવા મહેનત કરો અને શુભ્યોનો એક સપાટામાંજ સંહાર કરો. (બધા સાથેજ)

લાવણી.

ઓ યાર, કરો શું વાર, થાઓ તૈયાર હાલને હાલે;
મારી રાઠોડી રાજ કરો ખેહાલે.

કરો ધનુષ્યનો ટંકાર, અરે બચકાર બનીને ચાલો;

મારી કૂટી જ્યથેન્દ્ર, પછીથી મહાલો.

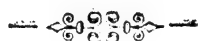
નવ રહેવું તો આ ગામ, કરી વિશ્રામ હામતો મલો;

છે ભો તો મોટો હાલ, આવશે પેહેલો.

માટે થાઓ આ વાર હાલ તત્તવાર ગ્રહીને કરમાં;

શત્રુને મારી માર, ખેલળે જરમાં.

(જાયછે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—કનોજની રાજ્યકચેરી.

જ્યથેન્દ્ર, ખાલુકરાય, પ્રધાન, સેનાપતી ને પાછળથી કાસદ.

જ્યથેન્દ્ર—કેમ પ્રધાનજી ! આપે ચત્તારંભની શી દીલ રાખીછે !

પ્રધાન—મહારાજ કાંઈપણ ન્યુન નથી. આપની આજ્ઞાનુસાર વરતી ખંડીઆઓની ગોકતણ લાયકાઈ મુજબ કરી દીધી છે એક દ્વારપાળની પદવી આપી છે તેમને પાત્ર પૃથિરાજ છે જે આવેથી સંપૂર્ણ થશે. સિવાય કાંઈપણ અપૂર્ણ નથી.

ચોપદાર—(નમન કરીને) મહારાજ આપનો દીક્ષી ગચ્છેલો કાસદ હાજર થયેલો છે. આજ્ઞા હોયતો હાજર કરું.

જ્યથેન્દ્ર—સત્વર દાખલ કરો. આપણું સંબંધી નોકર નક્કરને આવવાની તો પરવાનગીજ સમજવી.

(કાસદને દાખલ કરેછે એટલે)

કેમ મારા ખ્યારા કાસદ ! તારા મુખાર્વિદનું પ્રકાશિત રૂપ

આં ગયું. ? શું પૃથિરાજ તરફથી અપમાન તો નથી પહોંચ્યું ?

કાસદ—(હાથ જોડી શીર ઝૂકાવીને)

ત્રોટક છંદ.

જયચંદ્ર શુણો નર ઇંદ્ર તમે,
તમ શીતળતા સમ ચંદ્ર રમે;
નર રાય બધા તમ પાય નમે,
ગુણ આપ તણા સઘજાને ગમે. ૧
બહુ સૈન્ય તણા બળવાન ધણા,
વળી બુદ્ધ કરે નવ કાંઈ મણા;
ધરતા બહુ તાજ પ્રકાશ તણા,
વળિ કોઈ થકી ડરતા ન ધણા. ૨
કરતા જાજરાઈ ધરી મનમાં,
ધરતા બહુ જોરે પાણું તનમાં;
ધરી મેષ્ટપણું શુભ આ જનમાં,
અભિમાન વડું ધરતા મનમાં. ૩
કરતા કરે આપ તણા કરિયા,
બળિયા નર આપ થકી ડરિયા;
ડરિને અભિમાન તજી કરિયા,
બળ આપ તણે પ્રતિ કો ન થયા. ૪
દિશ ઉત્તરે દખ્ખન પૂરવમાં,
તમ પચ્છમ પૃથવી સરવમાં;
કરતા જન કોઈ ન ગરવમાં,
ડરતા જન જોમજ રૌરવમાં. ૫
સઘજો તમ આણુ ફરીછ ખરે,
સઘજા તમથી બહુ બીક ધરે;
ગણના ગણતો મન એમ પરે,
પણુ આ મન વાત જરા ન ઠરે. ૬
બહુ જોરે ધરે બળિયો બળથી,
કળિયો કળથી ઠગ ઠીંબળથી;

સમ રાજ પૃથુ થઈ નિર્ભયથી,
 બહુ જોરે ધરે મન સખજથી. ૭
 અભિમાન ધરી મુજ એમ કહ્યું,
 તુજ રાય તણું દિલ નાશી ગયું;
 શુભ અશ્વમેધ કરે શું થયું,
 તુજ રાયનું ડા'પણ એમ ગયું. ૮
 કરિ કોણ શકે મુજ વીણ વળી,
 તુજ રાય તણી ગઈ બુદ્ધિ ટળી;
 નવ રાય તણો મંડળાક વળી,
 મુજ આગળ વાતજ એમ કળી. ૯
 બહુ બીક બતાવી કહ્યું મુજને,
 જીવતો રહેવા દઉં તુજને;
 કરે ખ્યાન જઈ તુજ રાય કને,
 વળતી મૂકિયો જીવતો મુજને. ૧૦

મહારાજ ! આપના તેડાનો તેણે અનાદર કરી તીરસ્કારથી
 એમ કહ્યું જે અમે જયચંદ્રના તાબેદાર કે સેવક નથી. જયચંદ્ર
 કોણ માત્ર છે. એમ કહી તેણે ન કહેવાના કેટલાક શબ્દ કહ્યા.
 વળી મને કહ્યું જે તું આવા સંદેસાનો લાવનાર કોણ ? અમારો
 વિચાર તારો શીરે છેદ કરવાનો છે, પણ દયા આતર અને તારો
 રાયને જાણ થવા સખજ જીવતદાન આપીએ છીએ.

જયચંદ્ર—(ક્રોધાવેશમાં) અરે ! પૃથિરાજ પોતે મગજમાં એ-
 ટલો બંધો પવન રાખે છે કે મને નહિ ગણકારતાં મહારાજાધીરાજ
 જેવા બોલ બોલે છે. શું તેને યાદ નથી કે આપેલી પૃથ્વી મારો છે
 ને મારાજ પ્રતાપથી તે ટકી રહ્યો છે. શોભશ્વર, કે જેને પરણતી
 વખતે પૈસાની તંગી હતી માટે મારા પીતાજીએ મદદ કરી હતી
 તે ઉપકાર ભુલી ગયો શું ? અનુગ્રાપણે મૂર્ખાઈથી તેને વારસ ઠ-
 રાવો મને અર્ધ ભાગ આપેલ નથી તથા મારા કાસદનું ને તેડાનું
 અપમાન કરેલું છે, માટે તેને પકડવા સારૂ બીકું પ્રધાનજી તૈયાર
 કરો; અને હાલને હાલ એ કુષ્ટ પૃથિરાજને પકડાવી મંગાવો; કે

તેના કરણીનું કૃણ તે જલદી ભોગવે. અને બીજાઓ પણ પૃથિ-
રાજનો દાખલો લઈ સ્વતંત્ર થવા ન આણે. (ખેસેછે)

કાસદ —

લાવણી.

મહારાજ કરી પરણામ કહું તમ આગે,
એ પાપી પૃથિરાજ બુઝોછે પાપે.
બહુ પોતે આણે ગર્વ હેંશથી હમણા,
મૂરખની પેઠે બોલ કહ્યાછે બમણા.
કીધી તૈયારી કોજ તણી તો તેણે,
બહુ આવેછે મન દાઝ પૃથુને મેણે.
કહે મુજ સરીખો નથી યત્ત કો કરવા,
તે ફેરવી બેઠો મન હેંશથી મરવા.

પ્રધાન—

“મોહન રસિયા આય બગીચામે બીલ રહી સગ કહી કહી.” એ રાગ
સાંભળો. સર્વજ્ઞા શાંત થઈને, હુકમ કહુ જે મુખકારી; ટેક
જે કોઈ દિલ્લી પતીને પકડશે, મળશે લાભજ બહુ બારી;
મુખી બનાવી તેને ત્યાંનો, માન વધારે જ્યકારી; સાંભળો.
(બીડું ઉપાડવાની કોઈની હિંમત આલતી નથી એટલે.)

બાલુકરાય— આશાવરી-મસનવી.

“અરે દેવ કર કરત બેદાદકા”—એ રાગ.

દીસે દીલગીરી તણી બહુ વાત,
ઉઠે કેમ ના કોઈ હિંમતી જાત.
એવો બળીઓ તે બની શો ગયો,
જેને પકડવા કો ન સામો થયો;
અરે એ કુષ્ટને જઈ તાબે કરે,
પછી મગ્ન થઈ દીલ્લી મધે કરે.

આંખણા સેનાપતીઓ અને સરદારો અરે પૃથિરાજથી કાંપ-
તાજ દીસેછે. કેમકે આ બીડા ઉઠાવવાના પ્રતક્ષ પ્રમાણ ઉપરથી

સાફ સમજાય છે. પણ મહારાજ! એ પાપી પૃથિરાજને પકડવા આ મારી જૂજ એક બસ છે મહારાજ! એ નાલાયકને હું હાલને હાલ હરાવી પકડીશ અને આપના ચરણ સ્પર્શ કરાવીશ. ત્યાં સુધી આ મારી તાતી તેગ મ્યાન કરનાર નથી. કદાપી પૃથિરાજ તાપે નહિ થતાં સંગ્રામ કરશે તો તેને હણી તેનાજ ચર્મનું મ્યાન બનાવી મારી તલવાર પર વિજ્યની નિશાની દાખલ ચડાવીશ.

(એસે છે)

જયચંદ્ર—સાબાશ! સાબાશ!! મારા પ્રિય બાલુક!!! તને ધન્ય છે. તું પૃથિરાજને પકડવા માટે બસ છે તોપણ તારા અંગ-રક્ષક તરીકે આપણા વિશ્વાસુ જમાદાર ખુરશાનખાન તથા બંદા-તમીરને મોકલું છું. પ્રધાનજી! આપણા યત્નનો સમય નજદીક આવતો જાય છે અને પૃથિરાજ આવવો મુશ્કેલ છે કેમકે તે માથાનો ફરેલો છે; માટે તેની મુવર્ણની પ્રતિમા બનાવી દ્વારપાળની જગ્યા ઉપર ગોઠવજો. રણ સંગ્રામ ખેત્રવાથી યત્ન ભંગ દુષણજ યાંચ અને એથી યજ્ઞ નિષ્ફળ જાય. માટે બનતા સુધી પુદ્ધે નહિ ચડતાં તેને આજી રાખવો વધારે દુરસ્ત છે. એના પ્રતિરોધ સમયમાં આપણે યત્નનો પૂર્ણાહુતી કરીદેશું.

પ્રધાનજી—આપે યોજેલી યોજના સત્ય છે અને તે પ્રમાણે અમત્રમાં આવે તો આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાયજ.

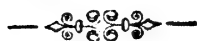
બાલુકરાય—મહારાજ આ માટે સૈન્ય સામગ્રી કરવા તાબેદાર રજ માગે છે.

બાલુકરાય જાય છે સરવે તેને વળાવી હાથ છાયા કરે છે અને વિચિત્ર દેખાવથી.

પડદો પડે છે.

પ્રથમા અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ. કુનોજમાં સંયોગતાનો શયન ગ્રહ.

સંયોગતા અને સખીઓ.

સંયોગતા—

હમકું છાંડ ચલે બન માધુ—એ રાગ.

પ્રીતમજીરે હજી કેમ નાચ્યા, દધને દીલાસો આપ ગયા રે. ટેકું
સ્વયંવર મંડપ માંછી પધારો, હાંથેથી હાર આરોપું હું રે;
ચઢતી સરવે રાયમાં તમારી, હાથ થકી મારા હું કરું રે. પ્રીતં
મુહૂર્તના દિન અધિક ગયાછે, જીજ્ઞ હવે તો બાકી રહ્યા રે,
જ્યમ જ્યમ વાલમ વાટ જોઈછું, તમ તમ અદકાં દુઃખ સદ્યારે.
પ્રીતમજી રે.

મારી સમક્ષ બાધ્યા તમે તારે, ધીરજ ધરજે પ્યારો હૃદયે;
માટે હું આશા તમારી ધરીને, ફસી પડી આપને ફંદેરે. પ્રીતં
પણ એક મારે જીગના જેવડી, વાલમ તમ વીણ વધીપડી રે,
માટે પ્રીતમજી વેલા પધારી, પૂરણ કરશે આશ વડી રે. પ્રીતં
આ ધણ આવડી અરજ શુણીને, પતી પત્ની મેળવ સુખથી રે,
હુંરે શરણ તુજ આવી દયાળુ, અંતપૂરી છોડવ દુઃખથીરે પ્રીં
દાસી—બાધ આજે તો તમારો મહોત્સવનો દિવસ સમજો.
આમ ઉદાસીમાં કેમ છો ?

સંયોગતા—કામજ્વરે વાળી અભાગણીને મન આત્સવ શાનો !

દાસી—પ્રજ્જીત કામાગની શાંત કરવાપોગ્ય કેહીરકંડીરને પી-
તાજીએ નીમિત્તા છે માટે શાંતતા ધરો.

સંયોગતા—વીર પુરૂષોની વિજય વાર્તા શુણી કનીષ્ઠ કેહીર-
કંડીર જેવા સરદાર પર તે કેમ મન માને. ?

દાસી—તારે બાધસાહેબ આપે કોનું ચિંતવન કરેલું છે.

સંયોગતા—(હર્ષિત મુખે) દિલ્લેશનું.

દાસી—અરે એમાં આપ કાવવાનાં નથી. એતો પીતાજીનો અ સાધારણ વૈરી સરખો છે.

સંયોગતા—નહિ, નહિ, એને પીતાજીનો વૈરી શા માટે કરાવો છો? એણે કાંઈ બગાડેલું નથી. (આસન)

દાસી—એતો ખરું પણ બ્યારે દિલ્લી પોતાના દોહીતને અનંગપાળે આપવાની હતી તો શું આપના પીતા તેમના દોહિત નહિત? આખું રાજ્ય પૃથિરાજે દબાવી પાડી આપના પીતાને કાંઈ પણ હિસ્સો આપ્યો નહિ, એ બ્યાજખી કે ?

સંયોગતા—તો પણ એણે શું ખરું કીધું છે? હુંતો કહું છું જે એના જેવું કોણ સારું કરી શકશે? જો એ પ્રતાપી પૃથિરાજ ન હોત તો પીતાજી કનોજનાં દર્શન કરવા પણ ન પામતા, અને પામતા તો મહા મુશ્કેલીથી.

દાસી—આપ એ શું બોલો છો? આપની જામે આવું જાણે નહિ.

સંયોગતા—હુંતો જે ખરું હશે તે કહેવાની. બ્યારે પીતાજી દક્ષિણના જુપતીએને જીતવા ગયા હતા ત્યારે મહા કૂર મ્લેચ્છશુર હિંદ અરિ મહમદ શહાજુદિન કનોજ ઉપર ચડી આવ્યો. આ આ શહેરમાં કોઈની હીંમત ચાલી નહિ કે હથિયાર પકડે, અને શહાજુદિનને હડાવે, પણ બ્યારે શુરવીર પૃથિરાજને ખબર પડી, ત્યારે તે સિંહે એકદમ કનોજનું દોડી આવી સંરક્ષણ કર્યું. શહાજુદિનને પકડ્યો અને દંડી છોડી દીધો. તેણે શુરના આવેશમાં આવી પોતાની તાતી તેમ વડે અકુશાન રૂપ મેદાના દળ કટક વાઢી નાખ્યાં તથા તૃપ્ત યએલી શોણીતપૂર તલવાર ગંગા નદીમાં ધોઈ; તે વખતની તેની દૈવ્ય મૂર્તિ દેદીપ્યમાન જોઈ હતી તે ભૂલી ગઈ! પણ હુંતો તે દહાડાથી એક ઘડી પણ વીસરી નથી. તેની મનહર છબી મારા હૃદયમાં ટમટમી રહી છે. ને તેનું પ્રકાશીત કમળરૂપ મુખકું સ્વપ્ના બતાવે છે. આહ! શો તેનો આપણા પ્રત્યે અધીક ઉષકાર! તે ન આવ્યા હોત તો કનોજના અને તેની સાથે આપણા શા હાલ થાત? નિરાશિત તનડાની લાળે જાત, અને સંકટો સહેવવાં પડત જે કોઈને

કહેવાત ! આ માટે પૃથિરાજનો તો આપણે ઉપકાર માનવો ઘટિત છે. હું તો સ્વયંવરમાં તેનેજ વરમાંના આરોપવાને તલપી રહી છું.

દાસી—તે સઘળું સત્ય પણ હમણાંજ એણે પીતાજીના કા. સદનું અપમાન કરેલું છે. માટે પીતાજીના વિચાર તેના પ્રત્યે સારા નથી.

સંયોગતા—ત્યારે શું સ્વયંવર મંડપમાં આ શૃંગાર રસનો લહાવો લેવા નહિ પધારે. ?

દાસી—

રાગ ઊપર પ્રમાણે.

પ્રીતમજી કેમ આવે આંહી, જ્ઞેને પ્રત્યે પ્રતિરોધ થયો રે. ટેક.
સાક હજારનું લક્ષ્મી લઈને, બાહક તેમને પકડવા ગયા રે;
તેથી સંદેહ થયો મનમાં કે, કારણ એજ રોકાઈ રહ્યા રે, પ્રી.
એ પ્રભુ મારી અરજ શુભાનિ, દિલ્લી પત્નીને સહાય થજો રે;
સંયોગતાની સાથે મળાવો, કાર્ય કળીભુત તેનું હજો રે. પ્રીત.

સંયોગતા—

અચાનક આ શો કોપ કીવો કીરતાર—એ રાગ.

કેવી એકદમ સ્વામી ઉપરે,
અરે નાથ આ શો કોપ ગુર્જ્યા અરે;
કેવી એકદમ સ્વામી ઉપરે. ટેક.
એ પ્યારા પ્રાણાધારા તનડા મારા;
અખર કરેજ કોણ તુજને આવા. અરે.
કરમ કટેલી અભાગણી ખરી હું;
નહીંતરે સ્વામી ઉપરે આમજ શું. અરે.
દૈવ તું ઉગાર પાર તાર કીરતાર;
સ્વામી દુઃખ નામી, સુખધામી દેપસાર અરે.
ભવોભવ ભય ભંજન ભાજજો તું ઈશ,
સ્વામીને અતુલ સુખ તું સદા આપીશ. અરે.
જય જયકાર કરે ભય કરે દુર,
રણને મોઝાર તાર બતાવીને શુર. અરે.
દીનને દમ્ભ દાસી દીલથી દીએ,
આશીષ અંતઃકર્ણથી સ્વામીને કીએ. અરે.

મુંઝાગત ખાઈ ધરણી ઢળેછે. એટલે દાસીઓ સાવધ કરતાં ગાય છે.

દાસીઓ—

“સાદીએ જીવ્યએ શુલકામ મુખારક હોવે”—એ રાગ.
ખાઈ ન અકળાઓ જરા, ધાર્યું થયે સૌ ઇશ્વરે;
પ્રીતમ આવે પ્રેમથી એવો સમો પણ એહ કરે. ટેક.
નસીમે લખ્યું હશે થવાનું નકી એ ખરું;
બરોસો ઇશનો કરો કાર્ય સૌ એથી સરે. ખાઈ ન અકળાઓ.
પ્રીતમજી પ્રેમે આવી હોડ તે કરશે પૂરા;
અકળાઓ નહિ જરા ખાઈ તમે દીલ ઉપરે. ખાઈ ન અકળ
એ પ્રમુ તું પ્રેમથી ઇચ્છા પૂરી કરે ખરો;
ફક્ત અમ આશરે રહ્યાં છીએ તુજ ઉપરે. ખાઈ ન અકળ
પડદો પડેછે.

—*—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ ખાકુંડ શહેરની રણભૂમી.

ખાલુકરાય તથા પૃથિરાજના સૈન્યનો મેળાપ.

ખાલુકરાય—ફુટ પૃથિરાજને સાસન દેવા અર્થે આજે તમોને
આ રણભૂમીમાં આણ્યા છે. મહારાજાનો એવો હુકમ થયોછે જો
શત્રુ ઉપર ન જતાં દીક્ષી અને કનોજના રસ્તાનું બહાદુરીથી રક્ષણ
કરવું. ફુટ પૃથિરાજને મારવાની અગત્ય નથી પણ તેને કેદ કર-
વાની અતી ઘણી જરૂર છે. માટે શુરવીર ક્ષત્રી બધાઓ અને બ-
હાદુર અકળાન સરદારો! આજે શત્રુથી ભેટ કરવી પડશે. તમે અ-
સલથીજ રણભૂમી ગજવતા આવ્યા છો; હજારો લઠવૈયાનાં ધડ
શીથ જીવંત પાઠેલાં છે; સૈંકડો ફુસ્મનોના તનનાં શોણીત તમારી
તરસી તલવારને પાયાં છે. હજારો મહાન રાજાઓને માનભંગ ક-
રી તેમના મુગટ ધૂળમાં રગદોળ્યા છે; તો એથી પણ વિશેષ બ-
હાદુરો બતાવી તમારો કીર્તિની કલગી વધારે તેજસ્વી કરો.

સઘળાજ સાથે—જે જે હર હર મહાદેવ ! (ગર્જના થાયછે.)

બાહુકરાય—(સ્વગત) આહ ! આવા વીરત્વ લશ્કરની આ-
ગળ કોનો બાર છે. જેના ચરણ પ્રહાર વડે પૃથ્વી ગર્જના કરે છે.
વીરત્વ વાણીની ગર્જનાથી આખું બ્રહ્માંડ બ્યામ થઈ જાયછે, ત્યારે
એક ક્ષણિક આયુષી પૃથિરાજ શું ટકવાનો ? (પ્રકાશીત) સઘળાઓ-
એ સાવચેતી રાખી શત્રુ સૈન્યની સામને ખરી દ્રઢતાથી લડવું. અરી
દળ જરા જરા નજરે પડે છે અને તમે તમારો ધસારો આહ રાખો.

(પૃથિરાજના લશ્કરનો પ્રવેશ.)

પૃથિરાજ—(ખંતે સૈન્યનો મેળાપ થતાં) શુરવીર સામેંતો આજે
વધેલી કીર્તિમાં વૃદ્ધિ કરવાનો સમય આવેલો છે, તો શત્રુ કટકના
કટકા કરો અને કીકીયારીની સાથે ઉરાડી દો.

(ખંતે અરી સૈન્ય એકમેક થઈ જઈ અંધકાર બાપે છે.)

ચંદ—

ઝુઝણા છંદ

અડગ શૂરા ખરા સામતો જો તમે,

વિકટ દળ જીતવા સર્વ આબ્યા;

જો સદા સરવદા કાવતા જગમહી,

તો નકી જો અંહિ સરવ કાબ્યા.

અડગ ખેલો કરો શામતો ખળબળી,

દળ વળી દુશ્મનોનું કટારે;

હાથથી સાયમાં ખાય બાયે લડો,

શૂર વીરો કદી નહિજ હારે.

તોપ જંજળ બાણો ધડુકે ઘણાં,

કેક જંજળ ગોળા ગરડે;

વરીએને વીખી નાખળે વાજમાં,

શ્વ વીંખ્યો અરી રે ગરડે.

તાતિ તેગો થકી તોડળે શત્રુને,

મારળે માર પ્રહાર બાલે;

હારળે હારળે શત્રુને હારળે,

કાઢજો ધાણુ આ અલ્પ કાળે. ૨

સહાયછે સાફ દેવો તણી વીરને,
ધીરથી જે લડે શત્રુ દ્વારે;

અલ્પ આયુષ્ય વાળા નકી નાસશે,
પણ નકી પોંચશે મોત દ્વારે.

જોત જોવી વધી લાજ આ જગમહીં.

અગ મહીં પણ રહો કીર્તિ ગાજી,

ઇંદ્ર કુખેર વિઘ્ન સદાશીવ સમા,

આપની ઉપરે થાય રાજી. ૩

થાય વૃષ્ટી અતી પુષ્પની ફૂતથી,

હર્ષ આનંદ આપી રહ્યો છે;

અપસરા ગાય, ગાંધર્વ નાચે ઘણા,

સર્થદા જય સારો થયો છે.

પુષ્પની માળ ગ્રહી હાથમાં અપસરા,

સાથ સોપે સદા સ્નેહકારી;

વીર પુરુષો તણી જે કરે આશના,

ઇંદ્ર આદિકની પ્રીય કારો. ૪

જય કરો જાડધારા ધરા ઉપરે,

પામજો જીત રાઠોડનાથી;

કાં જજો સ્વર્ગમાં સામટા આ સમે,

ચોખ્ખણે ખ્યાતી અત્યંત આપી.

જીતવે પામશે જશ અતી જગમહીં,

નાસવે નાશ પામો સદાયી;

કાયરો હે નરો નવ થશે આ સમે,

શૂરવીરો મહીથી કદાપી. ૫

કેકના પ્રાણ લીધા ખરા પુરુષમાં,

નૃપતી કેક તોડ્યા અરુંધા;

દેશ ડુંડી કરે જય તણી આપણી,

જય કરો હર્ષના થાય ડુંકા.

હો તમે નીપુણ સરવે બડા વાંકડા,
બંકડા વીર શુરવીર બંકડા;
રાખજો રાખજો જય તણી આશના,
ચોખુટે વાગશે શુભ શંકા.

અરે ક્ષત્રી બચ્ચાઓ! અરે આજ અમર કીર્તિ મેળવવા ને
સમય હાથથી જવા દેશો નહિ. પરમ પવિત્ર તમારા પુણ્ય સ્વર્ગ
મૃત્યુ અને પાતાળમાં પોતાના મુકર્મથી પ્રકાશિત છે, ત્યારે શું ત
મારી દિવ્ય મૂર્તિ સર્વ ભોમમાં નહીં વખણાય? જય પતાકાનાં ફ
રક્ષતાં નીશાન ઓગરદમ તમારા પરાક્રમે છવાઈ રહેલાં છે, ત્યારે
શું આ વખત તેમાં વિશેષ વૃદ્ધિ નહિ કરો? અરે આજ પુદ્ગલ
તોફાની વાદળમાં તમે અદ્રશ્ય થયા છો; પણ શસ્ત્રરૂપી સૂર્યથી
પ્રકાશિત દેખા નહીં દો! ધનુષ્ઠંકાર કરી પશુ રૂપ અરીને હણો;
તમારા બાણ ઘંટાએ આ ઘાઠા અંધકાર દૂર કરો. અને વિજય
મેળવો.

પૃથિરાજ—(બાલુકરાય પ્રત્યે) અરે હુજી! અધમાશુર! તું
વગર વિચારે ચડી આવેલો છે તો જો, કે તેનો કેવો બદલો આપું.

બાલુકરાય—અરે કંમંહિણ પીયલ, તારાથી શું બનવાનું છે.
મહારાજના તેડાનો તે અનાદર કરેલો છે, તો જો કે હુજી, તેનાં કેવાં
ફળ આપે છે.

વિદુષક—અરે, ફળ તો ઘણાં મીઠાં આપશે. ધીરા ખમો
ધીરા, વીરાતા હાથ હજી નથી જોયા.

બાલુકરાય—શું તમો મદમરત જેવાઓને નહિ મારવાનો?

વિદુષક—અરેજ! જોઈ આપની શોકલ. માઇના પૂતના જ્યા
રે જમફત જેવા હાથ પડશે ત્યારે તમારું જુત પણ ભાગી જશે.

બાલુકરાય—જોઈ ત્યારે શું થાય છે. (પૃથિરાજ તથા બાલુ-
રાય બંને પટાખાજીથી લડે છે. થાકથી બાલુકરાય હઠે છે એટલે)

પૃથિરાજ—આવ મેદાનમાં, અને બતાવ તારી બહાદુરી.
જોઈએ ક્યાં છે.

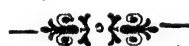
(એમ કહી બાલુકરાયને પકડે છે અને એક જખમથી પૂરો કરે છે.)

વિદુશક—વાહ! તેગ બહાદર વાહ! તાંટીયા કેમ તફડાવી ત-
ફડાવીને અફાળો જો. મીઝાજમાં તો મરી મીઠાં હતાં, દીઠાંકે?

પૃથિરાજ—પરમ કૃપાળુ પ્રભુની કૃપાથી આજે કદા શત્રુ બા-
હુકને માર્યો છે. મુઠ્ઠી ભર સીપાઇઓથી શત્રુ સાગરને ઉલંઘ્યો છે.
ઉછળતા ભરતી રૂપ મોજા આજ્યા છે, એ સઘળી કૃપા એક શા-
ક્ષાત સૃષ્ટી કર્વાનીજ; માટે ચાલો આપણે તેમની સ્તુતિ કરીએ.

“પુરણ થયોછે આ ખેલ, સંજનો પુરણ” —એ રાગ.

નમીએ તમને જય દેવ સઘળા, નમીએ તમને જય દેવ. ટેક.
આપે અમોને શક્તી અરપી તો, કરીએ તમારી સેવ. સઘળાં
કષ્ટ તણું આ વાદળ ઉતરું, તમથી તો તત્ખેવ. સઘળાં
આવી રીતે તું સઘળે વિજય દે, સ્તુતિની અરપણે દેવ. સઘળાં
છેલે ચરણ આ નમીએ ચરણ તુજ, શરણ ધરજે દેવ. સઘળાં
(આ સ્તુતિના સમયમાં રાઠોડી એક સરદાર બાહુકરાયના
શખને ઉચકી નાસી જાયછે.)

પ્રવેશ ૩ જો,

સ્થળ કનોજનું દીવાનખાનું.

જયચંદ્ર, પ્રધાન વીજેરે રાજમંડળ.

શુરશેન—(પ્રવેશ કરીને)

“દીલકુ ચેન એક દમ તેહે ચરખો હન મીલતા નહિ” —એ રાગ.

હાય તમને શું કહું, ઉમેદ સારી ગઈ ઉડી;

જીત તો ખોડંડની હાય, ઇંદ્રલોકે વહી ગઈ. ટેક.

બાણથી બહાદુર બાહુક, ઇંદ્રને ભિટ્યો જઈ,

અશ્વમેધ તણી આશા, ધુળધાણી તો ચર્ષ. હાય તમને

જયચંદ્ર—(આશ્ચર્ય દર્શક) ભલા આદમી! તું કોણ છે અને
શું કહેવા માગેછે. બરાબર ચોખું બાહ.

વિદુશક—ખોખુ કાઠી નાંખતો નથો. (સ્વગત)

શુરશેન—સાહેબ ઘણુંજ માહુ, બહાદુર બાહુક બહાદુરી કરતાં ઉર્વશને હર વસી ગયો. વિજય કરવો છોડી અનંત કાળને માટે તે ઇંદ્ર લોકને ભેટ્યો. અહા ! ઘણીજ અફસોસી.

જયચંદ્ર—અરે બાઈ બાહુક ! હાય ! હાય ! ! (મોહાં આવશે)

પ્રધાન વીગેરેયે સાવધનં કંયા એટલે.

લલિતા ઇંદ્ર.

અરર ! બ્રાતરે શું તને થયું,
સુખ સદા હવે તો ખરું ગયું;
દળ હતું ઘણું પાસ તાહરે,
જય તણી હતી આશ માહરે. ૧

ક્યમ કરી કરે પ્રાણુ તે ગયો,
તન સુખી હતું ત્યાંથી કાં વહ્યો;
અરર બ્રાતરે ક્યાં ઉડી ગયો,
દુઃખ તણો મને, નાખીને વહ્યો. ૨

રણ બહાદુરી બાઈ માહરા,
જય હવે કહાં જોઈ તાહરા;
ગુજ વિના હવે રાજ્ય ના ગમે,
દરદ તાહરું દીલને દમે. ૩

સકળ રાજ્યને પાટમાં બધે,
સકળ હિંદના સૈન્યમાં સંધે;
ગુજ બરોબરી કોઈ ના મજે,
દુખ હવે નહી માહરું ટજે. ૪

વિષ્ણુતા થયા રામ બ્રાતથી,
નવ રહ્યા જરા આપ શાંતથી;
તમ દુખે કરી દેહ હું ધરું,
ગુજ વિયોગથી ખરી હું મરું. ૫

સુખ સદા હવે વેહતું થયું,
કરમ માહરે દુઃખ તો રહ્યું;

સુખ તથા દુખે ભ્રાત બાગલે,
 અવર ના કોઈ લેશ બાળ લે. ૬
 સુખ સમે ગમે નાર સર્વને,
 દુખ સમે ગમે માત સર્વને;
 રણ મધે ગમે ભ્રાતતો ખરે,
 હરખથી સદા સહાય જે કરે. ૭
 જઈ કહાં હવે જે જો તુજને,
 તુજ વિના ગમે નો નહી મને;
 ધિરજ ના રહે દિન તાંદમે,
 સુખ નિહાળવા પ્રાણ આ રમે. ૮
 વખત એક તું બોલ ભ્રાતરે,
 પ્રીય ગણી કરે વહાલ તાતરે;
 મન થશે બંહુ જેયો શાંતરે,
 ક્યમ નહી ખરે બોલ ભ્રાતરે. ૯

અરે ! ભ્રાત ! આવા સુખે અવસરને સમયે તું હમેગને માટે
 ચાલ્યો જઈ આ દુઃખી દેહને છાં નાંખતો ગયો. મારા પ્રિય બા-
 હકા તારી સોના સરખી સકોમળ કાયાથી કઠોર બાણ તો કેમ સ-
 હન કર્યો ? અરે ભ્રાતા મારા સુખને સાચ તો મહા ભારત કામ શીર
 પર આટલાજ સાચ લાઠ છેલ્લી રામરામી કરી ? અરે ઇંદ્ર ! તો તારી
 અપસરાઓને કેમ ન વારી કે જેમણે મારા ભ્રાતને સદાને માટે
 લોભાવી લીધો; અરે કાળચક્રના ધરનારા જમદૂતો ! તમે આખી
 પૃથ્વીમાંથી મારા બાઈનેજ કેમ ચોધી કાઢ્યો ! મારા શુરવીર બાહુ-
 કરાયને મરેલો જાણી મારું હૃદય ફાટી જાયછે. જેણે મોટા મોટા
 બૂપતિઓને તાપે કરી ચરણ સ્પર્ષ કરવાની ફરજ પાડી; જેણે શ-
 હાશ્વરિન તથા એવા બીજા મદાંધ રાજાઓનો સત્વર અહંકાર
 તોડ્યો; સ્વતંત્ર થએલાઓને ખંડણી આપતા કર્યો; એવા બાહુકનાં
 હું ક્યારે દર્શન કરીશ ? હાયા હાયા ! એ હીરો ખરી જઈ પ્રકાશમાં
 ઘૂટ પાડે છે !

પ્રધાન—એ મહાન બાહુકરાયનો જરા પણ શોક ન કરવો જોઈએ મહારાજ! કેમકે જેનો મૃત્યુ લોકમાં ઘણો અપ હોય તેનો ત્યાં પણ હોય છે. માટે બહાદુર હોય તે થોડું જીવે છે અને તેટલા અરસામાં તેનું મોત પરાક્રમ કર્મમાં જ થાય છે કે, જે શુર લોકમાં પણ વખાણવા લાયક ગણાય છે. પ્રારબ્ધ કર્મથી સંયોગ થતાં અને પાછા સ્વ કર્મ કર્મ કરી વિષ્ણુ યતાં જ્યમ અતુર માસમાં જળ પ્રવાહ સર્વ સ્થળે સંયોગ થઈ અંતે વિષ્ણુ થાય છે, તેમ આપણે માટે વાસ્તવિક રીતે પણ શોક કરવો દુરસ્ત નથી.

જયચંદ્ર—પોતાના અથાગ પ્રેમાળ બાઈનું મૃત્યુ શુણી કયો અભાગી પ્રાણી શોક કર્યા સિવાય રહેશે? પક્ષીઓ કે જનવરો પોતાનું બચ્ચું ખોવાયેલું કે મરી ગયેલું જાણી કેટલી દીલગીરી કરે છે? ત્યારે તો આપણે માનસિક પ્રાણી છીએ.

પ્રધાન—પણ સાહેબ! આત્મા દહાદિથી નોખો હોવાને લીધે મરતો નથી, પણ અમર છે, શુદ્ધ છે, અને સર્વમાં વ્યાપક છે. એટલા માટે તેને મરી ગયેલો, દુખજો, મેલો કે જુદો પડેલો અજ્ઞાનથી માનીને મહારાજ શોક નહિ કરો. આ જે કાયા છે તે પંચ તત્વ સમુદાયક દર્શક પ્રતીમા છે. તેમાં જ્યારે આત્મા પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે સર્વ કાંઈ કરવા શક્તિવાન થાય છે. પણ આત્મા તે માંસ રૂધીરની અપવિત્ર પ્રતીમા અન્યોઅન્યની સહાય સિવાય કાંઈ કરી શકતા નથી. જ્યારે એ આત્મા આલ્યો ગયો ત્યારે તેની શું ઉદાસી?

જયચંદ્ર—હું આપ્તા ભરતખંડનો મહારાજ ધિરાજ છું, મારી પ્રતિજ્ઞાના કરનાર કે શીર ઉચ્ચકતાર કોઈ પણ નથી હું મહા જોરાવર હોઈ અદંડ્યને દંડી શકું તથા ધાર્મિક કામ સિદ્ધ કરીશકું તેવો છું. પણ મારાજ અધમેધ યજ્ઞમાં એક પતંગીએ મુશાલ ઝોલવી. અને તે પણ એક પૃથિરાજ! હાય! હાય!! મારું કાળજી શરી જાય છે!!

પ્રધાન—મહારાજ! પ્રયત્નથીજ મારો ઇચ્છા તેને જીતવાની હતી.

જયચંદ્ર—

“પેહેલું મેં જેરી નાગકો હવે જનકે પાલા.” એ રાજ.
જાણીને આવો મેં તેહને જરા પાખ્યો નથી,
દુશ્મન લેખી મેં આવો તે જરા દુખ્યો નથી; ટેક.
બરત ખંડના રાયમાં, વરતાણી મારી આણ,
ભ્રાત સમ લેખી મેં તેને જરા દુખ્યો નથી; જાણીને
રાક્ષસે ભંગ કર્યો મારો યસ તો ખરે,
લાખો ઊપાયે તે હવે બનવાનો તો નથી. જાણીને
એક કાર્ય તો નિષ્ફળ માહેરૂં ગયું પ્રધાન,
ખીજી સુકાર્ય મારૂં તો જ્યાં ખેડું નથી. જાણીને

પ્રધાનજી—વરમાળા આરોપવામાં સ્વયંવર મંડપમાં કેહીરકં-
ઠીરને આપે લાયક ગણ્યો છે પણ રાજકુંવરીના હૃદયમાં કાંઈ અ-
વરજ હશે તો ! માટે નીપુણ દાસી પ્રભાવતીથી ગુપ્ત પૂછા કરાવીએ.

જયચંદ્ર—તારે તો પ્રભાવતીને સત્વર ખોલાવો.

પ્રધાન—જેવી આત્મા મહારાજ (એક દાસને મોકલે છે તે
ખોલાવી લાવે છે)

પ્રભાવતી—(પ્રવેશ કરતાંજ) વંદન કરુંછું મહારાજ !

જયચંદ્ર—દાસી પ્રભાવતી આજે એક વૃજ સરખું કાર્ય છે.
તો તે બજલવી આપ.

પ્રભાવતી—મહારાજ દાસીને શો હુકમ છે ? જે ફરમાવશે તે
બજલવાને તૈયાર છે. (મહારાજ પ્રધાન તરફ નીકળે છે એટલે)

પ્રધાન—પ્રભાવતી ! તમે કુંવરી સાહેબને અવાસ જાઓ અને કું-
વરી સાહેબ કોને વરવાને હર્ષિત છે તે ગુપ્ત જાણી આવો. આ
કાર્ય પાર ઉતારશે તો હનામને પાપ હરશે.

પ્રભાવતી—આપના પ્રતાપથી એ ખબર અથડી હતિલગી-
ના હું લાવી વિદિત કરીશ સાહેબ ! મોટાં મોટાં કાર્ય કરી લાવુંછું
તારે આના તે થી વિશાત !

(જાય છે.)

(મહારાજ આરામ કરી જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ કુનોજમાં સંયોગતાનું વિચાર ભુવન.

સંયોગતા—(એકલી)

(કયેસીરે ઝલક બતાવે)—એ રાગ.

વિપ્ર આડાં શું આવ્યાં,

સખી કેમ નાથજી ઘેર નાવ્યા,

મોહિત હુંતો તુજ પર થઈયું,

વાલા કાંઈ સંદેસા ન કહાવ્યા. સખી કેમ૦

પ્રીત તણા તે પાસમાં બાંધી,

વાલા અધિક અધિક લોભાવ્યા. સખી કેમ૦

જય કર્યાછે રણમાં રમીને,

તમે ઉત્તરે ઉત્તર જય ફાવ્યા. સખી કેમ૦

પ્રેમ સાગરમાં હુંતો ખુડીયું,

છતા અધિક પ્રેમ વરસાવ્યા. સખી કેમ૦

ગરીબડી આ દાસીની બહારે,

સ્વામી કેમ હજી નહિ આવ્યા. સખી કેમ૦

પ્રભાવતી—(ગુપ્ત પેરવીંથી મન લેવા વર્તવા સાંર)

લાવણી.

બાપ પૂછું હું તમને વાત અતી સુખકારી,

તુજ થરહરતી કેમ કાય કામજ્વર કારી—

ધર્યા સોજ અતી શણગાર પતીજી કાળે,

વીણ પતી વિના બાપ આજ દેખી દિલ દોઝે;

પેર્યા પટકૂળ હીર આર પતી વિણ નારી,

તુજ થરહરતી ક્યમ કાય કામજ્વર કારી. ૧

નંદાએ કુલ ગુલાબી બમર પુષ્પ લૂંટનારો,

સચવાય વાદી વિણ સંરપ તણો ક્યમ બારો;

થઈ સાર તમારી વાર નથી જ્યકારી,

તુજ ધરહરતી ક્યમ કાય કામજ્વર કારી. ૨
 ગ્રહી કામ ખાણુ અતી બમર કમાને ચડાવી,
 જખમીને કરવા સુખ ચંદ્ર સુખ નારી,
 કરી ધાયત્ર પરથમ શાંત પછી કરનારી,
 તુજ ધરહરતી ક્યમ કાય કામજ્વર કારી. ૩

સંયોગતા—

બનજારા.

બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે, તેમ તેમ શું જીવ રીખાવે;
 નથી પ્રાણુ પતી દ્વાં પ્યારા, તેમ નથી ખમર કાંઈ સારા;
 ને આતીને પ્રેમ બોલાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 પ્રભાવતી—છે પ્રાણુપતી સુખ ચેને, વરવાની તલપછે એનેજી.
 અતી પ્યાર એ તુજ પર બતાવે (સં) બાઇ વર્ણન
 સંયોગતા—કાંઈ પતી નથી પાદરમાં, તેમ નથી પીતાના કરમાંજી;
 ને તું વર્ણન કર હાવ બાવે, બાઈ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 પ્રભાવતી—કહો ક્યાં છે પતીજી પ્યારો, મન વાંચિત ને તમારોજી;
 હાલ પતિ કહાં રહી ચોખાવે, (સં) બાઇ વર્ણન
 સંયોગતા—ને સત્તાધારી રાજા, ધુર પૂર ને બરપૂર તાજીજી;
 તેથી મોહીત છું હું બાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 શું ખમર તેંતા જાણે તું, તલખુધું સાંભળવાને હુંજી;
 માટે ખમર હોય તો કહાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 પ્રભાવતી—બાઇ પ્રિય પીતા ને તમારા સુખકારી સદા કરનારાજી;
 તેતો પતી બીજને નાખાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 બાઇ કેહીર કંઠીર બનીઓ:—

સંયોગતા—

શું પ્રપંચીને કળીઓજી;

શું પીતા તેને તેં બાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.
 છે સ્વયંવરના રીતિ, તો નથી મારા દિલ બીતીજી;
 માટે રહીશ એથી દહાવે, બાઇ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.

પ્રભાવતી—કુંવરી સાહેબ એવાં સ્વતંત્ર શું બની જાઓ ?
 પીતાજીના કાંઈ મરજી તો રાંખો.

સંયોગતા—નહિ! નહિ!! પીતાજીએ એ કામ પોતાના હાથમાં રાખવું હતું તો સ્વયંવર રચવાની શી અગત્ય ?

પ્રભાવતી—તારે શું ખરૂં છે કે પૃથિરાજ— (અચકે છે)

સંયોગતા—(એકદમ) ગમે તેમ હો, તમારે પૂછવાનું શું કારણ ?

પ્રભાવતી—એતો ખરૂં, પણ અમારે તમને હિતેચ્છુ દાખલ સલાહ આપવા યોગ્ય છે કે દેહીરકંડીર નહિ તો સ્વયંવર મંડપમાં તમારા રૂપ અને કૂળમાં બરોબરી આ ઘણાજ રાજા રાજકુંવરો એકઠા થયા છે તેમાંથી કોઈને પસંદ કરો. પણ પૃથિરાજ કે જેણે તમારા પીતાનો યજ્ઞ ભંગ કરી કાકાનો વધ કીધો તેના વિશેનો વિચાર છોડી દો તો સાહે.

સંયોગતા—યજ્ઞ ભંગ કે કાકાના વધ સાચું જોવામાં મારો સ્વાર્થ નથી. મારો સ્વાર્થ તો મારો બરાબર રૂપ અને પરાક્રમ વાળો જોડી મોતવામાં છે.

પ્રભાવતી—બરાબર, રૂપ અને પરાક્રમમાં તો એના જેવા ઘણાક રાજા ને રાજકુંવર બતાવીએ.

સંયોગતા—તમારા મનથી તો ઘણાએ હશે પણ મારા પીતાએ કળી વર્જિત યજ્ઞ આરંભ્યો તેમાં બકરાના ઘણાની માફક દોરાઈ આવ્યા ત્યારથીજ મેં તેઓનું પરાક્રમ જોઈ લીધું.

પ્રભાવતી—પણ પૃથિરાયે તમારા પીતા સામી કમ્બર બાંધી છે અને તમારા પીતાનું બળ તો તમે જાણો છો કે તે મન પર લેશે તો પલ વારમાં તેને બાંધી કેદ કરી લાવશે કે વધ કરી નાંખશે ત્યારે તમારા શા હાલ થશે.

વળી પીયલ બાપનો વૈરી, જાણો સર્પ જેવો તે ઝેરીજી;

માટે ફાવશે નહિ એ દાવે, બાઈ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.

જો ખબર પીતાને પડશે, તો કાર્ય તમારું ન સરસેજી;

નફી કેદ કરે કાં સંહારે, બાઈ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.

સંયોગતા—શુદ્ધ મન મારું તે તરફ, તેથી કાર્ય મારું તો સરસેજી;

રહું પ્રાણપતીને હાલે, બાઈ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.

તેને સુખે રહું હું સુખી, તેને દુઃખે રહું હું દુખીજી;

મરું કાર્ય જો મારું ન થાએ, બાઈ વર્ણન ઠાલું શું કહાવે.

એ સિંહ પકડાય તેવો નથી. અને દેવયોગે મારો પીતા તેની

બધ કરી શકશે તો માફ અંતઃકરણ તેના તરફ નિર્મળ છે માટે મને
સત ચડશે અને હું કુંવારેજ સતી થઈ જગતમાં જશ કમાઈ સ્વર્ગ-
નો પ્રાપ્તિ પામીશ.

પ્રભાવતી—એઓની ચાલ તમને કેમ નાપસંદ પડે છે.

સંયોગતા—સ્વયંવર કૃપા એટલે પરણવાનું કામ પરણનારના હા-
થમાં હોવું જોઈએ, છતાં તેમને માફે હાથ શા માટે નાંખવો જોઈએ?

પ્રભાવતી—સાહેબ! એ આપને સુખી કરવા અને કેહીરકં-
ઠીર મહા બળવાન છે તેથી તેનું માન સઘળા રાજાઓમાં વધારવા
સારું; વળી રજવાડામાં પરણાવેલી પુત્રી પીયેર આવવા પામતી
નથી પણ તમારા ઉપર અયાગ વહાલ હોવાથી પીતાજીએ આ યુક્તિ
રચા. જેમાં તમે તો ફરી ગયેલાં દીસોજો. તો પણ સકળ કાર્યાર્થ
આપ ચેતતા રહેજો. રાગ ઉપરનો.

કરી કાર્યને રહેજો સુખી, કદી યાચો નહિ જરા કુખીજી;

દજ આશીષ એવી કે કાવે, પાર પાડે પ્રભુ આ દાવે.

(દાસી મચકો કરી જતી રહે છે)

સંયોગતા—(સ્વગત) આ અચાનક આવી બહુ મનાવી એક
દમ ચાલી કેમ ગઈ ?

મંદાકાંતા.

આવી દાસી ગણી ગમતને પામવા ભેદ ભારી;

વાતો ચાલી નવિન સઘળી, પ્રીતની શુભકારી;

વાતો વાદે બની સકળ આ; વાતમાં ભેદ ભારી,

પોતે ધારી પ્રપંચ મનમાં, વાત લીધીએ મારી.

કાંતો જોવા નકી ગુપતથી, તાતની મોકલેલી;

તેથી આવી ધણી પતી તણી વાત લીધીજ પે'લી;

મેં બુલાવો કૃપા ભરમથી પ્યારની વાત કા'ડી;

કૂડી દાસી હતી સમજીના આવતી પાસ દા'ડી.

(મોટો પડદો પડે છે)

ત્રીતીય અંક સમાપ્ત

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ પૃથિરાજનું વિચાર ભુવન.

પૃથિરાજ — (એકલો વિચારમાં પડી) હાથ ! હાથ ! ! મેં મારેજ
હાથે મારા રાજ્યની ક્ષીણતા કરી, બહાદુરમાં બહાદુર તથા જેના
મસ્તક પર ચામુંડાનો હાથ છે. એવા સર્વોત્તમ શુરવીર સેનાપતી ચા-
મુંડને મેં કેદ કરીધો ! જેના પરાક્રમે કરી અજમેરમાં હજારો પીર-
ની કતલ ચલાવી નગર બચાવી લીધું; જેના પરાક્રમે કરીને રોશન
અલીનો આગિયો અટક્યો; જેનાથી કરી બીમ બાંગ્યો; મહોબા
લીધું અને બાહુકરાયનો વધ કર્યો; એવા વિર્યવાન નરને એક મૂરખ
ને અદેખા સરદારનાં કહેવાથી ઝેર આણી બંધન કર્યો? વળી તેમાં
વિશેષ મૂર્ખાઈ કરી તેને લોહ સાંકળે કસી લોહ શસ્ત્ર ધરવાં નહિ
એવું વરદાન લેવા દીધું ! અરે પરમેશ્વર ! એવી મારી શી મૂર્ખાઈ !
વિનાશ કાળે વિપરિત પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે અધુરામાં પૂરું વળી એક સ્ત્રીના
કહેવા પર અમલ કરી ચતુર પ્રધાન ક્યમાશને હણ્યો જે ચામુંડ
રામના બળ યકી જીતી આણેલી ઇચ્છન કુમારી તેજ અંતે તેના
બાહ ક્યમાશનો જીવ લેનાર થઈ પડી ! જે ક્યમાશની સલાહથી
અટ્ટપૂરનું ધન લઈ હું ધનવાન થયો, તેનોજ હું એક કદો શત્રુ થઈ
પડ્યો કે ! જેની સહાયથી મૂળ સ્થળના પડિહારને બાંગ્યો; ગૌરી
પાદશાહ શહાબુદ્દિને કેદ કર્યો; હિંદુ સુસલમાન બંનેને ડરાવ્યા તથા
અહુઆણ રાજ્યની ચડતી કળા કરી; તેનોજ હું કૂરંપણે સર્વ અસ્ત-
પમાડનારો થઈ પડ્યો ? જે બંને બાહમ્યાની સલાહ અને શુરવી
બંજવાન થયો તેજ આજીવિકા વાળા વૃક્ષને થડમાંથી છેદક થયો.
દેવી વરદાઈ સરદારો મારી રાજસભામાં હોવાથી મારા રાજ્યની
કેવી કીર્તિ ગવાણી છે, પણ હવે તે આધાર વિનાની પડી જવાની.
ચામુંડરાયને ક્યમાશ રૂપ જે રાજસ્થાન ખસવાથી મારા રાજ્યની

છત. દીઝી પડી જશે અને તે પર બીજાઓ હુમલો કરીને તોડી પાડશે. અરે! અરે!! હવે એ સમગ્રું પસ્તાવું શા કામનું!!! હવે વિભાસવામાં શો માત્ર!!! નથી કયમાશ ડાહીમા આવવાનો કે નથી. પ્રત મુકી લોહનાં હથિયાર આમુંડરાય કરમાં ગાલવાનો ખરે! મારી કીર્તિનો કળશ આંખો પડી રાગ્ય પતન થવાની દેખા દેખી.—

નેપથ્યમાં.

સોરઠો.

પાળક સર્વના આપ, વિશ્વ સમૂળાં હરિ હરે;

આશિષ દેછે ચંદ, કર જોડીને પ્રેમથી.

શોક સાગર સમ સર્વ, બેઠા કેમ મહોલમાં;

જાહર કરવા કાજ, આઝોધું હું હોંશથી.

પરતાપી પૃથિરાજ, વિભાસણ નવ કરો જરા;

પ્રથમ વિચારું ન મત, હવે કાંઈએ નવ સરે.

ધન્ય ધન્ય પરિવાર, ધન્ય સોમધર પૂતને,

ધન્ય પીયલ પરતાપ, દુઃખ હરો સૌ દેવતા.

કેટલાએક સંરદારોનો પ્રવેશ.

સરદારો—મહારાજ પૃથિરાજનો જય. (નમસ્કાર કરી બેસી જાય છે.)

પૃથિરાજ—મારા વિચાર ભૂવનની અંદરે તમે સમજાઓ. સરદાર હાજર થયા પણ પ્રધાન કયમાશ કેમ નથી હાજર થયા? માટે બોલો તે ક્યાં છે ને કેમ નથી આવ્યા? (સરદારો વિચારમાં પડે છે.)

ચંદ—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ ધીરાજને ધણી ખમા; ચક્ર-આણપતી પૃથિરાજને ધણી ખમા; દિલ્હીપતિને ધણી ખમા. (બેસે છે.)

પૃથિરાજ—બારોટ્ટા! જો તમે માતાના ખરા વરદાદ હો તો કહે કે હાલમાં ચતુર પ્રધાન કયમાશ ક્યાં છે? શું કરે છે ને કેમ નથી આવ્યા? જો પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ આપો તો વરદાદ પદ પરથી ત-મારો હક ઉઠશે.

ચંદ—પરચિનાથ ! તેના બદલામાં હું એક વચન માગુધું.

પૃથિરાજ—જ્યારે તમે વચન માંગોછો તો તે પ્રત્યે મારો પણ એજ વિચાર, હું પણ સામને વચન લેવાનો.

ચંદ—જેવી મહારાજની ઇચ્છા. હું વચન આપવા તૈયાર છું.

પૃથિરાજ—જાઓ વચન આપુધું. જે માંગશો તે આપીશ. મારે હવે કહો કે ડાહીમો ક્યાં છે ?

ચંદ— લાવણી.

“જાણ્યું કાંકરે ગયું બીટંટા રહેર શહાબુદ્દિન તણે કરે”

એ ઢંગ પર.

ધરો ધ્યાન ઓતા મુજ આગે, બાણ બાવથી ભેદ કહી;
મહારાજ પૃથિરાજની આગે, કૂડ તણી તો વાત નહી;
ધણા લાવથી લહેર લૂંટતા, મેહેર હતી મહારાજ તણી;
ધણા પરાજય પામ્યા એથી, ચામુંડની એ કથા બણી. ૧
હાથ અતી વળી સાચ દેવીનો, સહાય રહે ઠામે ઠામે;
એ સાક્ષાતી સાક્ષ રહેથી, પાર પડ્યો ઠામે કામે;
જયથી જય મેળવતો રણમાં, ક્ષણમાં કરતો દુશ્મન ઠાર;
રીપુના દળને સંહારી, લેશ માત્ર ધરતો નહિ પ્યાર. ૨
બહુ કીધી બહાદુરી જેથી, રાય તણા મનમાં બાવ્યો;
સર સેનાની પદવી લીધી, બહાદુરીથી બહુ માલ્યો;
જેષ્ઠ બ્રાતતો બહુ બુધવંતો, મુખ્ય પ્રધાની પામ્યો વડી;
ઉપરા ઉપરી થઇ ચડતી, તો પણ પાછી તે આવી પડી. ૩
ઉદય અસ્ત ને અસ્ત બિદય, એ રીત બનાવી ઇશ્વરે આપ;
જન બડકીને બાગે બમતાં, પણ મૂકે નહિ મરણી સાપ;
કાળ ઝડપી લે જળના જળચર, અગના એચર ને જુચર;
મરણ પવન એ પળ મૂકે નહિ, મર મૂકે શીશે જ્યમ કર. ૪
જર જમીનને જોર માટે, મોટાં મોટાં રાજ્યો લડ્યાં;
કોઈ તેમાંથી જુડી પડીને, કોઈ કોઈ તો રક્ષણી રખ્યાં;
જર ધરણીને માટે લડતાં, સંધી થાતી ઝાઝી વાર;

- પણ જોડના જેર તણા તો, લડતાં જુદા પડતાં વાર. ૫
- રાજ ગયું રાવણનું તેથી, કુર્યોધન તો કુબી ગયો;
એ સધળું પત્નીને કાળે, લડતાં ક્યાં ન સંપ રહ્યો;
નિર્લજ્જ એ ચીજ કરીછે, સ્ત્રી જાત પૃથવીમાં ઈશ;
એ માટે લડતાં જન ઉગર્યા, કોઈ હથે જાણે જગદીશ. ૬
- હતો શાણો સુખવંતો ડાહ્યો, ડાપણમાં ડાહીમો ધણો;
અંત સમે કોઈ કામ ન આવે, બંડારી હોય ખુધ તણો;
ગયો રાજના કાજજ માટે, સાંજ સમે પોતે દરબાર;
મહારાજ એકાંતે ગૃહમાં, હથે નકી કરી એ નારધાર. ૭
- રાજ તો નવ નજરે પડીઆ, કામાંધી કર્ણાટકી જોધ;
મૃગ નયની કટાક્ષી બાણો, આધે મૂર્છા પામ્યો સોધ;
એક બીજની નજરા નજરી, તેથી વૃદ્ધિ પામ્યો કામ;
મૂર્છામાંથી થુકે આવ્યો, ડોલંતો ચાલ્યો સ્વધામ. ૮
- પાછળથી પત્નિ પરમાણે, પાણી ગ્રહણ કરવા કાજ;
ડાહીમાને દાસી સાથે, બોલાવ્યો છોડીને લાજ;
લોહ બાણના જખમ થકી તો, જન બચથે જાણોજ જર;
ચંદ્ર વદનીના નેન કટાક્ષે, કોણુ બચ્યો ધા શખ કરે. ૯
- કામ કટારી લાગી તેથી, ડાહીમાનું બાન ગયું;
દાસી તેડું આવ્યું તેથી, મગ્ન દિલ તો તેનું થયું;
કામાંધીને બચ નવ હોય, લાજ રહે નહિ લેશ જર;
મનમાં ખુશ થાયે એ વાતે, તે ખાતે પોતે મમર. ૧૦
- ડાહ્યો ડાહીમો એમજ ખુલ્યો, ચતુર કાગ નર્કે બેઠો;
એવે હાલે ચાલ્યો પોતે, જોયી રહેતો મીત છેટો;
મંરણ સમે તે કાંઈ ન સૂજે, જુદિ નાસે સધળી વળી;
અંત સમે અવળું તે સૂઝ્યું, સુખજિ તો નાડી ટળી. ૧૧
- કર્તારે તે વાત બનાવી, બળવવી બરપૂર ખરે;
તે કારણ મહારાજ આવ્યા, માનિતીને મહોત્ત પરે;
શોક તણું તે કુઃખ ટાળવા, રાણી કરતી બહુ શોષો;
તે પરમાણે આવે ટાણે મહોલે આવ્યો જ્યાં શુકો. ૧૨

જાએ મહારાજ જાએ આપની પાસવાંતનાં તો ધર્મો;
વિશેષ બહાદુર ડાહીમો, ડાપણીઆં જેનાં કર્મો;
આપ રહો જંગલમાં રમતે, પાછળથી કામો થાએ;
એથી ધન્ય ધામ મહીયો, સુર લાજ ચાલી જાએ. ૧૩

રહું રાત હું ખાંતે અહિયાં, તપાસ કરશું પરભાતે;
મહારાજે ઉચ્ચ મુખમાંથી, ડાપણી બાધ્યાં ત્યાં તાતે;
દાસી છે માટે નહિ બોલો, વળી ડાહીમો બુધવંતો;
શુરામાં શુરોજો સાજો, એના જેવો નહિ કંટો. ૧૪

માટે બીક ધરીને રહેશો, કાંતો તેના તાબેદાર;
બીજે દિવસે અમને માંગે, તો આપો નક્કી નીરધાર;
રાણીની તે બાણ વાણીયો, પૃથુસિંહ બહુ ઝાંખો થયો;
તીર કામડું ગ્રહીને કરેમાં, પાસવાન મંદિર ગયો. ૧૫

જઘને બાણ થકીતો માયો, બહાદુરી ક્યમાથ અરે;
પાસવાન તે નાશી જઘને, કનોજ મધે મોજ કરે;
આ સઘળી વાતોથી વાકેફ, સાફ રીતે દેવીથી થયો;
આમુંડાએ રાત્રે આવી, સર્વ વૃતાંત બાપો તે કહ્યો. ૧૬

પૃથિરાજ—બારોટ્કા! સત્ય વાત છે. અરેઅર હવે દેવીનાં
વરદાન. પણ તમો ન રાખવું માગવાના શું હતા?

ચંદ—અબદાતા! આ બીના પ્રસિદ્ધ કરવા અહીં આવતો
હતો તે વખત સત ચડેલ ક્યમાથની સ્ત્રી સામો મળી તેણે મારો
પાસે પોતાના સ્વામીનું શબ માગ્યું જે આપવા હું બંધાએલો છું,
માટે તે આપો.

અચાર—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ આપની યનાર અધાંગના
સંયોગતાના સ્વયંવરમાં કન્યા વરવાની અબિલાષે ધણા નૃપતિઓ મ-
ળ્યા છે પણ આપને વરવાની તે ઉત્કંઠિત છે. આ માટે જ્યમંદ્ર તૈને
ધણો સમજાવે છે પણ તે એકની બે થતી નથી અને આપ વીણ
સર્વ બાતુ તુલ્ય માને છે. વળી મદાંધ બની જ્યમંદ્રે આપની સુવ-
ર્ણની પ્રતીમા બનાવી દ્વારપાળની જગ્યાએ ગોઠવી છે. એ રંબા
સ્વરૂપ રામાનો પાણી ગ્રહવા તથા મદાંધ જ્યમંદ્રનો ગર્વ ઉતારવા
તૈયાર રહેા.

કન્હ—આ વિકટ કામ છે. કદાપી આપણો એક એક બુદ્ધો શત્રુના સો સો યુદ્ધાઓને સંહારે તો પણ કદાપી જય મળવો મુશ્કેલ.

રામગુર—સંગ્રામ કરવાની શી જરૂર! જ્યારે આવા કાર્યમાં શ્રી કૃષ્ણ જવાઓએ સ્ત્રી હરણ કરેલું છે, ત્યારે આપણે પણ તેમજ.

પૃથિરાજ—બારોઠ માંહે માગેલું વચન આપવાની સરતે તમારી સરત પાળી આપું.

ચંદ—સાહેબ, સુખેથી જીલો. આપની કૃપાથી સર્વ કાંઈ કરવા શક્તિવાન છું.

પૃથિરાજ—ત્યારે મને કનોજ શહેર અને તેની રાજસભા બતાવો.

ચંદ—સાહેબ તે, પણ આપ મારા હાથ તળે લરકર આપો. અને મારા ચંદ્ર ધરનાર બનો તો. કારણ પ્રકાશિત રીતે તો ત્યાં જવું મુશ્કેલ.

ગોવીંદરાય—તરણ સ્વારોની એક સેના ચંદના ઉપરીપણા નીચે આણે અને તેની સાથે આપ પણ યુદ્ધ વેશે રહો. જેમ બીજા નૃપતીઓ તરફથી માન ખાતર એક એક એજંટ મોકલેલા છે, તેવીજ રીતે આપણી તરફથી ચંદ બારોઠને મોકલવા. જેમ કરતાં જયચંદ્ર બુલાવો ખાશે અને કન્યાનું હરણ કરી આપણું કાર્ય સાધી લેશું.

પૃથિરાજ—ત્યારે અહીંથી સારા સારા સરદારોથી એક લઘુ પણ બળિષ્ઠ લશ્કર લેવું અને તેની સરદારો ચંદ બારોઠની સમજાવી. આ માટે સાજની સઘળી તૈયારી બારોઠજી તમારે કરવી અને ખરા શુરવીર સરદારોનોજ જમાવ કરવો. ખર્ચની બાબતમાં ખાતનચી તરફ લખી મોકલું છું. સેનાપતી સિવાયના સઘળા સરદારો સાથે લેવા.

ચોપદાર—સભા ખરખારે (વીગિરે.) જાય છે.

પ્રવેશ ૨ જો.

વ્રજ દેશનું અરણ્ય.

કર્ણાટકી એકીલી.

કર્ણાટકી—(પ્રવેશ કરતાં)

શિખરણી.

પ્રભુ આ શું દીસે દળ કટક વૃક્ષો પરવતો,
નહોં રસ્તો દીસે જન ચરણ ચાલે ઠરવતો;
ખગે લાગે કાંઠા તર પતિ ધસેછે કરવતો,
નકી આન કે'છે જન વન બહુધા સરવતો.

અરે પરમેશ્વર રંગ મહેલમાં નીવાસ કરનાર તથા વન શબ્દ
નો શ્રવણ પણ નહિ કરનાર અબજાને સાક્ષાત અધોર અરણ્યમાં
લાવી મૂકી, રાજ મહેલથી ભ્રષ્ટ કરી! સેજ પલંગ પર પોઢનાર અને
અચેત થતાં હજારો દાસીઓથી નોકરી લેનારને આજે સુવાના
સાથરા વગર તનહા ટળવળતી કરી! જમણમાં જેને ભાત ભાતના
ભોજનનો અણુગમો હતો તેને આ તરલતાઓમાંથી વીણી ખાવા
ફળફૂલ આપ્યાં! ઊંચાં ઊંચાં પકવાનો ખાતાં જેને કંઠાળો આવતો
હતો તેને આજે ફરાળ કરાવી દિવસે ગાળવાનો વખત આપ્યો!
જેને શણગારી સુશોભિત કરવા વસ્ત્રાલંકાર આદિક હીરચીર મળ-
તાં તે આજે વસ્ત્રહિણ બની! જે ચરણે ખુતજ સ્પર્શ નહિ કરેલ તે આજે
ચાલી ચાલી સ્થંભ બન્યા! જે ચક્ષુઓથી હર્ષના મિંદુ ઝરતા તેમાં-
થી શોકના અમ્બુનો પ્રવાહ થયો! મોટા મહાલયમાં મહાલતી કર્ણાટકી
આજે અરણ્ય વાસી થઈ! હજારો અનુચર રક્ષિત કર્ણાટકી આજે
તનહા નિરાશિતા!! આહ! રાજ્યમાંથી રંક! શેહરમાંથી જંગલનીવાસી!!
મહેલમાંથી ઝૂંપડી વિનાની!!! અને અમીરી અવતારમાંથી દારિદ્ર
અવરથામાં આવી પડી કષ્ટ સહુંધું!!!! હાય, હાય આ દુઃખમાંથી
દમાતા કરતાં મરી મુકત થયું બહેતર.!

સખી આવીલો દારતક માસ કે કંચ સધાવીઆ—એ રાગ.

હવે શુંય કહે ક્યાં જાઉં, રહી વન એકલી;

મારે પાપે મૂવો કયમાશ ટેકો ગયો તે ઢળી.

હું છઉં અમળાની જાત, સમજ કોઈ જો મળે;
 જોઈ કાંતિ મારું સ્વરૂપ, જીલમ મુજ પર કરે.
 છઉં નિર્બળ અમળા હું છેક, પ્રભુ ટેક રાખજે;
 મુજ પાપ ન લેખીશ એક, ગુનો મારો સાંખજે.
 જોઈ તરવર મોટાં ઝાડ, વળી ઝાડી ભય તણી;
 દેખી થર થર કંપે અંગ, સંગે નહિ બીયું ધણી.
 જાએ શિખર અડકેલ ઠેક, ગીરી તણા ગગનમાં;
 તેમ ખીણ ગઢ પાતાળ, નહિ મન મગનમાં.
 એવા જાયા ચડી મહા પહાડ, કોતર ઉતર્યા ધણા;
 વહે પાયેથી શોણિત ધાર, કુળો વાગે નવ મણા.
 વળી વાઘ વરની બીક, સરેપ શેષ નાગની;
 તેઓ હુકારે વીકાશી મૂખ, મહા વિકાળની.
 તેમ અમી તણા દિન આજ, દીએ તૃષા કંઠને;
 ગળે કાંચકી બાઝી જાય, ખુટાડે ન પંચને.
 વળી ઝાડીનાં ઝાઝાં ઝાડ, અડે મૂજ દેહને;
 તેથી ફાટે વસ્ત્ર શરીર, વહે લોહી વેનને.
 વળી ભૂખ તાણું દુખ એક, ભોજન નવ આવતું;
 તેને ફાંકા પડેછે આજ, કોઈ ન બોલાવતું.
 સુવા મળતીતી સેજ પલંગ, પવન યાતા બહુ ધણા;
 નવ ધાસનો સાથરો એક, નહિ કષ્ટમાં મણા.
 એવાં દુઃખ સહુધું અનેક, રહી જંગલ મહીં;
 એથી મરવું બહેતર સાર, આપ ધાતથી અહિં.
 માટે કરું નકી આપધાત, છુટું આ દુઃખથી;
 નકી છૂટકો યાશે એમ, અહીંતો સુખ નથી.

અરે હરિ! આ અમળા તન પર કષ્ટનાં વન થયાં, અસહ્ય
 દુઃખ સહન કર્યું. પણ તે હવે મોજમાંથી મુક્ત કરવા મારી જીવન-
 દોરી એઓ લે.

શિખરણી હંદ.

અરે સૃષ્ટી કર્તા ધર અરજ મારી દિલપરે;

૧ લોહી.

દયા આણી કાંતો કર મરણ રસ્તો ધણ અરે.

કરો મારો આરો હરિહર હવે આપદ ખરે;

ધરો આપારે કાં. અધવચ રહે તે કથમ તરે?

ગળું ચોંટી જાએ વિણ જળ થકી આ વન વિરે;

ધસે રીંછો પૂંડે, રૂધિર તનથી ખુબ વરસે.

પગે કાંટા ભાગે, નયન મહિયી નિર વરસે;

પડે દુઃખો આવાં, સહન જીવતે કેમ કરશે?

અરે! પરમેશ્વર આ નિરાશ્રીતને નીભાવો નહીં સુખી કરે!

બવ સાગરના તોફાની મોજાઓથી હીલોળે ચડેલું આ વહાણ તાર-
વા શું શક્તિવાન નથી? સુખી કરવા ચાહતો હોતો આ દુઃખ દુર
કર. અને હે હરિ! જો તારે મને પીડવી હોય તો આ દેહમાંથી
અમર આત્મા ઘસડી લે. (એકદમ વિચાર સાગરમાં લિપ્ત બને છે)
અરે જીવ તું આ તનમાં રહી શું સુખ માણવાનો? આ અભાગી
અબળાના તનમાં રમવાને રામા રૂપે પણ ક્યાંથી સુખી થા. ક્યાં-
થી તે મોહાંધ બની તારી સુવર્ણ આત્મા આ પાષાણ પૂતળામાં
નાંખી. અરે હાય આ કંટમાંથી જિવનમુક્ત થવું એજ ખેલેતર છે.

હે હરિ! મારા પાપ પુંજની હદ બની છે, કૃર કર્મો કરી મેં
અનેકને ક્રસાવ્યા છે, તારા નેક નિયમમાંથી અળાયમાન થઈ
મોહાંધ બની નિંદિત કર્મ કર્યાં છે, ક્ષણેક્ષણ પાપી ઠરીછું તોપણ તારો
પ્રેમ ભાવ ઉતર્યો નહિ. પણ મારી સઘળી કાયા સંકેલી આ તન જી-
વન મુક્ત કર. (મૂર્છા ખાઈ ધરણી ઢળે છે અને રૂપી ધસી આવી
મૂખ પર જળ છાંટી જાગ્રત કરે છે.)

રૂપિ—અરે ખાઈ, તારી કાન્તિ પરથી તું રાજપતિ હો એવું
દીસે છે, તારી વિલાપ વાણી પરથી ખરું સમજાય છે કે તારી ઉપર
અનેક કષ્ટ પડ્યાં છે; પણ ધીરજ ધર. આપઘાત કરસથી પાપી
ઠરી ધધરી નિયમ તોડવાનું કારણ બનીશ અને એથી પણ સજ્જ
સમને પાત્ર થઈશ.

કર્ણાટકી—હે પ્રહારિણિ! હું દીક્ષીપતી પૃથિરાજની પાસવાન
છું. વખાની મારી ઓચિંતી આ જંગલમાં ભૂલી પડી છું. પતી
ખનિને અણખતાવ હોવાથી પૃથિરાજ કે તેના સરદારની દ્રષ્ટીએ

પડતાં અસહ્ય સંકટ સહન કરવાં પડે, માટે મરી છુટવું વધારે સારું થાયું.

રૂષિ—હે બાપ ! જયચંદ્ર રાડોડે પોતાની પુત્રી સંયોગતાનો જે સ્વયં-
વર આરંભ્યો છે તેમાં કેહીરકંઠીર નામના પરમાર સરદારને ગુપ્ત
વર નીમ્યો છે. પણ કુંવરીની હક પૃથિરાજ્યના લગ્નગાંડ બાંધવાની
હોવાથી રાજા રાણી તથા રાજમંડળ શોકમાં પડ્યું છે. પોતાનો શ્વેક
સમાવવા અને મન રંજન કરવા મહારાજા શિકાર કરવા નીકળ્યે
તેની દ્રષ્ટી તું પર પડ્યે અને તું પૃથિરાજની શત્રુભાવી છો જાણી
તને સંયોગતાના સંરક્ષણ કાર્યમાં રાખ્યે એટલે તું પૃથિરાજ સં-
યોગતાના સંયોગમાં એક સાધન બનીશ. જેથી તારા ઉપરનો પતિ
કોપ સાંત થશે. (રૂષિજી અદ્રબ્ય થાય છે.)

કર્ણાટકી—અરે આશો આશ્ચર્ય ! ઘડીક પેહેલાં હું મરવા
તત્પર થએલી તેને એક રૂષિએ આવી બચાવી. આહ ! શી પરમે-
શ્વરની ખુશી ! (જયચંદ્રનો પ્રવેશ)

જયચંદ્ર—અરે ચંદ્રવદની સ્ત્રી તું કોણ છે ? અને અહિં એ-
કલી કેમ ટળવળે છે.

કર્ણાટકી—મહારાજ હું એક માનવી છું. પતી કોપથી હું પિ-
ડીત થઈ છું. જેથી આ વનની અંદર મહા મહા કષ્ટ સહન કરું છું.

જયચંદ્ર—(ઓળખાણ પડતાં) અરે કર્ણાટકી !! પૃથિરાજની
તરછોડેલી તું અહિં રખડે છે ? ચાલ મારી સાથે શહેરમાં હું તારું
ધર્મની છાજતી રીતે સંરક્ષણ કરીશ.

(બંને શહેર તરફ જાય છે.)

જયચંદ્ર—(ચાલતાં) પણ કર્ણાટકી તું મારા નાના ભાતની
બાપા સમાન છો છતાં મારી લગ્ન્યા કેમ કરતી નથી.

કર્ણાટકી—મહારાજ એ બાજબી છે. પણ મેં એક નિયમ
લીધો છે કે પૃથિરાજ સિવાય ધર્મ વીરને રાજવાંર કોઈ નથી તેથી
તે સિવાય હું કોઈની લગ્ન્યા કરતી નથી. (જાય છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ એક દંડી મેદલ.

જયચંદ્ર, સુમતિ, અને કર્ણાટકી.

પ્રભાવતી—(પ્રવેશ કરીને)

ઝુલણા છંદ.

આપ પરતાપથી કામતો મેં કર્યું હામ હૈયે ધરી બીક હારી;
 કારમું કામ એ કોડ વાતે જશે, એમ તો ભાસિયું બુધ મારી;
 રેતીમાં તેલ નવ હોય ટીપું જરા, ક્યમ કહેા કાઠીએ પીલિમારી;
 કુંવરી આપ રવાન વિણ ગદ યજી, પ્રેમની પેટમાં ગ્રાજ ભારી.
 એકની બે ન તેતો કદી યે જરા, વાત મારી ન તે ધ્યાન ધારી;
 લાગણી તેહની દેખી મેં લાખ પણ, પૃથુ વિના બીજી વાત ન્યારી.
 પ્રાણ અરપી કરી ધ્યાન ધારી બની, માળથી જાપ તેનાહો જાપી;
 આપજે નાથ પૃથિરાજ બળિયો બહુ, ધ્યાન ક્ષુદ્રા અતિ તેને આપી.
 પેહરો કોણ આ જગ વિષે માનવી, રાજવો હિંદના રાય રાણા;
 આણ માની કરી તાતની આવિયા, ઝજનમિયા તે બધા પેટ પાણા;
 ક્ષત્રીવટ ખોધ મેઠા થયા જાતરી, આકરીમાં રહી યાય શાણા;
 રૂપવંતો કદી હોયછે માનવી, બળ વિશે તો પડ્યા માહ કાણા.
 ક્ષત્રીવટ સાચવી ધર્મ ધાર્યો જુઓ, રાય પૃથિરાજ બળવાન ભારી;
 બીક બિલકુલ આહુકની નવ ગણી, રાયની ધ્યાન સત્તા ન સારી.
 ધારણા તો ધરી બેઠી એવીજ કે, રાય પૃથુ કરે આવી પ્યારી;
 પ્રત એવું કરી સત્યથી પાળતી, બેઠી જંપેઝ કુંવરી તમારી.

જયચંદ્ર—(ક્રોધાયમાન એહેરે) શું દુષ્ટ પૃથિરાજે યત્ન ભંગ
 કર્યો માટે તેને વરવાનો સંકલ્પ કરેછે. કદી જો આમ ન હોત તો
 તેને માટે ઘણા સારા વિચાર હતા. પણ શ્રદ્ધિ હિણ કુંવરીએને
 લાડ કેવાં. ? એ દુષ્ટાને બરાબર અકુશાન પહેરામાં જાપતામાં રા-
 ખવી, અને પૃથિરાજને ઠેર કરવો.

પ્રભાવતી—કુંવરી સાહેબ કહેછે કે એ સિંહબચુ કદી ૫-

કડાય તેમ નથી. અને કદી ન બને ને મારો પીતા તેને પકડી શકશે કે વધ કરી શકશે તોપણ મારું અંતઃકરણ તે તરફ શુદ્ધ છે એટલે મને સત ચડશે અને હું કુંવારેજ સતી થઈ અમો પ્રવેશ કરીશ. અને સ્વર્ગ સુખ મેળવીશ.

જયચંદ્ર—(કોપાયમાન થઈને) હાય ! હાય !! “કુહિતા બહી ન એક” એ કહેવત ખરીજ છે? “રહે તો આપથી ને જાય તો સગા આપથી” એવી કુદ્ધ રીતિ તેમનામાં તુચ્છ રીતે બળી છે? સ્ત્રીઓના અરિત્ર આગળ કોઈપણ કૃતેહ પામ્યા નથી માટે સંયોગતાને અકાળ પહેરામાં બડા જાપનાયી રાખવી.

સલાવાલેકમ કહો અજીને, રખતે કુછ પયેજાન. એ રાગ.

ઓ પ્રધાન જઈને તું જલદી કેદ કરવાને સાહે;

કુંવરી લાવો જલદી અહીયાં, મનમાં એવું ધારું.

જલદી જઈને સમજાવીને, કાર્ય કરો અમારું;

હે પીયલ તૈ નખોઃ કાઠચું, આવી રહુંએ તારું.

(પ્રધાન જાય છે.)

(સ્વગત) અરે પરમેશ્વર આ તું શું કરવા બેઠોછે ? મારી વુલના કરનાર ભરતખંડમાં કોઈ નથી જાણી યત્ન આરંભ્યો તો તે એક પૃથિરાજ જેવાને હાથે ભંગ કરાવ્યો ? હે પરમેશ્વર તારી અકળ ગતિ છે. કળિવળિત યત્ન જાણી તૈ ભંગ કરાવ્યો, પણ હે દિનમંધુ ! સંયોગતાનો જે સ્વયંવર તેતો નિર્વિઘ્ને પાર ઉતાર. (વિચારમાં ગરકાવ થાય છે.)

(રાણી જુહાઈ પ્રવેશ કરે છે.)

રાણી—(રાજાજીને વિચાર પ્રવૃત્ત થએલા જોઈ થોડી વાર રથંભી) પ્રાણનાથ ! હે પ્રાણનાથ ! દાસી આવી છે તેની ખબર તો લો.

જયચંદ્ર—(વિચાર મુક્ત થઈ) આવ મારી ળહાલી અર્ધાંગના. આવ એકાંત વાસમાં આવવાની શી જરૂર પડી ?

રાણી—આપના દર્શનની બૂખી દર્શનાતુર થતાં મળી.

જયચંદ્ર—હીક ખ્યાતી મેશ. તારા કમળ સરખા ખીલતા મુખાવિદ્ધપ નૌકા, અ.જે એક સેકસાગર તરવાનું સાધન થયું.

રાણી—વાહ ! સ્વામીનાથ આપ આમ તે શું બોલતા હશે ?
એવા તે આપ શું શોકમાં હતા જે મને જોવાથી આનંદિત થયા ?

જયચંદ્ર—પ્રિયા તને ખબર તો છેજ કે મારા શુભ અવસર માટેલો બીજો પણ નિર્વિघ્ને પાર ઉતરવો મુશ્કેલ છે.

રાણી—કુંવરીના સ્વયંવરમાં હરકત આવી છે પણ પ્રાણનાથ દાસી એક અરજ કરે છે તે શુણો. આપે આ કાર્યમાં બુલ કરી છે. એક તો આપે કેહીરકંડીરથી લગ્ન કરવાનું નીરધાર્યા છતાં સ્વયંવર મંડપ રમ્યો, બીજું સઘળાની પેઠે પીયલને અહિ આવવાની ફરજ નહિ પાડી. વળી કહ્યું છે કે “ધરડી મૂરધી દાલ ખરોખર” અને “છે-ટેથી કુંગર રળીઆમણા” તે ખરોખર છે. કારણ કે કેહીરકંડીર ગમે તેવો બહાદુર અને પરાક્રમી હોય પણ એક સરદાર; અને પૃથિરાય ગમે તેવો ના લાયક હોય પણ તે એક બુપતિ કહેવાય. માટે સં-યોગતા તેના રાજ અને શૂર નુરમાં મિલિત થાય તેમાં નવાઈ નથી.

જયચંદ્ર—ખારી હું એવાજ વિચારમાં લિન થયો હતો તેવા-માં તારી કાંતિએ મને શોકસાગરમાંથી તાર્યા. સંયોગતાના બંદો-બસ્તને સાઈ પ્રધાનજીને મોકલ્યા છે તે બોલાવીને આવતા હશે. તેનો બંદોબસ્ત રાખવો બાળબી છે. નહિતો પૃથિરાજને ખબર પ-ડતાં બડી ખરાબી થાય.

રાણી—સ્વામીનાથ ! પ્રધાનજીને આપે મોકલ્યા છે માટે તે ઠીક બંદોબસ્ત કરશે. આપ મારે મંદીર પધારી મને શોભા આપો તો દાસીને કેવું સાઈ લાગે ?

જયચંદ્ર—પ્રિયા તું આવડી અધાસી કેમ બની છે ? તારા સંતાતા પ્રેમનો ઉછળતો ઉભરો જોષ હાલને હાલ ચાલવાનું સ્વીકારીશ, (સંયોગતા અને તેની દાસી સાથે પ્રધાનજીનો પ્રવેશ.)

સંયોગતા—(પ્રવેશ કરતાં ઠેથ લાગે છે એટલે)

વસંતતિલકા હંદ,

આ દ્વારમાં ચરણ તો ધરતાંજ મૂને;

પ્રવેશ તે હથ અરે કર આશકુંને !

શું ઠેસથી પરમતો નવ કૃષ્ટ આપે;

આવાસ આ મન થકો નવ લેશ બાપે.

અરે હરિ ! એકંદી મહોત્ત સમાન અવાસમાં વળી તે ક્યાં
નીવાસ કરાવ્યો ? આ. વગર જાળી આરીનો મહોત્ત જોઈ કોનું મન
રંજન થાય ? આપો મહોત્ત તે મારી વાસ્તે કેમ બનાવ્યો હશે. ?
એમાં પિતાજીના કાંઈ બિનજ વિચાર જણાય છે. પણ પિતાજીને તો
જઈ પુછું.

પીતાજી ! આપે મને અહીં શા કારણથી જોલાવી ? પ્રધાન-
જીના કહેવા પ્રમાણે તો અહીં શુભ કર્મનાં ચિન્હ કાંઈ દીસતાં નથી.
અહીં માર્ગ મન તો બહુજ મુઝાય છે.

જયચંદ્ર—મારી બહાલી પુત્રી ! તું જાણેછે કે પૃથિરાજ મારો
વૈરી છે છતાં તે તેને વરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. તારા મન સાથે કાંઈ
પણ વિચાર ન કરતાં એકદમજ સ્વયંવરતા પકડી ! આ તું જેવી
સમજીને ન ઘટે.

સંયોગતા—(શરમાઈ વાંસો વાળીને) જ્યારે આપને મને કે.
હરકંડીર સાથે વરાવતી હતી ત્યારે સ્વયંવર મંડપ કરવાની શી જરૂર ?

જયચંદ્ર—(લયત્રી હે મજનુ તુજ પર દીવાના.)—એ રાગ.

શુણ હે સંયોગતા તું મારી બહાલી;

લાડે લાડેલી પુત્રી મુજ પ્યારી.

ટેક.

પ્રીતથી પાળીછે પુત્રી તને મેં;

સુખાણી કરવાને વિચાર કર્યો મેં. શુણ હે સંયોગતા.

સુખી કરવા છાં પુત્રી તને રાખીશ;

સ્વયંવરનાં કુળ મિષ્ટ તું આપીશ. શુણ હે સંયોગતા.

કેહીરકંડીરથી લગ્ન કરવું,

જાડા વિચારમાં હવે નવ પડવું.

શુણ હે સંયોગતા.

(રાગ ઉપર પ્રમાણે)

સંયોગતા—

કહેછે સંયોગતા, શુણને પીતાજી;

કરજ કરં મુજ સધળી અદાજી. ટેક.
 પીયરે પેદા થઈ પણ પુત્રી સુખી નહિ;
 સાસરે દુઃખ અતી પણ તે દુખી નહિ. કહેછે.
 સ્વયંવર મંડપ પીતા આપે કીધો;
 ધારો મારો તમે છીનવી લીધો. કહેછે.
 પ્રથમથી હમ્મજા નો તમારી હતી એમ;
 સ્વયંવર રચીને દુખાણી કરી કેમ. કહેછે.

જયચંદ્ર—

નહિ પુત્રી તું મારું માનવા વાળી;
 એવું બહેકેલું બોલે શું અનાડી. શુભ હે.
 એટલા માટે હું તને કેદ કરુંછું;
 દાસી તારા કાર્યને અર્થે ધરુંછું. શુભ હે.
 આ કણાટકી પૃથિરાજની નારી;
 રક્ષા કરજે એ સદા સુખકારી. શુભ હે.
 તારાં કંઈ તું ભોગવજે હે પુત્રી;
 કુમતિ ધરીને દુઃખી થઈ કુપુત્રી. શુભ હે.

(દાસી સંયોગતા અને કણાટકી સિવાયનાં જાયછે.)

સંયોગતા—અરે પરમેશ્વર ! આ અનાથ અબળા ઉપર શો
 જીલમ ! હજારો સાહેલીઓની અંદરે માલતી સંયોગતા આજે કે-
 દમાં પડી ! સ્વયંવરના તુરંગના ઘોડા મારા મનના હંકાર્યા મનમાંજ
 રાખ્યા ! અરે જરા પણ આગળ ન જવા દેતાં એકદમ ખાખ્યા !
 મનની ઉમેદ મનમાં રાખી જરા પણ બરે ન આવવા દીધી ! હ-
 યાગ્રુ હમ્મરે કરે થઈ બેઠો ! અરે પીતાજી, જ્યારે મને સ્વતંત્રપણે ન
 વરેવા દેવી હતી ત્યારે લગ્ન કેમ ન કર્યું ? વરવાને સ્વયંવરનો સ્વતંત્ર
 અધિકાર આપી અંતે કેદ કરી મારી ઉપર જરા પણ દયાવૃત્તિ ન
 બતાવી ! અરે હમ્મરે ! પીતાજીના હૃદયમાં રહેમનો જરોએ વાસો ન
 કરાવતાં મારી ઉપરનો પુષ્કળ પ્રેમ હંકારી એકદમ ફરતા કરેવી તારે
 ધટિત હતું ? ને થયું તે થયું પણ હે નિરંજન નારાયણ તું મારી સ-

હાય કરે. હે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ મારું વ્રત કેવું છે તે જોવાને તથા
મારા દ્રઢ વિચાર કેવા ટકેછે તે નિહાળવાને આ એકાંત સ્થળમાં
દુઃખ દરીઓ તો નથી દેખાડ્યો ? (મુઠ્ઠા ખાયછે)

દાસીઓ—(જાગૃત કરતાં ગાયછે)

“મહેલે પધારે મહારાજ માણીગર” —એ રામ.

શીદ અકળાઓછો બાઇ, પ્રકૃલિત થઇ હરેખાઓ;

મેળવીએ તુજ બરથાર, દુઃખી દીલ કેમ દેખાઓ;

પ્રીતમજી કરશે સાર, છતાં દિલ કેમ દુખાવો.

ટેક.

સાખી.

આશા રાખી જે તણી, પુરણ કરશે ઈશિ;

રટણ કરો શ્રી રામનું, હેતેથી બની નિશ્ચિંત. પ્રકૃલિત.

મન ગમતા બરથારથી, રંજન બનશે આપ;

એવા સાક્ષક તો અમે, જે જાણે તમારો ન બાપ. પ્રકૃલિત.

સંયોગતા—હે પરમ દયાળુ પરમેશ્વર! આવા કષ્ટાદિક સમયમાં આ
અનાથ અબળાનું રક્ષણ કરવું તારે ઘટિત હતું. આ અબળા અનાથ
બાળ ઉપર કાળના કાળ સમ સખતાઈ વાપરી પીતાજીએ સંકટમાં
સપગવી છે; અને સ્વયંવરનો સ્વચ્છ રીવાજ તોડવા ધારણા ચલા-
વેલી છે તો તેમાં તારો ઈશ્વરી નિયમનો અચળ પાયો નાંખવા
કેમ અનાદર કરેછે ? શું તારામાં એટલી શક્તિ નથી? હાય ! હાય !!
કદી એમ હોય તો આ અબળા તનનું રક્ષણ કરનાર કોણ ? કોણ
તેના શુંમાર રસનો લ્હાવો લેનાર, અને કોણ આ વાટીકા વિહાર-
માં શુંજર કરનાર ભ્રમર. ખરે આ તરણ પુખ્તાવટી એક ગુણવાન
ઉછેરનાર સિવાય ખરી પડવાની.

લલિત છંદ.

અરર ઓ હરિ કેદ હું થઈ, જન વિષે વળી લાજ તો ગઈ;

નવ કરી શકી કામ પારે તો, જુજ અને વળી લેશ સારતો. ૧

મન તણી રહી હિંમતો હુદે, પરમ જાપતામાં પડી 'સદે;

શરિર ઉપરે સંકટો સહુ, મરમ ખોલીને કો તણે કહું. ૨

ધિરજ આપતી દાસી આપ તો, નવિન આ વળી કોણ સાપતો;
 કરમ કૂટતાં દુઃખ તો મળ્યું, વિષ મળ્યું જઈ હાથથી ગળ્યું. ૩
 અરર આ હરિ શું કહું તને, તનુજ તાહરે તેહને દમે;
 નજર રે'મની રાખરે જરી, દુઃખ સહી સહી તો મરી ખરી. ૪
 પરમ પ્રિય જે પ્રાણ માહરો, પ્રિતમ ઘેર જઈ વાસ તો ક્યો;
 ગરીર સામું તો સસી ગયું, દુઃખ અતી અતી દેહયે સહ્યું. ૫
 પ્રિયમ રાય તો છે બહુ બળી, ખમરે આવડી કેમ ના કળી?
 દરદ તેમનું દિલને દમે, ખમર હોય તો રાયને ગમે ? ૬
 દુઃખ સહે પ્રિયા પ્રાણ તાહરી, પ્રિતમ પ્રેમથી સાદ્ય દે ખરી;
 ખમર આટલો કોણ તે કરે, 'પતનિતો અહીં દુઃખથી મરે. ૭
 ખમર લેશ તો છે નહીં અરે, મદદ માહરી કેમ તે કરે !
 વચન તેમને કેમ મોકલું, જન કરી શકે નાહિ એકલું. ૮

અરે હાય ! હ.ય !! કર્ણાટકીના દયાણુથી આ એક દાસીનો
 પક્ષ પણ ટુટવાનો. નદી હું હવે નીરાધાર બની.

કર્ણાટકી—બાઈસાહેબ, મારા વિશેષી આપ જરા પણ શંકા
 ધરતાં નહિ. પૃથિરાજ અને સંયોગતાનો સંયોગ કરાવનાર આ ક-
 ર્ણાટકીને આપ ચિત્તલેહા અવતારજ બાણો.

સંયોગતા—અરે જન જે એમ હોય તો હું તારે શરણ આવીશું.
 પણ અખીલ જગતના નિર્યતાને નમન કરી તેની પ્રાર્થના કરીએ.

દિંડી.

વિધનાથ તમે હો વિષુ વિખ્યાતા;
 શુભો પ્રેમ થકી પ્રાર્થના આ વ્રાતા;
 ઘહાડ ગ્રાડ અને સર્વ રામ્ય હે હરિ,
 સૃષ્ટિ સરવ વળી લેશ માંદા તેં કરી.
 બાળ ગર્ભ મહી ઉછરે જ્યાં વળી;
 માંદા પ્રયમ થકી પોષણો તમે કરી;
 યાત માત તણે પાન તેં પેદા કર્યું;
 કષ્ટ જન્મ પહેલાં બાળનું હરિ હર્યું.
 જેમ બાળ તણી ફિકર મન તેં કરી;

તેમ પ્રોઠ તણી ક્રિકરે મહા છે હરિ;
 માટે સર્વનો જીવાડનાર તું ખરો;
 પૂર્ણ હેત ધરી અર્જ આ રૂદ્ર ધરો.
 માત તાત અને ભાત સર્વ આ સમે;
 લેશ માત્ર હરિ તે મમે નહિ ગમે;
 પારનો ઉતારનાર, પુહી દેવ જો;
 તો વિચાર પાર પાડ સહાય એક જો.
 પડે પડે.

પ્રવેશ ૪ થો.

કનોજમાં દરબારી રાજ્ય કચેરી—સ્વયંવર મંડપ.
 જયચંદ્ર, પ્રધાન, સેનાપતી, અખર નૃપતિઓ, રાજકુંવરો વગેરે.
 ચંદ—(અનુચર ૩૫ પૃથિરાજ સહિત પ્રવેશ કરીને)
 કવિત-મનહર.

મહારાજ જયચંદ્ર, ચંદ્ર નહિ અરવિંદ,
 હિંદના બૂપતિ મહિ, ઇંદ્ર તું ગવાયો છે;
 શહેર નેહેર કિલ્લા કોટ દોટ મારી હાથ કર્યા,
 સિંહની સમાને રાજ સિંહ તું સવાયો છે;
 બુપ જે અનુપ કૂપ અહંકારો અનુત્તલ,
 બુદ્ધ તે ગણાવી અહંકાર એ તોડાઓ છે;
 એવો મહારાજ રાજ રાજેદ્ર અધિરાજ;
 જયચંદ્ર બૂપતિ નૃપતિ વાહ! સવાયો છે. ૧
 પ્રજા અતિ મજા થકી સિંહની સમાને બની,
 સ્થળ સ્થળમાં ઠરીને ગર્જનાથી કરે છે;
 પાપીજ પાખંડી ટોંગી રંગી બંગી જંગી તણા,
 હુઆ લકંગાને અતિ સાસન તું કરે છે;
 નિર્ધન જનહિણ તથા વૃદ્ધ અને વિદ્વાન,
 તણી લઈ મેલાવ કષ્ટ સમજાનાં તું કરે છે;

એવો મહારાજ રાજ રાજેદ્ર અધિરાજ,
જયચંદ્ર ભૂપતિ નીતિ સુધર્મ ડરેછે. ૨
ગુર્જર અને ગૌરી તણા ગાત્ર તે ગળાવી નાખ્યાં,
માળવને માગધને, માનહિણ કીધા તે,
સિંધને સુલતાન સુલતાન એક તાન માંહી,
સાનની મીશાલે એક ભાલે જીતી લીધાં તે;
કાશી કાશમીર મ્લેચ્છ મીરના મુઝક બધા,
પડિહારો પાડી તેનાં શોણિતને પીધાં તે;
સામત સરદાર રાજ પટાવત જમેદાર,
સરવને તોડીપાડી કીધા છે સાધા તે. ૩

કેક રાય પાય પડી પડીને પ્રતાપી થયા,
કેક રાય તારી નેર તલખીએ જડાયાછે;
કેક તેગ દેખી સુખ લેખીને શરણ આબ્યા,
કેક ભય મારગથી અતિ અથડાયા છે;
એવી રાય માળ તણી હારને હરાવી તમે,
કેક સુખ માની તાજ તેજે શરડાયાછે;
સ્વતંત્ર શુર પૂર નુરના ભરપૂર એવા,
પીયલ પ્રતાપી બિન સઘળા પકડાયા છે. ૪

જયચંદ્ર—ખરેજ અકમીના પડીઆમાં કાણું હોય છે. તારી કાબુસુધા સુણી હું તને જરથી નીહાલ કરી નાખનાર હતો પણ તારા છેલ્લે ચરણે મને નાઉમેદ કર્યો. ખરે તમ જેવાઓ તો દારિદ્રતાનેજ લાયક છે.

ચંદ—

કવિત—મનહર.

કેકને નમાવી દીધા કેકને હડાવી દીધા,
કેકને હડાવી દીધા પીયલ પરતાપથી;
કેકને રોવાયા રણ, કેકને ઢોળાબ્યા ધણી,
નેકકેપજ્યા મર્ણુમા મર્ણુના પ્રહારથી;
શુરના સત્રાયા જે મંદાયા મુખ માંહી મારા,
તેજ છે છતાંય મારા હાથથી શીતાખથી.

શીવના બંડારી જેવા જરના સેલાની પીયુ;

જર શું જણાય તારું, પિયલ પ્રતાપથી. ૫

જયચંદ્ર—અરે ચંદ તમારો રાજ તો ઢીકજ પણ તેના સ-
લાહકાર પણ એવાજ છે કે પૃથિરાજને યસ બેંગ કરતાં ન અટકાવ્યો
ચંદ— શાર્ફલ.

શાણા છે સરદાર ધાર નૃપતિ દિલ્લી પતીની કને;

બાંગે દુશ્મન હાડ હોડ કરતાં જીતે ન કો જે કને;

(તમે) કીયું કર્મ અકર્મ આ કળિ મહિ વર્જિત જે હાલમાં;

તો તે બેંગ થયું ખરૂં સમજાવે વેવારની વાતમાં. ૧

જયચંદ્ર—ચંદ! એવો તે એ પૃથિરાય કેવોક બળવાન છે ?

મારી રાજસભામાં બિરાજમાન થએલા કોઈ બુપતીઓમાં તેના
અણસાર છે ?

ચંદ—

છપચ છંદ

શૂર પૂર બળવંત, અડગ શત્રુ સંહારણ;

કાન વાનશી શાન, બાન વનિતા બૂલાવણ;

અહંકારી અવતાર, સિંહ સઆર્જુન સરખો;

અનમીનો અવતાર, જોઈ મુખાવિદ હરખો;

એહ પૃથિરાજ રાજન કહું, ધન્ય ધન્ય ધરણી ધરણ;

એ પૃથિરાજ રાજન ખરો, સકળ કાળ જય જય કરણ.

જયચંદ્ર—(સ્વગત)

આશાવરી-મસનવી,

અરે લાલદેવ હસ તરફ જલદી આ—એ રાગ.

હું જાણું છું નફી આ છે પૃથિરાજ,

બની ચંપુવાળો એ આબો છે આજ;

ખરે કીરતારે આખો હાથોહાથ,

ઘોઠે ઘેર દુશ્મન આબો છે હાથ.

(પૃથિરાજને એકદમ પકડીને)

અરે પાપી હુઆ દુગાખોર વૃં,

ઓળખ નહિ જરીક હું જયચંદ્ર હું.

થયો કેદ આજેથી મારે તહીં,
શું જાણીને બદલો વેશ આવ્યો અહીં.
(પૃથિરાજ એક આંચકાથી છુટી સમક્ષ ઉભારીને)
પૃથિરાજ—(અનુચરરૂપ)

અરે રાજા હાંસી આ તારી થઈ,
(કે) બુઢાપણામાં આ અફલ વહી ગઈ;
શક્યો જીતી નહિ પૃથિરાજને તું,
કરી કેદ મુજને મન વાળ્યું આ શું. ?

(હસ્તે ચેહેરે)

ચંદ—મહારાજ ! એક અનુચરને પકડી આપ પૃથિરાજને કેદ
કીંતું માન ધરાવશો? વાહ! ઘણીજ નવાઈની વાત.

જયચંદ્ર—

અરે હું જાણું નકી એ પૃથિરાજ,
નહિતો મુજ આગળે જાણે નહિ આજ.
હું છું મહારાજ તું નોકરે જો હો;
જીભ્યા તારી આટલી ચાણે નહિ તો.

સુભતિ—

અરે રાજાજી નકી કરવાને કાજ,
તેડાવો કહ્ણાટકી સભામાં આજ.
પિયલ વિણ એ ઓઝલ કરતો નથી,
હશે પૃથિરાજ તો કરશે નકી.

જયચંદ્ર—

અરે કીંકર જ જલદી દોડીને ત્યાં,
કહ્ણાટકીને સત્વર લાવ તું હાં.

(અનુચર કહ્ણાટકીને ખાત્રાથી લાવેછે; કહ્ણાટકી પૃથિરાજને અ-
નુચર રૂપે સભામાં આવેલો જોઈ બળિંત થાયછે અને સત્વર ધુંધટ
તાણી લેછે તારે ચંદ ખાસોટ તેમ ન કરવાનું તેને ઇસારાથી સમ-
જાત છે, એટલે કહ્ણાટકી ધુંધટ કહાડી નાંખી સભામાં દાખલ
થાય છે.)

જયચંદ્ર—

અરે કર્ણાટકી ચમત્કાર આ,
લજ્યા તે કહાડી થોડી વારજ કાં?
શું દીઠો પૃથુને સભાની મોઝાર;
કે ઠગ બાળ માંડી તે આવી આવાર.

કર્ણાટકી—

બાલમ હાથ છતીઆં ન ડાલો રે—એ રામ.

રાજાજી મન સંસય ન ધારો રે, નથી પૃથિરાજ પ્રાણ માહેરો રે. ટેક
લાજ કાઢી મેં જોઈ ચંદ બારોટ, માન ખાતર મેં ધુંધટ ધર્યો;
તમે શોચ ન કરો મન સંસય ન ધારો રે. રાજાજી મન.

પૃથિરાજ ચંદ બારોટ જીવ એક છે, એથી ધુંધટ મેં આડો ધર્યો;
પ્રાણધાર નથી મારો, મન સંસય ન ધારો રે. રાજાજી મન.

જયચંદ્ર—પ્રિય કર્ણાટકી! તારા જોલવા પર વિધાસ આણી
રજા આપુછું; માટે સત્વર જઈ કુંવરીની સેવામાં હાજર થઈ જા.

ચંદ—મહારાજ, પૃથિરાજને આપની પાસે આવવું દુર્લભ
નથી. સંધીના સમયમાં ન આવે તો સૈન્ય સહિત પોતાની પ્રજા-
તાથી ક્યાં આવી શકે ત્યમ નથી?

જયચંદ્ર—બારોટજી, મેં આપની બીરદ વાણીથી આ અ-
નુચરને પૃથિરાજ સમજ્યો હતો.

ચંદ—કહાહ એ વિનાશનું મૂળ છે. રાજ કાજની અંદર ગમે
તેમ ખટપટ ઉડી હોય, પણ સગા સંબંધીનો નાતો તોડી કહાહ બી
રોપવું એ વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ જોવું છે. પાંડવ કૌરવ જેવા
સમર્થ બુદ્ધાઓ રાજને માટે મહા બારત લડ્યા પણ તેઓજ રાત્રી
સમયે સાથેજ ગાન તાન કરતા; પૃથિવ હમેશા કલેશ અને દ્વેશનું
કારણ રૂપ છે, પણ પૃથિવ કોઈની થઈ નથી તેમ થનાર પણ નથી.
માટે જ્ઞાનીઓ તેની દરકાર કરતા નથી. શુર ટેક અને પરાક્રમની
વાતો રહી જવાની, બાકી મિથ્યા વાદ છે. કુસંપ કરતાં સુસંપ એ
બવિબ્યની સારી નીશાની છે. પણ આર્ષ વીર પુરુષોના કાળનું ચક્ર
ફરે છે તેમાં સર્વ રૂસાવાના.

જયચંદ્ર—બારોટણ, આપે જેને કહ્યું તે સત્ય છે. કોટવાલણ આ બારોટરાજને આપણા દક્ષિણને દરવાજે મખમલી તંબુમાં ઉતારો આપી સારી રીતની આગતાસ્વાગતા કરો. જળરથને ધૂત આપી સંતોષો.

(જાયએ)

કોટવાલ—જેવી આસા (તમન કરી જાયએ)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—નિચારભૂવન. એક તંબુ.

પૃથિરાજ એકલો.

પૃથિરાજ—

ગજગ.

(દાઉડીએ દુઃખની દિલમાં શી રીતે થંડી થયે). એ રાગ.

આશ આપી નારી તુજને શી રીતે મૂકી જઈ,

પણ મારી પ્રેમથી થઈ તો સદા સાથે લઈ. ટેક.

મુજ પ્રત્યે તુજ પ્રેમ જેવો, હું કરીદઈ સત્ય તેવો,

તો તો મુજને ઠીક કહેવો, પ્રેમથી તુજને લઉ. આશ.

માત ભાતને તાતથી તું, છુટી પડી રાજથી શું, ?

એનું કારણ હુંજહું હું, ધ્યાનમાં એતો લઉ. આશ.

સૈવથી લડાઈ કરશું, છેલ તુજને આજના દઈ,

સંકટો શિર પર બધાં સહુ, પણ ખરે તુજને લઉ. આશ.

ચંદ—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ જે કાર્યાર્થે આપણે અહી

આવ્યા છીએ તે પાર ઉતાર્યા પહેલાં જે અહી શત્રુને ત્યાં સપડાયા

તો મનની મનમાં રહી જવાની. કાલે આપણા ઉપર સભામાં કેવી

વીતીછે તે આપ જાણો છો. જે બાગ્યોદય પ્રમાણે કર્ણાટકી હોત

નહિ તો બરાબર આવી બનત. અહી જેમ ગુપ્ત રહેવાય તેમ ઠીક.

એટલા માટે મેં એવી ગોઠવણ કરવાં ધાર્યું છે જે જાહેરાત તરીકે આ

સિંહાસન પર હું બેશીશ, અને આપણા જ્ઞાનથી સમયમાં આપ

બીરાજજો.

પૃથિરાજ—(સિંહાસન પર બેસી) સિવાય પણ બંદોબસ્ત કરવાની જરૂરી અગત્ય હોય તેટલી સમાધાની કરવી.

ચંદ—મહારાજ છાવણીની યોગરદમ આપણા માણસો રક્ષક તરીકે છે, જેથી બચ જેવું નથી તોપણ ચેતતા રહેવું બિશ્વમાં ઉત્તમ છે.

(જયચંદ્ર પ્રવેશ કરે છે એટલે પૃથિરાજ સંકેત મુજબ નાચે બેસે છે અને ચંદ બારોટ મહારાજની પ્રતી આવકાર આપવાન્ય છે)

ચંદ—(નમન કરીને) મહારાજ આપના ચરણ સ્પર્શથી આ તંત્રનો પવિત્ર થયા. આપના પધારવાથી મારો બાગ્યોદય પ્રગટ્યો સમજીશું.

જયચંદ્ર—ચંદ અતીથીઓનો સત્કાર કરવો એ સર્વથી ઉત્તમ છે. આવેલા પરોણાની સેવા ચાકરી બરાબર થાય છે કે નહિ? તેની નિરિક્ષા અર્થે હું આવેલો છું. કારણ આવેલા પરોણાની બરાબર સેવા ચાકરી ન થાય તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગુન્હેગાર લેખાય છે માટે કાંઈ પણ ન્યુન હોય તો બોલજો.

ચંદ—(અનુચર૩૫ પૃથિરાજને) મહારાજ સાહે સત્વર તંબોલ તૈયાર કરો. (જયચંદ્રને) મહારાજ આપને ત્યાં શાની ન્યુનતા હોય જે અતીથી સત્કારમાં ખામી પડે. વળી આપને પૃથિરાજ કાંઈ જુદા નથી.

અનુચર—(બારોટ પ્રત્યે)

તૈયાર કીધું બીડું મૈ, બારોટજી તત્કાળ;

ચંદ—સત્કારે આપો રાયને (જયચંદ્રને) સ્તિકારજો મહારાજ.

(પૃથિરાજ બીડું પાંચ આંગળીએથી અ સબ્ધતા રીતે આ પે છે એટલે)

જયચંદ્ર—હરકોઈ અધીકારી અથવા મહારાજને એવી અ-સબ્ધતાની રીતીએ બીડું અપાય નહીં, એવો પોતાના બરોબરી આ અથવા હલકા દરજ્જાના માણસને આપવાની રીત છે. (તોયણ પૃથિરાજ એવીજ રીતે આપે છે)

ચંદ—

રાગ ઉપર પ્રમાણ.

તંબાળનો દનારતો આ દાસ છે મહારાજ;

(પણ) ખારોટનું જાણી ગ્રહી સ્વીકાર્યો મહારાજ.

(એવી રીતથી ખીડું આપતાં પૃથિરાજે એવું તો દખાણ કર્યું કે એથી એનું કાંઈ ખડી જત. આથી જયચંદ્રને પૃથિરાજ વિશેની નફી ખાત્રી થઈ.)

જયચંદ્ર—હવે રાજસભામાં જવાનો વખત થયો છે માટે ઉઠીશ.

ચંદ—(યોડે સુધી વળાવા જાય છે) મહારાજ કૃપા રાખી હર-
વખત દાસની ખબર લેતા રહેશો. (પાછોવળે છે)

જયચંદ્ર—(જતાં જતાં સ્વગત)

કુમરી-ખમાચ.

ખોલી હો લાગે સરત ખીયારી. એ રામ,

થઈ ચુકી નફી ખાતરી મારી,

ખાતરી મારી નફી ધારણા મારી. ટેક.

થયું નફી એ છે દુશ્મન મારો,

ખબર લેજયું તારી ખાતરી મારી. થઈ

પૃથિરાજ—

(રાજવાત કહુંધું સારી પરણ્યો સાથ મારી). એ રામ.

લેખ્યા જેવું આમાં ખારોટ દેખ્યું કાંઈ અધિક ન મે;

દેખ્યું કાંઈ અધિક ન મે દેખ્યું કાંઈ અધિક ન મે. ટેક.

સભામાંહી તેને દેખ્યો સુભટોની સાથ,

વળી તંબુ મારે આવ્યો, ત્યાં મેં મળ્યો હાથ. લેખ્યા

ચંદ—ફોકીઆતી શું ઠાલી મારો, હું વીણ શું એ જોત,

આન જાત સભામાં સમજી. કર્ણાટકી ન હોત. લેખ્યા

પૃથિરાજ—તારેતો હું જાહેર યજ્ઞનું જોઈને ઝપાટા,

જોઈર મધે હું અથ ફેરવું, સૈન્ય વિના મારા. લેખ્યા

લંગરીરાય—મહારાજ વીથ જાખના દજ કટકથી રાવણ કો-
ટવામ આપણી છાવણી સામને ધસી આવે છે. હ.લ કોઈ પણ

સરદારનો તેને પ્રતીરોધ નથી, જો આત્મા હોય તો તેમને એકદમ ખારેવાટ કરી નાંખું.

પૃથિરાજ—બહાદર શૂરા સરદાર મારા ખાંતજ દેખી તારી,
મારી શત્રુ કાઢી મેલી બળવ સેવા મારી. લેખ્યા.
(તેવામાં લશ્કર એકમેક થઈ જાય છે. પુરૂષ શરૂ થાય છે.)

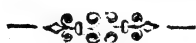
પૃથિરાજ—(રવગત) આવા અંધાધુંધીના સમયમાં ક્યાનું હરણ કરવું સુગમ પડશે. માટે આ દાવ પ્રયત્નથીજ સાચવી લેવો જોઈએ.

(સૈન્ય પ્રતિ)

કાર્ય મારું હું કરવા જઈશું, આશો નહિ કોઈ હાર,
પાછો આવું કાર્ય કરી ત્યાં સુધી લડશો વાર. લેખ્યા.
(લડાઈ એમનાએમ થતી મૂકી શેહેર તરફ રવાના થાય છે)

ત્રીતિય અંક સમાપ્ત.

શ્રંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—ગંગા નદીનો ઘાટ.

પૃથિરાજ—(એકલો) મહા બયંકર તોફાની મોજા આજે ઝુમી રહ્યાં છે. તેમાંથી ઉગરી જીત મેળવી હું ક્યારે આ કનોજ શહેર-ના નિરિક્ષા કરત? ક્યારે ઝગઝગતા પોશાક અને પરાક્રમી પૃથિરાજને નામે આ દુશ્મનના શહેરમાં મન મામતી રીતે કરત ? ક્યારે મારા પવનરૂપી પંચકલ્યાણી અધને કનોજની પાસેનું ગંગા નદીનું પવિત્ર પાણી પાત ? અને ક્યારે આવો હાવો લઇ મારા હૃદયમાં અત્યંત હરખાત ? ખચીત આજે હું બાગ્યથાળી ! પણ નહિ, નહિ, હું બુદ્ધ્યો છું. મારી પ્રાણપ્યારી સંયોગતા સિવાયનું સઘળું શુન્ય છે.

બોગીઓ—અશાવરી—હોરી.

(લેલી લેલી પૂકારે મે ખનમે મેરી લેલી બસા૦) એ રાગ.
પ્યારી પ્યારી હું સોધું તુજને, દેખાદે સત્તર પ્યારી મુજને ટેક.
અરે સંયોગતા નામ તારું, છતાં વિયોગતા એ ન સારું,
ક્યાં સોધું હું પ્યારી તુજને, દેખાદે સત્તર પ્યારી મુજને. ૧
રખડી હું યાત્ર્યો શહેરમાંહી, પ્યારી દેખી ન તુજને ક્યાંહી;
દેખું જીતનાર ક્યાં મુજ મનને, દેખા દે સત્તર પ્યારી૦
પ્રથમ મળી હતી મહોલમાં જે, ખાસો દીકો પ્યારી તુજ વિના તે;
તારો આવાસ ના મળે. મુજને, દેખાદે સત્તર૦

એવામાં કીલકીલા તોપનો મોટો બહાર થયો અને તેના સાથે લશ્કરની જખરી કીકીવારી સાંભળી એટલે:—

હાય આરે ગજબ શો થયોછે, કોનો સરદાર માર્યાગયો દે;
દુખમાં દુખ આવી માયું મુજને, દેખા દે સત્તર પ્યારી૦
ખચિત દેખા દે પ્યારી હવે તો, પ્રાણ જાય વિયોગે નહિ તો.
નહિતો મરું હું રણમાં રમીને, દેખા દે સત્તર પ્યારી.

આશાપરી-મસનવો.

દાસી—

(અરે લાલદેવ હસ તરફ જલદ આ) —એ રાગ.

અરે આ પુહા આ થયું શું તે,

કહોદે તું સત્વર જલદી મને.

થઈ બળિષ્ઠ ને શું શોક કરે,

ગા માટે આવાં ત્યારે ગમ્મ ધરે.

પૃથિરાજ—

(ગુથલારો માલન કૃપિંદા ઘેરા) —એ રાગ.

હું સોધું મારી પ્રિયા પ્રાણપ્યારી,

માટે બતાવને મહેર કરી તું. ટેક.

રખડીને થાડપો નગરી આ સારી,

ક્યાંએ દેખી નહિ થયો કુઃખકારી. હું સોધું.

હું તેને મળ્યોતો જે મહોલ અંદર,

તે મહોલ હજડ પડ્યો બચકારી. હું સોધું.

મૂખે સંયોગતા સંયોગતા જપૂધું,

આડે વિયોગતા આવીએ બારી. હું સોધું.

દાસી—

(સેવર મહોલે પધારોને આજ મરખે રમવાને) —એ રાગ.

આલો આલો પધારો મહારાજ, પ્યારીથી મળવાને,

હવે જરા લગાડો ન વાર, પ્યારીથી મળવાને. ટેક.

હું હું સંયોગતાની દાસી વાલા, માટે આલો મારી સાથ; પ્યારી.

(આગળ દાસી અને તે પાછળ પૃથિરાજ સંયોગતાને ત્યાં જાયછે).

—ૐ—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—એક દંડી મહેલ.

સંયોગતા, કર્ણાટકી અને દાસીઓ.

સંયોગતા—બહેન કર્ણાટકી ! મએલી દાસી પતીનો યાદ હ-

જ કેમ નહિ લાગી હોય? હવે તો જ્યારે તે કોલ આપ્યો છે તો મારું રક્ષણ કરવા પૃથિરાજને મેળવી આપ.

કર્ણાટકી—અરેઅર તમને વરવા અને તમારા યુગારર નો લ્હાવો લેવા પૃથુસિંહે પ્રવેશ કર્યો છે.

સંયોગતા—જ્યારે તે શહેરમાં દાખલ થયા ત્યારે તે અહીં નજ આવે ? એણે મને ખાતરી આપી છે માટે તે આવ્યા સિવાય રહે નહિ. જો તે કનોજમાં આવ્યા હશે તો મારા સિવાય એન પડવાનું નહિ. અરે હરિ ! તેનું સ્મરણ મને હમેશાં દમે છે.

(ખોલ તું આંખે મજનું, આગે ખડી હય સનમ તેરી લેલી) એ રાગ.

દરદ દીવાનું આતો ખચિત, આમાં મોત થવાનું મારું;
પ્રિયા છે દુઃખમાં, તારી છતાં ન ફાટે સખ હૃદય તારું. ૬૨૬

જુલ્યો શું પ્યારા મુજને, ચૂંક્યો આપેલું વચન શું તારું;
બળી બળી હૃદયું તેથી, રાખ બને છે માટે નહિ સારું. ૬૨૬

ફસી હું તારે ફંદે, વુજ કારણ થૈ અજખામણી,
માત તાતને કડવી, બની હું પ્યારા વુજ કારણ તો ધણી. ૬૨૬

થઇય પ્રાણથી જુદી, આવીશ નહિ પ્યારા જો જલદી;
રૂપે રંગે સુકાણી, હતી નહિ આવીતો કોઇએદી. ૬૨૬

દાસી દાસી મારી, શું કહું વુજને મારી શાણી દાસી,
પ્રિય પતીની ગઇ શું ખમર લેવા કેમ તું આવી નહિ. ૬૨૬

શું થયું બાઈ વુજને, ખમર લાવતાં પતી તણી શ્યાણી;
માઠો બનાવ બપો કાં, લશ્કર માંહી અચેત વીંધાણી. ૬૨૬

દાસી સાથે પૃથિરાજ પ્રવેશ કરે છે એટલે સંયોગતા એકદમ પૃથિરાજની સમક્ષ બોલે નીહાળી ઉભી રહે છે અને કેટલીક મીનાર બાદ—
(દાસીઓ જતી રહે છે.)

પૃથિરાજ—

(સાદીએ જુલ્યએ ગુલશામ મુબારક હોવે)—એ રાગ.

પ્યારી તું ધીરજ ધરી આવીં ઉભી સન્મુખ મારા;

સહન કરી શકતો નથી કામ બાણ પ્યારી તારાં.

સંકટ હજારો સહી આવ્યો પ્યારી મહોલે તારા,

લગ્ન્યા અધિક ચક્ષુ મહિ વહે કેમ અશ્રુ ધારા.

રખડી હું થાક્યો તારી, લેવા મુલાકાત પ્રિયા;

મહોલે રે'તીતી પહેલે, ત્યાંથી આવી કેમ અહિયાં.

દાસી જો મળી હતી નહિ, લાવવા તુજ પાસ અહિયાં,

મરતો આપઘાતથી કે લડીને રણ રંગમાં.

પ્રિયા ! હજારો સંકટ સહી સહી તારી શોધ પામ્યો તેનું પંજુ તારા દિલમાં લાગતું નથી ? તારા મધુર સ્વરથી મંદ હાસ્ય કરી મને વિચારી આપવી તને લાયક છે કે આ નિસ્તેજ બની રથંબી રહેવું લાયક છે ?

સંયોગતા—

હજારો છે પ્રેમનો ખરો, આંસુ ખુશાલીનાં સારાં,

દરશન એકદમ ગમીમાં, તેથી દિંગમુઠ થઈ પ્યારા.

તુજ પર મોહીત થઈ પ્રાણપતિ પ્રિય મારા;

કારણ એ કેદ છું અહીં, મહોલ તજીને પ્યારા.

(પૃથિરાજ આલોગન લેવા જતાં ખસી જાય છે.)

હસ્ત અડકાડો નહિ, વરસાવી પ્રેમની ધારા;

ગાંધર્વ લગ્નથી પરણીએ પ્રાણ પ્રિય મારા.

કર્ણાટકીની કરુણા જો હતી મુજ ઉપર;

કાર્ય આ સર્વ થયું, પ્રાણ પતિ પ્રિય મારા.

પ્રાણનાથ ! હું સદાની આપનીજ છું. આપ કારણે હું અહીં રહેવા ફરજ પડી છે. લગ્ન વિધિના શાસ્ત્રાસાર ચિન્હ કરી આપ મને કર અડકાડવા સમર્થ જો.

પૃથિરાજ—ઘણીજ ખુશીની સાથે પ્રિયા, તેની અંદર પણ તું કેમ ઢીલ કરે છે ? જે કરવું તે સઘળું તારા પર આધાર રાખે છે.

સંયોગતા—(કર્ણાટકીને)

માટે તું મહેર કરી કર ગાંધર્વ લગ્ન મારાં;

જુલીશ નહીં કો દિવસરે જોન હું ઉપકાર તારા.

કર્ણાટકી તેમને કંકુ ચોખા ચોડી તથા બંનેને હાથે મીઠાના ખાંધા લગ્ન વિધિવાર હસ્તમેળાપ કરી રહે છે.

પરણાવું પ્રીતથી ખરી, અમર રહો ખારી ખારા;

સન્નેડે સૃષ્ટીમાં શુભ શોભશે અપરંપારા.

પૃથિરાજ—(કર્ણાટકીને ગળે કર નાંખીને)

ખારી તુજ ઉપરે અત્યંત ખુશી હું થયો,

વાંક જે તારો છે તે તુજને હવે માફ કર્યો;

(કર્ણાટકી જતી રહેછે ને બંને રહેછે.)

સંયોગતા—

(બાલમ હાથ છતીઆં ન ડારો રે) એ રાગ.

પ્રીતમ પ્રાણ પ્રેમથી પધારો રે,

અધિક અધિક મન બાવો રે. ટેક.

તમ આવે મારો પ્રાણ બચ્યો ખરો,

નહીંતો જીવ જરૂર જતો કરું શરણ હું તારો,

પ્રાણ પ્રેમથી પધારો રે. પ્રીતમ પ્રાણ.

(સન્નેડ ખેડા પછી)

(લાવો લાવો કાગળીઓ ને દોત કે લખીએ હરિને રે) એ રામ.

મારે મહોલે પધારી મહારાજ, પ્રીયા મુંને કીધી રે;

દીધી તાળી હસીને અનેક, પતિ પ્રેમે લીધી રે.

હતી મળવાની આશા અનેક, સ્વામી તમ તનને રે;

પુરી મરતીતી અહોનીશ શ્યામ, લાગે બહુ મનને રે.

મળ્યા હવે મારા બરથાર, હૈયાથી લગાવું રે;

હતી ચિંતા અતી મન માંહી, દાવે કેમ કાવું રે.

કરી ઈશ્વરે મુજ પર મેર, મેળવ્યાછે તમને રે;

જેથી અંતઃકરણ અતિ હર્ષ વધ્યોછે અમને રે.

પાપી પીતાએ મુજને અમાપ, દીધું કષ્ટ બારે રે;

સ્વામી તમ વિણ મુજને અધિક લખી કોણ તારે રે.

તમ ઉપર તાતે તંવાઈ, કીધી હતી જ્યારે રે;

હું ટળવળતી દુઃખકાર, બનીને ત્યારે રે.

અંતે સત્ય તણો જય નાદ, થયો સ્વામી મારા રે;

થઈ હર્ષે પ્રકાશિત નાથ, ખખર મળે સારા રે.

મને પ્રેમથી લીધો હાથ, પ્રીતમ વાલી કીધો રે;
મારો સફળ થયો જન્મવાર, કનાર્ય છે કીધો રે.

પૃથિરાજ—

(કયસી રે ઝલક ખતાઈ, મેરી શુધ ખુધ તો વીસરાઈ) એ રાગ.
ખુશીમાં રાત વીતાવી, પ્યારી મુજને દિલથી લગાવી; ટેક.
અંતર મૂજથી જરા ન કીધો, વહાલી અધિક હોર ખતાવી.
પ્યારી મુજને ૦

મુજ કારણ તું કેદ પડી પ્યારી, ડગી ન કોઈની ડગાવી. પ્યારી.
આખો પ્રેમ તું જો રાખે છે તેવો સદાય રાખજે ખચાવી. પ્યારી.
હવે જહાં ફોજની માંહી, પ્યારી રજા તું દે લઈ ખચાવી. પ્યારી.

સંયોગતા—શું પ્રાણનાથ ! આમ મૂકીને મને ચાલ્યા જશો ?

પૃથિરાજ—(પાછો ખેસીને) નહિ ! નહિ ! ! પ્રિયા તું ચિંતા
નહિ કર. જેને વારતે હું આટલું સંકટ વેઠી અહીં આવ્યો એવા
અમુલ્ય રતને અહીં મૂકી જઈશ ! નહિ ! નહિ ! ! એમ કદી પણ
નવ ખને.

સંયોગતા—(દીલગીરીથી) પ્રાણનાથ હાલતો આપ :—
(અચકે છે.)

પૃથિરાજ—નકી આજ રાત્રીએ પ્રિયા પાછો આવીશ.

સંયોગતા—(ગજગજિત) આપ વીણ રહેવું મારે જળ વિણ
મીન ખરોખર છે. અહીંથી આપ સીધાવોછો તેની સાથે મારો પ્રાણ
પણ તમારી સાથેજ રહેવાનો. આપ મારાથી એક પળ વિખુટા
રહેશે તે મારે એક વર્ષ સમ વીતશે. અને દિવસ આખો તો એક
જુગ જેવડો થવાનો.

પૃથિરાજ—મારી વહાલી સંયોગતા ! મારી પ્રત્યે તારો પ્રેમ-
ભાવ કેવો છે તે આ પરથી ખસીત જણાઈ આવે છે. જેવો તારો
પ્યાર છે તેવોજ હું હોઈશ. ગમે તેવી રીતે પણ આજની રાત્રી
હું તારી સાથે સુખ વિદાસમાં ગાળીશ. માટે તું મને રજા આપ
કે મારા સૈન્યની સંભાળ લઈ.

સંયોગતા—પ્રાણનાથ ! જવાનું કહેતાં મારી જીભ ટુટી પડે છે

પણ દાસી પર મેહર કરી મહોલ પધારશો. મારો પ્રાણ તમ પાસે છે.
પૃથિરાજ—

(શુધ લાગ રહી તોહી આઠ પહર) એ રાગ.

નકી રાત્રી મધે હું આવું અહિં,

જરા ચીંતા કર તું પ્યારી નહિ; ટેક.

કરી દિલથી જાની પ્યારી તને,

હવે આપત કાળે પણ મૂકું નહિ. નકી રાત્રી.

કર્યા લગ્ન તું સાથે પ્રેમ બર્બા,

હવે અંતે જતાં હું દગો દર્જ નહી. નકી રાત્રી.

કરું એમ કદી હું ન નિર્બંજ થઈ,

શું એમ કરે લાજ જાય નહિ. નકી રાત્રી.

નકી આવીશ પ્યારી રાત્રી મધે,

કોલ આપુછું પ્યારી તુજને સહી. નકી રાત્રી.

પૃથિરાજ જાયછે અને સંયોગતા તેને નીહાળી નીહાળી સ્તબ્ધ
બની જાયછે એટલે દાસીએ આવી તેને ઓરડામાં લઈ જાયછે.
(પડદો પડેછે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—પૃથિરાજનો મખમલી તંબુ.

સધળા સરદારો શોકમય બેઠાછે.

કન્હ—ચંદ ! મારા હૃદયમાં મહારાજ વિશે ઘણાજ વિચાર
આવ્યા કરેછે. સુર્યોદય થયો છતાં પણ હજી આવ્યા કેમ નહિ?

ચંદ—મહારાજ કાંઈ કોઈના ગાંજ્યા જાય તેવા નથી. રણ-
વીર રાજસૂત્રી છે. યુદ્ધાદિક શસ્ત્રવિદ્યામાં નીપુણ છે.

કન્હ—એ સમજું તો ઠીકજ; પણ લડવૈયાઓને વિચાર છે.
શત્રુ દેશમાં કેવી વર્તણૂકથી રહેવું એતો ઠીકજ પણ તે પણ એકલા છે.

ચંદ—પણ વધારે ચિંતા કરવા જેવું કાંઈજ નથી.

કેન્હ—સઘળી બહાદુરીની વાતો કરવાની હોય, પણ દુસ્મન મળે તે કાંઈ કાચા હોય નહિ.

પૃથિરાજ—(પ્રવેશ કરીને)

(સલાવાલેક કહો અજુબે રખતે કુછ પચ્છેજાન.) એ રાગ.

ઓ મારા શુરા સરદારો, ભાંતજ મનની બાગો;

કેમ થયું એ પુરુજ કાલે, કેમ હજી તે લાગો.

કોની હાર કોનીએ ચડતી, જયતા કોની જાગો,

જેવું બન્યું પ્રત્યક્ષ સરવે, વીદિત કરવા લાગો. ૧

ચંદ—

કરૂં પ્રકાશ હું સરવે વાતો રાજજી તમ આગે;

હતા કાલ આરંભે પુરૂ, આપ થોડા તે બાગે.

લંગરી રાય ચડ્યોતો પુરૂ, સરદારીની જાગે;

દ્રષ્ટીમાં છે આપની એતો, કેમ તમોને લાગે. ૨

ધોડીંગ દીડીંગ ધીંગ ડંકો દધને રાવણ સામો આબ્યો;

લાખ વીશનું સૈન્ય હતું પણ લંગરી રાય રણ કાબ્યો.

હતા હજાર પુરૂ એ પાસે, ડગે ન કોઈનો ડગાબ્યો;

ખનૂન્ ખનૂન્ ખનૂન્ ખડ્ગ ચલાવે, હોકારાવ કરાબ્યો. ૩

બળ તેજી બહાદુરી દેખી, રાવણ તેથી જાગ્યો;

માર માર સૌ માર કરે પણ દાવ એકે નવ આબ્યો.

ઉપરા ઉપરી કયાં હુમલા, ઢગલો મરવા લાગ્યો;

કાંઈ ઉપાયન ચાલ્યો તેથી, રાયને કહેવા બાગ્યો. ૪

દંત કરડતો મૂછ મરડતો, લંગરી રાય રણ કરતો;

શસ્ત્ર તણા પ્રહાર કરીને, રીપુ પ્રાણ વિણ કરતો.

હામ હામ તે હામ ધરીને, ખૂમી ચણું ધુમ ધરતો;

જ્યાં પહોંચે ત્યાં નખોદ વાળે, શમના પુંજજ કરતો. ૫

રીસ ચડી ચાહી ગઈ તારે, જ્યસંદ્રને તે વારે;

કિલકિલાની તોપ ચલાવા, હુકમ આપિયો તારે.

મહા અવાજ છે જોનો બારી, દુઃખ કરતા છે બારે;

નખોદ કાઢે લાખોના તે, અનેક જીવને મારે. ૬

ભરી જોરથી ખરી ફોડવા, ઢાંગી પણ નવ છૂટી;
ભક્ષ મહીષનો આખો તારે, કાન ચાટી ગઈ ચૂકી.
લંગરી રાય માતાનો ભારે, પાળક વૃત અખૂટી;
તોપર માતાનું તેથી, સાતે વત્ત નવ ફૂટી. ૭

સાત મહીષ જ્યાં અડ્યા ભોગના, તારે તો તે છૂટી;
બનનન કરતો આખો ગોગો, સેના તો ત્યાં તુટી.
પડ્યો બહાદુરી લંગરી રાય જ્યાં, કાંઈ ન ચાલી ખુટી;
રીસ ચડી યુદ્ધાએને ત્યાં, નદી લોહી વહુટી. ૮

સાંજ સુધી આ થઈ ઝપાઝપ, કોઈ હાથું નહિ જ્યારે;
કોણ કોણના રેવાર લડેછે, અખર પડી નહિ તારે.
સાંજ પડી સંજ્યા ખીતી રહી, સૂર્ય આયમ્યો જ્યારે;
પોતપોતાની છાવણી માંહી, આવવા લાગ્યા તારે. ૯

કન્હુ—શત્રુના દેશમાં આવાં માંગળિત ચિન્હ ક્યાંથી મેળવ્યાં!
કપાળે તિલક અને કરની અંદર મિંદગ ક્યાંથી મેળવ્યું? સર્વોત્તમ
વરરાજની પદવી કોને ત્યાં પામ્યા? અને મહારાજ! આપની
નવી થયેલી રાણીને નહિ ખોજાવી લાવવાનું શું કારણ? આપના
પ્રકૃષ્ઠિત મુખડાના દર્શનિય સરદારો આપ વિણ જળ વિણ મીનની
માફક તરફડતા હતા.

પૃથિરાજ—

હોરી.

ધર્મ, અર્થ, ભોગમાં ચોભિ, યુદ્ધે ન શોભિ નાર. ૧૬૬.
જે કાર્ય અર્થે આવ્યા આપણ અહી, તે પાર ઉતરું નિરધાર;
સંયોગતાની સાથે વર્યાઈ. ગાંધર્વ લગ્ન વિધિ વાર. ધર્મ.
તેરે કારણ હું સાથે લાવ્યો નહિ, હવે જશે નવ એ નાર;
આપણી થઈએ સાચા સ્નેહથી, લઈશું તેને કોઈ વાર. ધર્મ.

આપ જેવા વડીલોની સત્ કૃપાથી મારા શુભ કર્તવ્યમાં પાર
પડ્યો છું. કન્યાનું હરણ નહિ કરતાં ગાંધર્વ લગ્નથી સ્નેહગાંઠ
બાંધી હમેશના તેને મારી કરી છે. અચિત તે હવે ક્યાંહી જવાની
નથી. વળી તે યુદ્ધાવસરમાં પ્રતિરોધ કારક હોવાથી અહિ નહિ

લાવવા સુકૃત ધાર્યું. અવર સમયે તેની ખબર લઈશું. હાલ આપણી પાસે સૈન્યની સહાય પણ પુરતી નથી.

કન્હ—

(અરે બાવા તું હે ભિક્ષા લઈને મારગે તારે જા.) એ રાગ.
જરા ચિંતા કરો ન તમો, સદા સહાય આપની કરીએ અમો;
હરીએ આપ તણી નારી, રહી અહીં તલકુસે બીચારી;
જશે તો લાજ જગતમાં જે, પૃથુ નાર લઈ શક્યો નવ એ;
જયચંદ્ર સાથ લડશું અમો, દીક્ષી પહેંચો જશે ત્યાં તમો.

જે કાર્યાર્થે આપણે આવેલા તેમાં શસ્ત્રનો બાધ કાંઈ પણ નડતો નથી.

પૃથિરાજ—સમ્રાજાઓનું કહેવું ઘટીત તો છે પણ જે સદાની મારી થઈએ તે અન્યથી કેમ વરે?

કન્હ—ફરી ફરીને આવો વખત મળવાનો નથી. માટે મળેલા દાવ સફળ કરવાનો ચુકવો નહીં જોઈએ.

પૃથિરાજ—આપની અનુમત સિવાય હું કાંઈ કરતો નથી. મારી કીર્તિ વધી ઘટી એ આપનીજ છે; માટે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો, મારી ખુશી છે.

કન્હ—તારે આપણે આપણો દાવ સફળ કરવાનોજ વિચાર રાખો.

પૃથિરાજ—આપની ઇચ્છા એવીજ છે તારે સમ્રાજા રાત્રી સમયે તેનું હરણ કરવું. હું પણ તે રાત્રીએ મળવાનો કોણ આપી આબોધું.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—સંયોગતાનું સયનગૃહ.

સંયોગતા, કર્ણાટકી દાસી ને પાછળથી પૃથિરાજનો પ્રવેશ.

સંયોગતા—એન કર્ણાટકી! જુઈ જઈ અને ચંપા ચંબેલીથી આજે તો સેત્તપલંગ સારો સંવારેલો છે. આ ડોલરના હાર ચુંથ-

વામાં પણ કાંઈ મણાજ રહી નથી. આ માત્રતી વીગેરેનાં પુષ્પ મારી વેણી ગુંથન બાદ કામમાં લાવવાનાં છે.

કર્ણાટકી—બ્યારે પ્રાણપતિ મહોલે પધારવાના છે, ત્યારે પોતાની કળા કેમ છૂપાવવી જોઈએ ?

સંયોગતા—અને બેન તે છૂપાવવી પણ કોને કાજ ?

દાસી—બાઈસાહેબ, આપના પ્રાણપતિને ભિટ કરવા સારૂ આ પુષ્પની આદર મેં ગુંથી છે.

સંયોગતા—સ્વામીનાથને તો ખરે આજે રંજિત કરી નાખવાના ! શું તારી કારીગરીમાં પણ કાંઈ પાર છે ?

દાસી—બાઈસાહેબ, એ સઘળા આપનાજ પ્રતાપ. આપની પાસે રહીને કળામાં પ્રવિણ થયેલી એટલે મણા શાનીજ રહે.

સંયોગતા—પ્રાણપતિની પરોણાગત સાધનતો સર્વોત્તમછે હો. પહેલો પહોર વીતવા આવ્યો છે. શરદપુનમનો ચંદ્રમા ગગનમાં ચડી પૂર્ણ પ્રકાશમાન થયો છે એટલે સ્વામીનાથના પધારવાનો સમય નજદીક આવ્યો સમજો. માટે કેશર અર્ગળા અને ચંદન લેપન તથા અતર ગુલાબ અને પાન પટીઓ તૈયાર રાખ.

દાસી—બાઈસાહેબ, સવકાંઈ તૈયારજ છે.

સંયોગતા—બહેન કર્ણાટકી ! અર્ધ રાત્રી વીતવા આવી છતાં સ્વામીનાથ કેમ પધાર્યા નહી હોય ? શું મારા ઉછળતા ધાટા રોજને વીસરી ગયા હશે ?

કર્ણાટકી—એવું તે બને, કાંઈ બાઈ આપનેજ માટે હજારો શંકટો વેઠી અહી આવેલા તે તમને કેમ વીસરે.

સંયોગતા—(વિલંબ થયાથી નીરાશ જોવી બનીને)

(હમકું છાંડ ચલે બન માધુ)—એ રાગ.

વાલા વેગેથી આપ પધારો, આત્રી ઉદાસી મટાડો તમેરે; ટેક. કોલ દીધોછે આવવા રાત્રે, અરધી રાત્રી વહી ગઈ છે રે, વાટ જોઈ જોઈ અધારી બની ગઈ, તમવિણ હૃદયું સાંસભરેરે. વાલા. સોળ અંગાર મેં હેતે સળ્યાછે, વાલાજી રંગથી રીઝવવા રે; એક યક્રી મુજ હૃદયું બરાયું, દિલ લાગ્યુંછે ખીજવવા રે. વાલા.

પ્યારા મે'ર કરી મુજ ઉપરે, સત્વરે દાસાને દગારેવા રે;
વાલમ વે'લા પધારો હમણાં, દાસાને દુઃખથી છોડવવા રે. વાલા.
(તેવામાં પૃથિરાજ અષ્ટ સામતથી પ્રવેશ કરેછે અને સંયોગતા
સત્કારે પૂર્વક આવી સમક્ષ ઉભી રહેછે).

પૃથિરાજ— આશાગોડી.

આવી પહોંચ્યોધું પ્યારી ધીરજ ધર આવી પહોંચ્યોધું પ્યારી. ટેક.
પ્રાણથી તુજને અધિક લેખું, કરવા આબોધું મારી. ધીરજ૦
અધીરી આવડી કેમ બનીગઈ, આશ મૂકીને તું મારી. ધીરજ૦
પ્રેમ છે તારો મુજ પર જોવો, એવી વા'લી તું જો પ્યારી. ધીરજ૦
આજે લઈ જઈ મેલાણમાં મારે, વીતાવવો રાત સારી. ધીરજ૦
માટે સત્વર તૈયાર થઈજા, આવવા સાથેજ મારી. ધીરજ૦

કેમ પ્રિયે ! આજે નીમાણી પડી જઈ મારા હૃદયમાં હીણતા
કેમ કરેછે ? શું હું તારા સંકટનું કારણરૂપ બનેલો છું તેથી કાંઈ મન
કુખિત થએલું છે ?

મુક્તતાની હુમરી.

સંયોગતા—

(જનમો જનમ ગુન માનુગી તેરો સૈયાં)—એ રાગ.

તનમન તમને અરપણ કીધું આ,
છતાં હું દુઃખમાં કેમ રહું સ્વામી;
દહને દીલાસો આપ ગયાતા,
રાત્રી મધિ નકી આવું હું સ્વામી. તન૦
જ્યમ જ્યમ વાલમ રાત વીતી જતી,
ત્યમ ત્યમ દુઃખમાં દમું હું સ્વામી. તનમન તમ૦
વાટ જોઈ જોઈ અધીરી બની અતો,
મુજ દિલમાં નવ ગમું હું સ્વામી. તનમન તમ૦
આપે કહ્યું હતું આવીશ હું પ્રિયા,
સમુહ સમક્ષ ન બમું હું સ્વામી. તનમન તમ૦

પ્રાણનાથ આપ મહોલે પધારો દાસાને શોભા આપો. સર-
દારીના સત્કારનું કામ કર્ણાટકીને સોંપધું. આપ જાણોછો કે આ

અખળા પાછો રવ અવાસમાં નીવાસ ફેવી રીતે કરવા પામશે. ?

પૃથિરાજ—

(પટ ધુંધટનો ખોલ તું, ધુંધટે મુજ મન વશ્યું)—એ રાગ.
ચાલ સાથે મારી તું આવવા જરૂર હવે નહિ;
દિલ લગાડ દિલ્લી તરફ જવું પ્રેમથી તો ત્યાં સહી. ચાલ.
કનોજને છેલા હવે, મેળાપ દાખલ તો ખરે;
મળી દાસીને છેલી હવે, ચાલ સ્થાન માંડે જહી. ચાલ.

સંયોગતા—

(આજ કાનો મોહીલીનો, અંસરી બજાયજ).—એ રાગ.
તાત તર્કનો વિચાર આપે તો ક્યો નથી;
આપે તો ક્યો નથી, સૈન્ય સામટું દીકું નથી. ટેક.
હુંહું આપની ખરી, જરા ન પ્યારા ભેદ છે;
હુકમ સ્વામી હોય તે, ન વાર છે બજવતાં. તાત તર્ક

સ્વામીનાય ! માંડે હરણ કરવાની પેદેલાં આપને ઘણુંજ વિ-
ચારવાનું છે. મારા પીતાનું સૈન્ય, તેની સમૃદ્ધિ તેની લક્ષ્મી, કીર્તિ
અને તે સાથે તાકાતનો પણ ખ્યાલ કરો. દશ દિગપાળને ડોલવી
નાંખે એવું એસા લાખનું સૈન્ય ચડેછે ત્યારે પૃથ્વી ચલાયમાન થાય
છે, સૂર્ય ઝાંખો પડેછે અને શેષથી પણ તેનો ભાર સહન થતો નથી.
તેવા અનેક ઉત્પાત થાયછે. બળ અને પરાક્રમ તો અવધી છે. વ-
ખતે આપ નાશી ભાગી દીલ્લી પહોંચશો, પણ સદાને માટે તમો માંડે
તથા તમો પીતાનું સંરક્ષણ કરવા શક્તિવાન છો ? અનુલ પરાક્રમી
એંશી લાખનું સૈન્ય જેમની સામને થયુંછે તેમનો વિનાશ થયો છે.

અહસરદારો—(બધા સાથેજ નિઃસંઘ)

ભોપાલી કલ્યાણ તાલ દાદરો.

(શ્રી જગત્પતી, પ્રભુ આપ સુમતી)—એ રાગ.

ખાઈ જરા તમો, ફિકર નહિ કરો;
ડરો ન પીતા આપથી, ખુશી હૃદયે ધરો. ટેક.
એંસી લાખ કટક પીતાનું, ખતાયો નહીં;
અમ જેવા પુદ્ધાની આગળ લેખામાં નહોં. ખાઈ જરા.

એ સધળાં ને આપ બતાવો, મૈંઠાં રૂપ અપાર;
હામ કરી હિમતે આવે નવ, લડવા રણ મોજાર. બાઈ.
સિંહ દેખી જેમ શિઆળ નાસે, એવા લેખો આપ;
ગાડરીઆ પ્રવાહનું લશ્કર, દુઃખકર્તાની છાપ. બાઈ.
સત્યવક્તા આ સૈન્ય સધળું, બહાદુરી અતુલ્ય;
બોલે તેવું પાળે સધળા, શુર ગુણે અમુલ્ય. બાઈ.
બમરને જેમ કમળ ગ્રહેછે, તેમ કરશું સંભાળ;
આંચ ન આવે નર નારીને, અમની ન્યાં રખવાળ. બાઈ.

પૃથિરાજ—

રાગ બેહાગ.

(મૃગલોચની ગજ ગામીની હે કામની સુંદર) — એ રાગ.
સુખ સાધની હે બામની, તું ચાલ પ્યારી ચાલ;
ન આંચ આવે અન્યથી, એવી ખરી સંભાળ. ટેક.
મળી કરી છેલી હવે, મૃગલોચની હે પ્રાણ;
વીતે વખત સાંઝે નહીં, એ ધ્યાનમાં તું આણ. સુખ.

પ્રિયા ! એમાં કાંઈ સોચવાનું નથી. શું શહસ્ત્ર સસલાંઓથી
એક સિંહ બચ્યું ડરવાનું ? ન્યારથી ફેગરી બચ્યું પેદા થાયછે ત્યા-
રથીજ હાથી સરખા ઉન્મત્ પ્રાણીતા ગંડર્યજ પર તજપ મારવા
ચૂકતું નથી. મારે હું જેવા અડગ અને અનમિ પૃથિરાજ સિવાય
તારે રક્ષણ કરવા કોણ લાયક છે.

સંયોગતા—(સખીઓ પ્રતી હળેમજે છે. અને ઉદાસ થાયછે)

૫૬.

રાજ બાગમાં જઈએ, ચાલોરે બેનો રાજ બાગમાં. એ-રાગ.
માફ કરળે બેની બન્યો હોય, ગુલો માફ કરળે બેની. ટેક.
તમની કૃપાથી પાર પડી હું, આશીંગણુ છું હું તેની. બન્યો.
છેલે છેલી આ મળુધું તમને, સહાય સદા જેની. બન્યો.
માત પીતાને શાંતપણાથી, સમજાવળે બેની. બન્યો.
બાળ શ્રદ્ધિથી કાંઈ બન્યું હોય, ક્ષમા કરળે તેની. બન્યો.

સંયોગતા તથા દાસીઓ ગગગળીત થઈ જાયછે. પૃથિરાજ

સંયોગતાનો હાથ સાહી લઈ જાયછે અને દાસીઓ ગમગમીમાં
થયંભ બની રહેછે.

(પડદો પડેછે).

પ્રવેશ પ મો.

સ્થળ—પૃથિરાજની છાવાણીનો એક તંબુ.

પૃથિરાજ અને સંયોગતા બેઠાં છે.

ગરબી.

સંયોગતા—

(લાવો લાવો કાગળીઓને દોત કે લખીએ હરીને રે.) એ રાગ.

પૂર્ણ મધ્ય થઈછે મહારાજ, પતિ તમને પામી રે;

સ્વામી સ્વામી હું ઝંખતી નિત્ય, બનીને કામી રે.

કીધાં મોળાં કૃત્ય અનેક, ટેક ધરી ઝાઝો રે,

કરતી સદા શ્રુતિ શ્રજનાર કને સહાય થાજો રે.

નિત્ય ટળવળતી તમ માઠ, બનીને ઉદાસી રે;

જેવી હતી ઉદાસી હમેશ, તેવી ખુશી ખાશી રે.

બની બંધન કારણ આપ, પૂરે કેદખાને રે;

જેથી પ્રસરીતી વાતો અનેક, ફરી ઘણે કાને રે.

કીધો સાચો સ્વામી તમે ખ્યાર, ઉગારીછે દાસી રે;

નહીંતો જગ મધ્ય મારી લોક, કરત બહુ હાંસી રે.

બન્યાં ખરાં શત્રુતો માખાપ, મારા આતે બવમાં રે;

સારા લખીઆ વિધાત્રીએ લેખ, પડી નહી દવમાં રે.

કરી સાર મારી તમે શ્યામ, શ્યામાને ઉગારી રે;

તનમન અરપણ તમને છે નાથ, સદા હું આભારી રે.

પૃથિરાજ—

આશાવળી.

(નાથ ક્યસે ગજકો બંધ છુડાયો.) એ રાગ.

અરે પ્રિયા તુજ તનની છબી ન્યારી, બાળી ભ્રમીત થયોહું હું ભારી.ટેક.

સંકટ સહી સહી સુખ વીસર્યું અતી, તુજ કારણ બલીહારી;
 નિંદ્રાવશ નવ સુખથી થયો હું, સરદારને ફોજ મારી. અરે
 તુજ કારણ મેં વેશ બદલીઓ, પદ્મી રાજ્યાધિકારી;
 લેખવતો નવ દુઃખનું વાદળ, ચોપાસ મારી જે બારી. અરે
 તુજ પીતાને સપાટે સપડાયો, તે પણ કારણ તારી;
 બાહુકને પણ માર્યો મેં પ્રિયા, સેના કપાણી જ્યાં સારી. અરે
 તનમન તેં મને અરપણ કીધું, તો કરી રાખું સદા મારી;
 છબી જોઈને મોહિત થયો તેથી, અધિક થયો લુબ્ધકારી. અરે
 અર્ધાંગતા તું મારી થઈએ, તુજ મુજ તન એકાકારી;
 એક એકથી જુદાઈ ન જાણું, નકી લેખ પ્રાણ પ્યારી. અરે
 તુજ પર સંકટ ખુબ પડ્યાં પણ, તુએ ન વિસરી નારી;
 હારી નહિ હઠ મૂકી જરા નવ, વાત બનાવી તેં તારી. અરે
 માબાપને તું કડવી બની, વળી જગમાં બની રથવાહ;
 લાગણી તારી સત્ત્વ હતીતો, પાર ઉતારી મોરારી. અરે
 લેખુંહું તુજને આંખની કીકી, તું અધિક કોન પ્યારી;
 તુજ મુજમાં જીવ એક લેખુંહું, તું મને પ્રાણથી પ્યારી. અરે

ચંદ ખારોટનો પ્રવેશ.

(ચંદ પ્રવે) ખારોટજી ! જયચંદ્રને જાહેર કરો કે દિક્ષીપતી પૃથિરાજે તારો અશ્વમેધ તો ભંગ કર્યો પણ કન્યાનુંએ હરણ કર્યું છે.

ચંદ—મહારાજ અભિમાન લાવી પોતાના બળ ઉપર અધિક વિશ્વાસ નહિ રાખવો જોઈએ. આપણે આપણું કાર્ય સિદ્ધ કર્યું તો તેને લઈ એકદમ દીક્ષી તરફ કૂચ કરી જવી જોઈએ. પણ અહંકારી બની બળતામાં ધી હોમી કોપ રૂપ જવાણા ન પ્રગટાયો.

પૃથિરાજ—નહિ, નહિ, હવે તે શું કરી શકનાર છે. બળતામાં ધી હોમી ખુશીથી જયચંદ્રરૂપ જવાણા પ્રગટ કરો.

(ચંદ ખારોટ જાય છે.)

૧ સરદાર—(પ્રવેશ કરીને)

આશાવરી—મસનવી.

(અરે લાલદેવ ઇસ તરફ જઈ આ) એ રાગ.

અરે મહારાજાજી સત્વર હવે,

નસાય તેમ નાસો પ્યારી લઈ અરે.

યઈ જાણ જયચંદ્રને આ બીના,

તેથી ઉલટી આવેછે તેની સેના.

કરેછે બચાવ સર્વ યઈ સરદાર,

મળ્યો વપ્ત આપને યાઓ તૈયાર.

(પૃથિરાજ તથા સંયોગતા જાયછે. જયચંદ્રના લશ્કરની સામે મને પૃથિરાજનું લશ્કર લડતું લડતું દીલી તરફ હોંછે. પૃથિરાજના એક પછી એક સરદાર માર્યા જતાં દીલી દરવાજા પૃથિરાજ તથા સંયોગતા સંયોગ યતા જયચંદ્રની દ્રષ્ટીએ પડેછે તેથી અધિક કોપાયમાન બનેછે)

જયચંદ્ર—અરે કુષ્ઠ ! કન્યાનું હરણ કરી એક ચોરની માફક શું નાસેછે. તારાં શુર અને પરાક્રમ ક્યાં જતાં રહ્યાં. અરે અધમ પાપી તું હવે બચવાનો નથી. હાલ તું કન્યાનું હરણ કરી ગયોછે પણ જો કે હું તારા કેવા હાલ બનાવુંછું.

(રાણી જુહાઈનીનો પ્રવેશ.)

રાણી—પ્રાણનાથ ! દાસીની એક અરજ છે.

જયચંદ્ર—અરે પ્રિયા ! આવા વિકટ રણસંગ્રામમાં તું કેમ આવી.

રાણી—સ્વામીનાથ. પૃથિરાજ અશ્વમેધ યજ્ઞ ભંગ કરી સ્વયંવરમાં પણ કન્યાનું પણ હરણ કરી આપનો ગુન્હેગાર ઠર્યો છે. આપ દિલપર લેશો તો તેને દીલીમાં ઘેરી કેદ કરી શકશો. પણ સંયોગતાનું હિત હવે તેમ કરવાયો નથી.

જયચંદ્ર—પ્રિયા ! હમેશની તું મારા સલાહની ભાગીછો માટે આની અંદર શું કરવું તને દુરસ્ત લાગેછે ?

રાણી—આપણી સંયોગતા તેને ગાંધર્વ લગ્ન વિધિએ વરી ચુકી છે એટલે તે અવર સ્થળે આપવા યોગ્ય રહી નથી. માટે પૃથિરાજની સાથે સ્વહસ્તે વરાવી દીક્ષી શેહેર તેને દાયજામાં આપો. આથી ખંતે રાજ્ય સંયુક્ત થએલાં જણાશે અને તેથી દુશ્મન રૂપ આવતા જવાળને આડે એક પાળરૂપ થશે.

જયચંદ્ર—દીક્ષી તોડી કે ઘેરો ધાલી પૃથિરાજને પકડવા શક્તિવાનહું. પણ જે શુભ કાર્ય મેં આદર્શ્યો તેમાં ફળ ફૂલ અને ધીની આહુતીએને બદલે મારી આખર લક્ષ્મીને હામ હોમાઈ. હજારો મનુષ્ય વધ થઈ તેઓના રક્તના પ્રવાહ વહ્યા. ફળ પ્રાપ્તિને અંતે કલહનું બી રોપાયું. હવે લાયક છે મને કે પૃથિરાજને કન્યા, દીક્ષી અને તેના ઇજ્જત આપી દઈ પાછા વળવું. અને બહેતર છે કે હવે સલાહથી વર્તવું.—હે ! પરાક્રમી પૃથિરાજ—
(મુજે હવે આહ તોય દરશનકી, દીલા દોગે તો ક્યા હોગા)એ રાગ.

ખુશીધું હું ઉપર તારી, વરાવું પુત્રી હું મારી; ટેક.

સદા તું શાંતતા ધરજે, કદી મન કલેશ નવ કરજે;

સદા સંપ જંપથી રહી તું, સદા પ્રેમાલ દીલ કરજે. ખુશીધું૦

થયાંછે યુદ્ધ બહુ ખારાં, મહા એ કૂર નહિ સારાં;

વીસરી તું સદા દેજે, ખરી સંપતા અતી સેહેજે. ખુશીધું૦

વધારી પ્રેમ અન્યો અન્ય, કુસંપતાતો ન કોઈ દિન;

પ્રમાણી જો તું પુત્રીહો, વધારીશ ખ્યાર સરવેનો. ખુશીધું૦

દેજ આશિષ પુત્રી કે, સદા સૌ બાગ્યવંતી રહે;

સગામાં ખ્યાર મેળવજે, વિનયતા તત્વ કેળવજે. ખુશીધું૦

પૃથિરાજ તથા સંયોગતા—(ખંતે સાથે ઉપકાર દાખલ કહેછે.)

(પાપો પાપો તે હારો યાર હો ચલ અમારી સંગ તું લેલી.)એ રાગ.

નામી નામી તમોને શિશ, હો ચર્ણુ મસ્તક દીજીએ નામી; ટેક.

અમ ઉપર તમે મહા મેર કીધી, કર્ણુ જીવીત શુભ મુખકાર; હોચર્ણુ.

ડુખ દાવાનળ હતો આ પ્રગટ્યો, જેના હતા અનેક પ્રકાર; હોચર્ણુ.

આપ ખૂદીથી વર્ષા હતા તેને, કીધાં બાજબી નર નાર; હોયર્ણ.
કલેશ બધો તમે કાઢી નંખાવ્યો, કીધા અમને તમે જયકાર; હોયર્ણ.

(સર્વ સ્તુતિ કરેછે.)

આ અવસર કેમ સઘળા વીસરીએ, સદા શાંત પ્રભુ ઉપકાર; હોયર્ણ.
દિન દયાળ ને હે દીનબંધુ, કળ હરણ સદા હે કૃપાળ; હોયર્ણ.
દોહત તન મન અરખ્યાં તમને, થયા સદા સદા સહાયકાર; હોયર્ણ.

(પડદો પડેછે.)

*
* સમાપ્ત. *
*

સર્વ પાત્રો શ્રોતાજનો સમક્ષ સમાપ્તી વેળા ગાય છે.

(વંદન કરીએ વિશ્વપતિ, જય જય પ્રભુ મુખ તું દે) એ રાગ.

નીરખ્યું સરવે સભાજનો, અથથી ધતિ નાટક આ,
અથથી ધતિ નાટક આ, અથથી ધતિ નાટક આ;
નીરખ્યું સરવે સભાજનો, અથથી ધતિ નાટક આ.
સુંદર મનહર સ્નેહિ નાટક, આતકમાં બજવ્યુંજ બહું;
અલ્પ મતિ મહી રતિ જરી નવ, તોપણ કાર્ય સંયુજ ખરું. નીરખ્યું
તરણાનો મેરજ બન્યો વળી, ગજને એમજ રજ ખરું;
કનોજ નૃપતિ થકી તો, જણાય એવું ખરે ખરું. નીરખ્યું
કુહિતા બલી ઠરી નહીં આથી, અંકુશ વીણતો એમ ગણું;
પતિ પ્યારનો પ્રેમ બતાવ્યો, વળતી મુખથી એ ઉચરું. નીરખ્યું
દાસીની ચાતુરી દેખી, અરસ પરસપર નૃપતિ;
અન્યો અન્ય વિવાદ વધારી, યુક્ત રદ્ધાતા અતી અતી. નીરખ્યું
બહુ લડવાથી કુળ દેખી લો, પાયમાલનાં તો એમાં;
રજજ સ્ત્રી રૂપીનું વરવા, ગરવાં ધુલ્લ કદાં જેમાં. નીરખ્યું
સ્ત્રી ચરીત્ર બતાવ્યું સઘળું, સંયોગતાથી આરત તણું;
જે ભોળા સજનોને આંખે, કુળવાથી નવ જાણ કાળું. નીરખ્યું
શુરવીરને શૃંગાર સારિક, રાગિકથી દૌલત વર્ણવ્યું;
સાર અસારે સજન લૈ સમજી, તન મન શ્રમથી જે કરીયું. નીરખ્યું
પ્રમ ધરીને હેમ એમથી, પધારજો સૌ શુભ સંસ્થાન;
મે'ર કરી આ ખેલ નીરખવા, પધારીઆ એ ઉત્તમ માન. નીરખ્યું
અવર સમે તકલીફજ લેશો, હેતે સહાય કરોને આમ;
પ્રણામ પ્રીતે પ્રણામ પ્રીતે, કરીએ ખેલ છેલી પ્રણામ. નીરખ્યું

સ્તુતી.

જય જય શંભુ સાક્ષાત; (૨)

માગું તે આપો તાત. ટેક.

બુદ્ધિના બળિયા જે,

શુદ્ધિવિણ ટળિયા છે;

એ અશુદ્ધ પણાથી કર જગૃતિ, સત્વરે તું દીન નાથ;

સહાય કારક થૈ સદા સ્નેહથી, સ્નેહાંકુર કર સાફ;

કર એવી સ્વદેશી જાત,

જય જય શંભુ સાક્ષાત.

સ્વદેશ હિત ચિંતકતા આપ,

એજ પણાનો જય દે સાફ.

એ જય થકી પણ સરસ વિજ્યું, નિર્વિघ્ને દે દાન;

સાર્વભોમમાં ફરે આર્યનો, ધરી દ્વજ ગુમાન;

એ એજતા દે તાત,

જય જય શંભુ સાક્ષાત.

આશ્રયપત્રિકા.

આગળથી આશ્રય આપનાર ગ્રાહકોનાં મુખ્યારક નામ.

૫૨ મિત્ર દીવેશ્વર દયારામ.....	પીપળીઆ.
૧૦ રા. રા. કલ્યાણસિંગ નવલસિંગ જા. પો. સુ.	પોરબંદર.
૧૦ ખાનશ્રી સુલતાન મહમદખાનજી.....	જુનાગઢ.
૫ નૃસિંહપ્રસાદ પુસ્તકશાળા.....	સદર.
૫ રા. રા. વકીલ જલદવજી વહાલજી.....	રાજકોટ.
૪ ખાનશ્રી મહમદખાનજી ખાટવા બાગદાર.....	ખાટવા.
૪ ખાનશ્રી રહીમખાનજી ઉમરખાનજી.....	સદર.
૨ રા. શંકરપ્રસાદ જ્યેશ્ઠકર.....	ખડીઆ.
૨ પારેખ ગોવિંદજી નાનજી જુકસેલર.....	જુનાગઢ.
૨ રા. રા. મોહનલાલ કુલશંકર.....	સદર.
૨ રા. રા. મોહનલાલ દયાજી.....	કાનપૂર(પુરખ)
૨ મી. પ્રેમજી નાનજી.....	મુંબાઈ.

અકેકી પ્રતના ગ્રાહકો.

રા. રા. પ્રાણશંકર કેશવજી; રા. રા. હીમતલાલ ડાકતર સા-
હેબ; વકીલ વજ્યેશંકર; બટ આત્મારામ પ્રેમજી; રા. નથુ બાપુજી;
ગતી હારામ; ગંગારામ ભવાનીશંકર; મામદ હાજીગતી; દાઉદ ગતી;
ધસા કાસમ; અબ્દુલા હામદ; અલીબાઈ હસનબાઈ; ધામ્રાહીમ
મામદ; હાજી હખીબ હાજી સરીફ; હરખચંદ હીરજી; વસરામ
કુરજી; રા. જીવરામ વિઘ્નનાથ; રા. રા. તુલજશંકર રેવાશંકર;
અમીરખોખર કાયમખોખર; વાઘજી મેઘજી; દેવજી રવજી; ઠાકોર
હનુસિંગ ભવાનીસિંગ; ઠાકોર જલમસિંગ ભવાનીસિંગ; રા. રા.
હરશંકર દુરગાશંકર; વિઠ્ઠલદાસ મોતીચંદ; દેવચંદ કુરજી; માણેકચંદ
નરસી; મે. કાયમ ખોખર આજમ ખોખર; મે. સરદારખાં હયા-
તખાં; રા. રા. ભૂપતરાય દયાજી જુચ; રા. રા. આણંદલાલ
દયાજી જુચ; મહંતશ્રી શીવાઈગીરજી પુરષોત્તમગીરજી; રા. રા.
બીહારીલાલ વંદ્રાવતદાસ; રા. રા. પુરષોત્તમરાય શીવપ્રસાદ; ઠાકોર

નથુસિંગ લાધાજી; સોની જીકા લાધા; વિપ્ર વાલજી ગોવિંદજી; શેક
 હંસરાજ લાધા; બાવા કલ્યાણદાસ ગંગારામ; વિપ્ર દ્યારામ મૂળ-
 શંકર; રા. રા. મંગળજી રેવાશંકર; મી. કરમચંદ ન્યાલચંદ; મી.
 ગોવરધનદાસ મોતજી; મી. કામેશ્વર જેરામ; મી. કલ્યાણરાય
 ખજાસ; મે. જગન્નેશ્વર હરેશ્વર; રા. ગોવિંદજી વાલજી; કાકોર
 લાલસિંગ આણંદસિંગ; મે. શંકરલાલ અનોપરામ; રા. હરિદાસ
 બીમજી; રા. ગોરધરલાલ ફુલબજી; દ્વારકાદાસ દયાલજી; શામળજી
 પ્રાગજી; નાનજી પીતાંબર; રા. રા. હરશંકર દુરગાશંકર વૈદ; ઠ.
 દેવચંદ કુરજી; પા. માણેકચંદ મોહનજી; કંસારા માણેકચંદ નરસી;
 રા. રા. હરજીવન દેવસી; કરશનજી હીરજી; રા. રા. જેસુખલાલ
 અમરજી; રા. રા. ગાંગજી રામજી; રા. રા. શીવરામ લાલજી; વઢીલ
 ધનજી ખેચર; બટ મહાસુખરામ અમરજી; શામજી દ્યારામ; હાસમ
 આમદ; રા. રા. આણંદજી વાલજી; પ. દેવજી રૂડા; જીસક શકુર;
 ઉમર આકુખ; જીવા જેઠા; સાહેબખાં ખાલેદાતખાં; રા. મૂળજી
 નારણ સોઠા; રા. વલબજી હીરજી; શેક કાસમ પ્રેમજી; બટ જદ-
 વજી દલપતરામ; વિપ્ર મૂળજી લવજી; ઇસમાલમીયાં જીસકમીયાં;
 હોકર દેવજી ગાંધી; રા. ચગલાલ અંબારામ; રા. રા. જગજીવન
 દેવશંકર; શેક કુલચંદ પુંજ ડોસી; રા. રા. અનોપરામ સેવકરામ;
 મે. જેઠાલાલ અનોપરામ; રા. રા. ત્રીભુવન નથુ વઢીલ; રા. રા.
 મણીશંકર રાધવજી; બટ દોલતરામ મંગળજી; ઠ. ત્રીભોવન કાહાનજી;
 રા. રા. પોપટ જીવરાજ; મહંત શંભુગરજી રેવાગરજી; રા. રા. બ-
 જવંતરાય હરિશંકર ન્યાયાધીશ; રા. રા. શામજી જેરામ; મીયાંસાહેબ
 હસનઅલીમીયાં-રજીષ્ટર દફતરી, અબ્દુલહમીદ દાદામીયાં.

જાહેર ખબર.

આ પુરતક નીચે લખેલી જગ્યાએથી રોકડી કિંમતે
મળશે. મંગાવનારને પોષ્ટેજ જીરું પડશે.

મુંબાઈ—શેઠ જહાંગીરજી બેજનજી કરાણી. પારસી
ખબર રટ્ટીટકાંઠ મુંબઈ.

અમદાવાદ—અજરત વનોઃમુજર સોસાઇટી પાસેથી.

” કુનાઇટેડ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસના બનેજર પાસેથી

” જીકસેલર કમ્પુર વીરચંદ-વર્તમાની હવેલી સામ.

જીનામઠ—પારેખ મોડીદજી નાનજી જીકસેલર-ખબર.

સામટી ચૌપડીએ. મંગાવનારને સેકડે દશાંશ કમીશન

આપવામાં આવશે. સામટી મંગાવનારે કરીને પોષ્ટપેડ
કામળથી ખુલાસો પૂછવો.

